

سلیکہ

کھوج پراگا

جنوری-جون 2024ء شماره: 13

گورنمنٹ کالج
یونیورسٹی پریس

سُلیکھ

شماره : 13

جنوری - جون 2024ء

کھوج پراگا

گورنمنٹ کالج یونیورسٹی پریس، لاہور

سُلکھ

شماره: 13، جنوری-جون 2024ء

© گورنمنٹ کالج یونیورسٹی پریس، لاہور، نے پنجابی کھوج پراگا سُلکھ شائع کیتا ہے،
شعبہ پنجابی، گورنمنٹ کالج یونیورسٹی کچہری روڈ، 54000، لاہور، پاکستان۔

سنھے حق راکھویں۔

ایس کھوج پراگے دے کسے وی حصے نوں کاپی رائٹ ہولڈر دی لکھتی اجازت توں پناں
کسے وی شکل وچ دوبارہ نہیں چھاپیا جاسکدا۔

کورڈیڑائن: پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا

خط پترلی:

پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا

مدیر سُلکھ،

شعبہ پنجابی، گورنمنٹ کالج یونیورسٹی، کچہری روڈ، لاہور، پاکستان۔

مُل: 400 روپے

Email: sulaikh@gcu.edu.pk, chairperson.punjabi@gcu.edu.pk

مدیر

پروفیسر ڈاکٹر سعید بھٹا

صدر شعبہ پنجابی، گورنمنٹ کالج یونیورسٹی، لاہور

نائب مدیر:

ڈاکٹر افتخار احمد سلہری

اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، گورنمنٹ کالج یونیورسٹی، لاہور

مجلس ادارت

- (1) ڈاکٹر کلیان سنگھ کلیان
 - (2) ڈاکٹر شبنم اسحاق
 - (3) ڈاکٹر ظہیر حسن وٹو
 - (4) ڈاکٹر واصف لطیف
- اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور
- اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور
- اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور
- اسسٹنٹ پروفیسر، شعبہ پنجابی، جی سی یونیورسٹی، لاہور

مجلس مشاورت

- (1) پروفیسر ڈاکٹر رگھیر سنگھ
 - (2) پروفیسر ڈاکٹر سکھ دیو سنگھ
 - (3) پروفیسر ڈاکٹر تیج ورت سنگھ گل
 - (4) پروفیسر ڈاکٹر سرجیت سنگھ بھٹی
 - (5) جناب مظہر ترمذی
 - (6) پروفیسر ڈاکٹر دلشاد ٹوانہ
 - (7) پروفیسر ڈاکٹر مجاہدہ بٹ
 - (8) پروفیسر ڈاکٹر مرزا معین الدین
 - (9) ڈاکٹر ارشد محمود ناشاد
 - (10) ڈاکٹر منیر گجر
- 7426 میری مور ڈرائیو، ڈیلٹا، بی سی وی 4 سی، کینیڈا
- شعبہ پنجابی، پنجاب یونیورسٹی، چنڈی گڑھ، بھارت
- شعبہ انگریزی، گورنمنٹ دیو یونیورسٹی، امرتسر، بھارت
- ڈائریکٹر پنجابی ڈویلپمنٹ، پنجابی یونیورسٹی، پٹیالہ، بھارت
- ممبر آف لندن آرٹس کونسل، لندن، یو کے
- 93۔ پی آئی اے سوسائٹی، لاہور
- چیئر پرسن، شعبہ پنجابی، لاہور کالج فار ویمن یونیورسٹی، لاہور
- صدر شعبہ پنجابی، گورنمنٹ پوسٹ گریجویٹ کالج، ساہیوال
- شعبہ اردو، علامہ اقبال اوپن یونیورسٹی، اسلام آباد
- شعبہ پنجابی، یونیورسٹی آف سرگودھا، سرگودھا

مقالہ نگاراں لئی سُبھاوے

- 1- مقالہ اُن چھپیا ہووے تے کسے ہور تھاں چھپن لئی نہ گھلیا ہووے۔
 - 2- مقالے وچ چھپے وچار مقالہ نگار دے ذاتی ہوسن۔
 - 3- مقالہ ان ہیج 14 فونٹ وچ کمپوز ہووے تے سوفٹ تے ہارڈ کاپیاں دوویں گھلیاں جاوے۔
 - 3- مقالے دے نال 100 توں 200 لفظاں وچ انگریزی وچ Abstract گھلیا جاوے۔
 - 4- حوالے تے حاشیے Turabian دے مطابق ہون۔
- مرتب دا حوالہ:
- وارث شاہ، ہیر سید وارث شاہ، مرتبہ۔ شیخ عبدالعزیز (لاہور: پنجابی ادبی اکیڈمی، 1960ء)، 65۔
- لکھاری دا حوالہ:
- محمد آصف خاں، مک مک (لاہور: پاکستان پنجابی ادبی بورڈ، 1992ء)، 80۔
- مضموناں دی چون:
- پروفیسر ریاض احمد شاہ، ”باہو بارے لاجوتی دے وچار“، سانجھ وچار، مرتبہ۔ سعید بھٹا (لاہور: اے۔ ایچ پبلشرز، 1997ء)، 472۔
- رسالے دا حوالہ:
- عین الحق فرید کوٹی، ”سہیں خواجہ فرید“، پنجابی ادب، 4 (1987ء): 26۔
- دوجی واری مختصر حوالہ:
- محمد آصف خاں، 85۔
- 5۔ برقی سوے (Online Source)
- ویب سائٹ دا مکمل پتہ تے اوس توں استفادے دی تاریخ درج ہووے۔
- ڈاکٹر ہر شندر کور، ماں بولی - اک ڈاکٹری نظریے توں

<http://www.wichaar.com/news/254/ARTICLE/4473/2008-06-19.html>

(accessed June 20, 2018)

سارنى

7	مدیر	مکھ وچار
9	ڈاکٹر محمد طارق	پنجاب اُتے کالونیل ازم دے پرچھاویں
17	نسرین اختر	بشیر ناطق دی ”سسی“ دا ویروا
41	کامران بابر	درود تاج دے پنجابی ترجمے
67	حافظ غلام صابر	لاہور دے ہندو پنجابی شاعر
84	ذوالفقار علی	محمد اقبال زخمی دی نعتیہ شاعری
100		انڈیکس

پنجاب اُتے کالونیل ازم دے پرچھاویں

ABSTRACT

The history of colonialism goes far beyond in the past and its shadows far deeper. Its impact, even today, can be seen on the living human society.

Though the British colonial system ruled the present day Punjab only for less than a century, but the colonialism reformed its society for good. The psychological subjugation and conflicts inherited from the colonial Masters, could not be withheld and clenched, even to date.

کالونی انگریزی زبان دا لفظ اے۔ اُردو تے پنجابی وچ کالونی دا ترجمہ نو آبادی کہتا جاندا اے۔ کیمبرج انٹرنیشنل ڈکشنری آف انگلش وچ ایس لفظ بارے دسیا گیا اے:

"A country or area, controlled politically by a more powerful and often distant country."⁽¹⁾

کالونی کجھ لوکاں دا ہک اجیہا گروہ وی ہو سکدا اے، جیہڑے اکو جیہی سوچ یا مشترکہ مفاد یا دلچسپی رکھدے ہوں۔ مثال دے طور تے nudist colony یا an artists colony وغیرہ۔

انج ای کالونی جانوراں، کیڑیاں یا بوٹیاں دا گروپ وی ہو سکدا اے، جیہڑے اکو ای قسم (نسل) نال تعلق رکھدے ہوں تے کٹھے رہندے ہوں، مثلاً
A colony of ants / termites / bacteria وغیرہ۔

کالونیل ازم دا اُردو ترجمہ نو آبادیاتی تے پنجابی ترجمہ کالونی گیری کہتا جاندا اے۔ کیمبرج انٹرنیشنل ڈکشنری آف انگلش وچ کالونیل ازم دی وضاحت ایویں کیتی گئی

"Colonialism is the belief in and support for the system of one country, controlling another." (2)

آکسفورڈ انگلش ڈکشنری وچ کالونیل ازم دی ایٹمولوجی بارے دسیا گیا اے کہ کالونیل ازم رومن لفظ کالونیا توں مشتق اے جیس دے معنی فارم یا کھیت یا آبادی اے ہن۔ انسائیکلو پیڈیا برٹینیکا وچ لکھیا ہویا اے۔

"Colony, Latin Colonia, plural coloniae, in Roman antiquity, a Roman settlement in conquered territory." (3)

انسائیکلو پیڈیا برٹینیکا مطابق رومن علاقیاں توں باہر دفاع تے بچاؤ لئی وڈیاں کالونیاں بنائیاں گئیاں۔ جیویں 218 ق م وچ شمالی اٹلی دی فتح توں بعد ”پلے سی سینٹیا تے کرییمونا وچ دریائے پودے علاقے دی حفاظت لئی لاطینی تے رومناں اُتے مشتمل تقریباً چھ ہزار (6000) کالونی گیراں دی آباد کاری کیتی گئی۔ اوہناں نوں اوتھے وڈے زرعی رقبے دے جانے ہن تے اوہ زمیناں دی ملکیت لئی اپنی رومی شہریت (Citizenship) چھڈن لئی تیار ہو جانے ہن۔ جولیس سیزر تے شہنشاہ آگسٹس نے روم نوں باہر فوجی سپاہیاں تے کاشت کاراں لئی کالونیاں بناون دے عمل نوں قانونی شکل دتی تے حاکم بالادست آباد کاراں توں متاثر ہو کے مقامی آبادی نے رومی ثقافت نوں اپنا بنا لیا تے رومی شہری بن گئے۔ (4)

وکی پیڈیا دے مطابق قابض کالونیل ملک لئی میٹرو پول دا لفظ ورتیا گیا۔ میٹرو پول یونانی لفظ میٹرو پولس توں لیا گیا، جیس دا مطلب ”Mother City“ اے۔ ایسے لئی کالونی گیر ملک لئی ”Mother Country“ دی اصلاح ورتی گئی۔ کالونیل ازم تے امپیریل ازم عام طور تے اک دوجے دے متبادل دے طور تے ورتیا جاندا اے۔ (5)

انج کالونی گیری دا عام مفہوم ایہہ ہویا جو دوجیاں دے علاقے تے وسائل اُتے قبضہ کیتا جاوے، خاص طور تے جدوں قابض گروہ اقلیت وچ ہوون دے باوجود مقامی لوکاں دے روزگار پیداوار دے ذرائع، آمدن تے اقتدار اُتے قبضہ کر لوے، مقامی آبادی نوں ذہنی طور تے غلام بنالوے پر اوہ آپ اوس وسیب تے ثقافت نوں زبردستی مسلط کرن دی کوشش کرے۔ ڈاکٹر مبارک علی کہندے نیں جو کالونی گیری دا نظام نسل پرستی دی عینہاں اُتے اُساریا گیا ہائی۔

اوہ اپنی کتاب ”برطانوی راج“ وچ لکھدے ہن:-

”لہذا جب مغربی ملکوں نے اپنی نوآبادی پر تسلط مضبوط کیا تو انہوں نے اول تو محکوم قوموں اور نسلوں میں اس احساس کو پیدا کیا کہ وہ تہذیبی طور پر ان سے بہت پیچھے ہیں اس لیے مغرب کا تسلط ان کے باعث نعمت و برکت ہے۔ دوسرے انہوں نے علمی طور پر ذہنوں کو مسخر کیا۔ اس کی وجہ سے نوآبادیات کے لوگوں کو اپنی روایات و قدروں سے نفرت ہو گئی۔ انہیں اپنا مذہب توہمات کا مجموعہ اپنا کلچر جہالت کا مظہر اور اپنا ادب لغویات کا مجموعہ نظر آنے لگا۔“ (6)

زمانی اعتبار نال کالونی گیری نوں دو زمانیاں وچ ونڈیا جاند اے۔ اک قدیمی دور تے

دوجا اجوکا دور اے۔

”قدیم دور وچ مصری، فونقی، یونانی تے رومن کالونیاں دا دور اے۔ ایہہ دور 250 ق م توں 480 عیسوی تک دے لگ بھگ اے۔ جدید یورپی کالونی گیری دے دور توں پہلاں اوہ اسلامی سلطنت جیس دی عینہ خلفائے راشدین دے زمانے وچ رکھی گئی تے اوس نوں وی کجھ تواریخ کار کالونی گیری دی ہک مثال دے طور تے پیش کر دے نیں۔ جدید کالونی گیری دا دوجا دور اتج آف ڈسکوری (Age of Discovery) توں شروع ہوندا اے۔ ایہہ دور 15 ویں صدی عیسوی توں 20 ویں صدی عیسوی دا زمانہ اے۔“ (7)

ایس دور وچ یورپی ملکاں نے سمندروں پار جا کے قبضے کیتے۔ ایہناں یورپی طاقتاں وچ

پرتگال، سپین، برطانیہ، فرانس تے ڈچ شامل ہن۔

”سوڈن، ڈنمارک، جرمنی تے بیلجیئم دیاں کالونیاں وی کجھ علاقیاں وچ موجود ہن۔ روسی ایہپار تے عثمانی سلطنت وی ایسے دور وچ موجودن۔ جاپانی تے امریکی کالونیاں وی ایسے نویں دور دی پیداوار ہن۔ ایس دور دی وڈی گل ایہہ ہائی جو دوجے ملکاں اُتے قبضے کرن دا جواز بدل گیا ہائی پر ماہرین دے خیال وچ نویں دور تے پُرانے دور دے کالونیل ازم دا سبھ توں وڈا فرق معاشی نظام ہائی۔ نویں دور دی کالونی گیری کیپٹل ازم یا مرکنتائل ازم دے آغاز نال

اگے ودھی۔ (8)

کارل مارکس دا آکھنا اے:

”جو نویں دور دی کالونی گیری دا کھلار تے یورپ وچ جدید

سرمایہ دارا نہ نظام دا کھو وقت ہويا۔ ایس نویں دور نوں لینن نے

کیپٹل ازم دے عروج دا زمانہ آکھیا۔ (9)

ایسے زمانے وچ افریقی غلاماں وی تجارت وی ہوئی تے مقبوضہ کالونیاں دی مقامی

آبادی ذہنی طور تے غلامی دا شکار ہوئی تے نفسیاتی طور تے ہمیش لئی پکھڑ کے رہ گئی۔ عینیہ لومبا دا
آکھنا اے:-

”اے جو جدید دور دا کالونیل ازم ہک ہک ایہو جیہی دئی

(Midwife) ہائی جیس نے یورپی کیپٹل ازم دے جن وچ سبھ توں وڈا

کردار ادا کیتا۔ (10)

فرانز فینن آکھدے نیں:

”جو صنعتی یورپ دا وجود حقیقتاً تریگی دنیا (مقبوضہ کالونیاں) دی

وجہ توں اے۔ (11)

فرانس بیکن ماڈرن سائنس دا پہلا فلسفی منیا جاندا اے۔ اوہ 1561ء وچ ملکہ الزبتھ

دے دور وچ جمیا۔ بیکن دا ایہہ آکھنا سی:

”جو علم طاقت اے تے جیہڑیاں قوماں کول ایہہ ہتھیار ہوندا

اے، اور دو جیاں اُتے راج کرن دا حق رکھدیاں ہن۔ فرانس بیکن

دے دور وچ کالونیل آئیڈیالوجی دی تشکیل دا عمل شروع ہويا۔ ایس

آئیڈیالوجی نے علم نوں نیکی بدی توں آزاد کر دتا ایس وجہوں عیسائی

مذہب دا محبت دا فلسفہ طاقت دی سوچ وچ بدل گیا۔ ایس سوچ مطابق

چنگیائی یا مندیائی خارجی شیواں نیں۔ ایہناں دا مقصد دولت تے اقتدار

حاصل کرنا اے۔ (12)

کالونیل آئیڈیالوجی دا دوجا اہم عنصر ”تہذیب“ ہائی۔ آئر لینڈ اُتے قبضے توں بعد برطانیہ

نے مہذب تے غیر مہذب یا وحشی دے فرق نوں ابھاریا، تاں جو آئر لینڈ اُتے اپنے قبضے دے

جواز نوں ثابت کیتا جاوے۔ اوہ آکھدے سن جو غیر مہذب یا غیر ترقی یافتہ قوماں اُتے مہذب

قوماں دی حکومت جائز اے۔ ایسے نظریے نوں بعد وچ امریکہ، افریقہ تے ہندوستان اُتے قبضے

لئی ورتیا گیا۔

کالونیل آئیڈیالوجی دا اہم عنصر علم راہیں مل مارن ہائی۔ ایسٹ انڈیا کمپنی دے قبضے دا پہلا دور مشرقی دور ہائی، کیوں جو اوس ویلے کمپنی نوں اقتدار لئی مقامی مشرقی کلچر توں جانو ہونا لازم سی۔

”1784ء وچ ”رائل ایشیا ٹک سوسائٹی“ دے وجود وچ آون توں بعد مستشرقین نے ہندوستان دے ماضی دی کھوج تے شناخت لئی بہت کم کیتا پر تاریخ تے کلچر بارے ایس علم نوں سیاسی طور تے ورتیا گیا۔ ایس علم راہیں ہندوستانی معاشرے نوں چکھڑیا ہویا ثابت کیتا گیا۔“ (13)

کالونیل آئیڈیالوجی دا ہک عنصر ”زوال دا نظریہ“ وی ہائی۔ ہندوستان وچ مغل سلطنت دے زوال دی وجہ توں انتشار تے بے چینی ہائی۔ اتھے زوال دے نظریے نوں وات کے غیر ملکی قبضے نوں جائز ثابت کیتا گیا۔ کیوں جو اوس غیر ملکی اقتدار نے ہندوستان نوں امن دتاسی۔ ”زوال دے نظریے دا ہک کچھ یورپی نسلی برتری ہائی۔ ایس نظریے مطابق ہندوستانی تے یورپی دوویں نسلا آریا سن، پر تاریخی عمل وچ تے دکھو وکھ نسلوں دی رلت نال ہندوستان دی آریا نسل خالص نہیں رہی۔ ہن ہندوستان وچ نسلی آلودگی تے نا خالص پن دا کوئی اُپا نہیں سی۔ انج یورپی نسل اپنے خالص پن دی برتری نال ہندوستان اُتے حکومت کرن دا حق رکھدی سی۔“ (14)

ایس آئیڈیالوجی مطابق مقامی آبادی ذہنی طور تے پچھڑی ہوئی سی۔

ایہہ وی آکھیا جاندا سی جو مقامی موسم دے کارن تے سیاسی تے سماجی اثرات دی وجہ توں مقامی آبادی غلامی دی عادی ہو چکی اے۔ گورنر جنرل کارنوالس تے تاں ایہہ وی آکھیا جو ہر ہندوستانی بے ایمان اے۔

کچھ مورخین دا خیال اے جو کالونیل آئیڈیالوجی دے دو عنصر سبھ توں موثر ہتھیار سن، ہک طاقت تے تشدد تے دوجا علم تے نالج۔ علم یا نالج راہیں مقامی خطے بارے معلومات کٹھیاں کیتیاں گئیاں تے فیر ایس کٹھے کیتے ہوئے اعداد و شمار تے معلومات نوں حکومت کرن لئی ورتیا گیا۔

برناؤڈ ایس کوہن دا کہنا اے کہ جدوں 1857ء توں بعد ہندوستان تاج برطانیہ دا حصہ

بن گیا تاں ہن ایہہ آؤٹ سائیڈرز (غیرملکی) توں ان سائیڈرز (ملکی) بن گئے۔

”جو ایہہ کالونیل آئیڈیالوجی دا ای اثر سی جو تاج توں آزادی ملن

توں بعد مقامی معاشرہ سماجی طور تے ونڈیا ہویا، تاریخی طور تے مسخ

شدہ معاشی طور تے نڈھال اتے ذہنی طور تے پسماندگی دا شکار

ہائی۔“ (15)

ایہناں نظریات دے نال نال ”مشرقی مطلق العنانیت“ (Despotism) دا نظریہ وی

ورتیا گیا۔ مشرق وچ ریاستی ادارے، قانون، ذاتی جائیداد تے عوامی حقوق دا تصور موجودہ دور جیہا

نہیں سی۔ اتہے شخصی حکومتاں جبر تے تشدد نال حکمرانی کردیاں ہن۔

J.S Mills دا خیال ہائی جو غیر مہذب قوماں اُتے حکومت کرن لئی مطلقا العنانیت ضروری

اے۔

میکالے دا کھنا ہائی جو جمہوری ادارے صرف انگلستان جیسے مہذب ملک وچ ہونے

چاہیدے نیں۔

اتہے حکومت کرن تے قبضہ کرن دی اک ہور دلیل وی ہائی، اوہ ایہہ ہائی جو باہروں

آکے سمجھناں نے ہندوستان فتح کیتا۔ ہن انگریز قوم دا وی ایہہ حق اے جو اتہے حکومت کرے۔

کالونیل آئیڈیالوجی دا ہک کچھ ایہہ وی ہائی جو مقامی تاریخ جلد تے غیر متحرک اے۔ انج

ایہہ بیانیہ بنایا گیا جو 18 ویں تے 19 ویں صدی دا ہندوستان دا حال یورپ دے ماضی جیہا اے۔

”معروف مورخ عرفان حبیب تے Eugeria Vanina نے

”جامد تاریخ دے نظریے نوں غلط ثابت کیتا اے۔“ (16)

پروفیسر طاہر کامران اپنے ہک مضمون وچ لکھدے نیں:

”Benevolent Despotism“ دے نظریے دی بنیاد اُتے

مقامی لوکاں نوں مستقل ”Child“ تے ”Immature“ آکھیا گیا تے

ایتھوں دی آب و ہوا تاریخ، سماج، کلچر، مذہب تے تہذیب نوں

پسماندہ تے پچھڑیا ہویا ثابت کرن دی کوشش کیتی گئی تے ایہہ آکھیا

گیا جو مقامی لوکاں حکومت کرن لئی نا اہل اے۔“ (17)

پروفیسر طاہر کامران لکھدے ہن:

”اسی طرح 19 ویں صدی کے رُبع آخر تک اچھی خاصی کلچرل

انجینئرنگ کر دی گئی تھی۔ کالونیل استبداد کی کہانی اس وقت تک مکمل نہ

ہوگی، جب تک انگریزوں کے احساس برتری اور نسلی تفاخر کا ذکر نہ کیا جائے..... اور اس خیال کو رواج دینے کی حتی المقدور کوشش کی گئی کہ مشرق (ہندوستان) کی غیر متمدن عوام کو تہذیب و تمدن سے آشنا کرنے کی ذمہ داری انگریزوں کو خدا نے سوپنی ہے۔ اسی نظریے کو ”White

Man's Burden“ کہا گیا۔⁽¹⁸⁾

پنجاب دے سماجی سیاسی تے ریاستی ڈھانچے دی نویں بشر دا عمل انگریز حکومت نے پرانی تاریخ دی کھوج توں شروع کیتا۔

سر رچرڈ ٹمپل، ڈینزل ایٹکسن، سی ایل ٹیمر، ولیم کروک، فلورا اینی سیٹل، ایف ڈبلیو سکپ، ایچ اے روز، ایڈورڈ اور برائن، چارلیس سونٹن وغیرہ نے پنجاب دے لوک ادب بارے کھوج کیتی۔ اوہناں دیاں لکھتاں دے نتیجے وچ مقامی سماج دی اوہ تصویر سامنے آوندی اے کہ 18 ویں تے 19 ویں صدی وچ ایتھے حکمران مطلق العنان سن تے مابعد الطبیعیاتی قوتاں دنیا وی طاقتاں توں ودھ ٹکڑیاں سن تے پیراں، فقیراں، جوگیاں دے حکم نال حکومتاں دا انتظام چل رہیا سی۔

ایہہ تصویر 5 ویں صدی توں 15 ویں صدی عیسوی یا ایس توں وی پہلے دے یورپ دی جاپدی اے، پر 19 ویں صدی دا یورپ صنعتی انقلاب توں اگانہہ لگھ کے سرمایہ دارانہ نظام دے عروج تیکر اپڑ گیا تے سائنسی تے مارکی انقلاب دی تیاری وچ سی۔

حاکم کالونی گیراں نے مقامی لوکاں نوں ذہنی غلام تے نفسیاتی پچھڑیا ہو یا رکھن لئی جو حربے ورتے اوہ سانون جیون دے ہر کھیتیر وچ دکھالی دیندے نیں۔

یورپی کالونی گیراں لٹ مار راہیں ایناں مال کٹھا کیتا جو فطری طور تے یورپ وچ مشین دے وڈے ساز دی لوڑ پئے گی تے مشین دا ساز و دھدا گیا۔ ایس نوں یورپ نے ”صنعتی انقلاب“ دا ناں دے دتا۔ امپیریل ازم دے ہتھکنڈیاں نوں سمجھیاں بناں کالونیل ازم دیاں اینہاں تیکر اپڑنا مشکل اے۔ اج کالونیل ازم دا مطالعہ ہک وڈے موضوع دا روپ اختیار کر گیا اے پر کل دے غلام اج وی ذہنی تے نفسیاتی غلامی توں آزاد نہیں ہو سکے۔

ڈاکٹر سعید خاور بھٹا لکھدے ہن:

”پنجاب اُتے چراں تیکر بدلیں راج رہے ہن تے دھاڑ دی وی

اپنیاں بولیاں نوں ای راج بولی دا درجہ دیندے رہے ہن۔ اوہناں

دیاں بولیاں وچ اگھڑیا اساڈا مہاندرہ اوہو ہے جیویں بدلیاں نوں وارا

کھاندا ہے۔“⁽¹⁹⁾

حوالے

*Associate Professor, Govt. Graduate College Township, Lahore.

1. Cambridge International Dictionary of English, (New Delhi: Cambridge University Press, nd), 258.
2. Cambridge International Dictionary of English, 259.
3. Encyclopaedia Britannica, CD-Ram, 1999.
4. Encyclopaedia Britannica, CD-Ram, 1999.
5. <http://en.wikipedia.org>.
6. Dr. Mubarak ali, Bartanvi Raj (Lahore: Fiction House, 2005), 96.
7. Encyclopaedia Britannica, CD-Rom 1999.
8. Ania Looma, Colonialism / Post Colonialism (New York: Routledge, 1998), 22.
9. Ania Looma, 22.
10. Ania Looma, 23.
11. Ania Looma, 23.
12. Jutinder K, Bajaj, Francis Bacon; The First Philosopher of Modern Science: A non-western view Science, Hegemony and Violence, ed. Ashish Namday, (New Delhi: Oxford University, Press, 1998), 46.
13. Dr. Mubarak Ali, "Colonial Ideology aur uski Bunyadein" Tareekh, 22(2004), 14.
14. Dr. Mubarak Ali, 18.
15. Dr. Mubarak Ali, 26-27.
16. Dr Mubarak Ali, 22-25.
17. Tahir Kamran, "Colonialism, Nazria aur Bre Sagheer Per us ka atlaq", Tareekh, 22 (2004), 35-41.
18. Tahir Kamran, 41-42.
19. Saeed Bhutta, Dais Dian Vaaran (Lahore: PILAC, 2007), 15.

بشیر ناطق دی ”سی“ دا ویروا

ABSTRACT

Real love, virtual love, honour, coercion, patriotism and nationalism are found in folk tales. These stories are born from one or the other and they are a reflection of the historical background and religious traditions of this tradition. There is a famous Sindhi folk love story, it is not mentioned only in Sindhi literature, but this story has been preserved forever by many great Punjabi poets through their poetry. Among these great poets, a shining name Bashir Natiq (late) is also. He wrote the story of Sassi Punnu in Punjabi poetry titled "Thalan di Sassi". That is why he became famous. It is one of the romantic stories. Of course, as long as the Punjabi language survives, until then, the story will continue to be loved just like the past. In this article under review, Bashir Natiq's "Thalan di Sassi" has been researched and critically evaluated.

سی دی روایت

پاکستان دے صوبہ سندھ دے شہر بھنجور دی جُوہ وچ واپرن والا قصہ ”سی“ دا اے۔
بھنجور شہر جیہدا پرانا ناں دتیل سی ایہنوں محمد بن قاسم نے 712ء وچ فتح کیتا سی۔ ”سی“ دا
قصہ ہونی توں واپریا اے پر ہونی نوں کون ٹال سکدا اے تے ہونی ہو کے ای رہندی

اے۔ ”سی“ دے پو نے بدنامی دے ڈرتوں روڑھیا۔ کدھرے ایہہ ہونی وارد نہ ہو جاوے پر ہونی ہویاں بغیر رُکدی نہیں جیس عشق دی بدنامی دا ڈرسی اوہ ہو کے ای رہیا۔ ”سی“ نوں دریا دے وچ روڑھنا کوئی نویکی گل نہیں سی۔ ایہدے کچھے پرانی ریت تڑ آوندی اے۔ ایہہ اوس سس دی ریت اے جدوں جہلیت وچ انسانیت گواچی ہوئی سی تے جمدیاں ای دھیاں نوں مارن، پر بت تو سٹن، زندہ درگور کرن دا ریت رواج عام سی۔ مڑ دھرماں ایس ہتھیار اگے سببہ پلائی کندھ بنا دتی۔ ”کڑیاں مارن پاپ آوے“ ڈک دتا کہ ”کڑی دا مارن گناہ“ اے۔ اسیں سبھ توں پہلاں ”سی“ دے معنے بارے گل کراں گے۔ شریف کنجاہی ہوراں نے جیہڑی ڈکشنری ترتیب دتی اے اوہدے وچ ایس اکھر دے معنے انج درج ہن۔

”سی پنوں“ تھل دے اک لوک قصے دے دو پاتر نیں جیہناں

وچوں ”سی“ تیویں تے پنوں اوپر اسیں تے مرد۔ پنجابی وچ ایس دا

قصہ ہاشم شاہ تے ہور شاعراں نے رچایا اے۔⁽¹⁾

زاہد حسن ہوراں نے ”سی لکھ شاہ“ وچ آر۔ ایل ٹرنر دے حوالے نال لکھیا اے۔

"Sasin-M-Moon, Svet up, (S,A,S,A) Pa-Sasin-M-Moon;

PK Sasi-M; Sasi M, Sky Haven's Si'Sisi-Moon PA"⁽²⁾

زاہد حسن ہوراں نے ”سی لکھ شاہ“ دے حوالے نال ”سی“ دے معنے بارے لکھیا

اے۔

”پراکرت وچ ”سی“ دا اصل اکھر انج لکھیا گیا اے۔ ”SASIN“

پراکرت وچ ”سی“ چن نوں آکھدے ہن۔⁽³⁾

”سی“ دا قصہ ساڈی ثقافت دا ترجمان، ساڈی رتھل دا امین تے ساڈے وسیب دا وارث اے۔ ہر لکھن والے دے قصے دا رنگ پنجاب دی مٹی توں دکھرائیہ۔ جیہڑے جیہڑے صوبے اندر ”سی“ دا قصہ رچایا گیا اوس دے اُچ چوٹی دے کوی شاعراں نے اپنی فنی بصیرت تے تخلیقی صلاحیت پاروں ایس اندر کئی کچھوں رنگ بھرے نیں۔ ایس توں اڈ کلاسیکی لہجے دی گھمبیر تاتے فنی چٹنگی نوں وی قائم رکھن دی بہوں کوشش کیتی اے۔ سی دے قصے نوں چند اُگے اگواناں تے شاعراں نے روایت تے گنے متھے مروجہ شعری رویے دا چولا نہیں پوایا سگوں ساریاں نے آپوں اپنی لکھت اندر رنگ رنگ زاویے تے وکھو دکھ جہتاں وچ لا کھلاریا اے جیہڑا دل تے ذہن دے دریاں وچوں لکھ کے روح تائیں پیا پڑا اے۔

جیہناں شاعراں نے روایتی ڈکشن یاں منگی تنگی لفظی یاں مروجہ فارمولیاں دی جوں دی

توں پیروی کیتی تے منگے تنگے نظریاں تے تحریکاں دی بھینٹ اپنی لکھت نوں چڑھایا تے اوہ پنجابی ادب وچ اُچی تھیں یاں مقام نہیں بنا سکے۔ پنجابی ادب وچ ”سی“ دی بہوں وڈی رمز اے۔ ایس رمز اندر گنجھلاں ای گنجھلاں تے ایمائیت ای ایمائیت اے۔ جدوں کسے اُگھے کوئی ”سی پنوں“ نوں اپنی لکھت دا حصہ بنایا تے اوں نے ایس رمز نوں سمجھیا تے اوں رمز دیاں گنجھلاں کھولن دا چوکھا آہر کیتا اے۔ اوہ کون اے جیہڑا نہیں چاہندا کہ میرا ناں ہمیشہ زندہ رہوے سگوں ”سی“ دے قصے راہیں بہوں اُگھے تے اُچ چوٹی دے شاعراں خود نوں دوام بخشن لئی ”سی پنوں“ دے قصے نوں اپنی لکھت دا حصہ بنایا اے جس نے وی ایس چھٹاں اندر چٹاں گہرا غوطہ ماریا اونے ای آب دار موتی اوں دے ہتھ لگے تے اوں نے اوہدیاں رشاں نوں اپنی قلم اندر بھر کے اپنے جذبے دے جوہر دکھائے تے اک سچی تے سچی لکھت ادب دی جھولی وچ پائی۔

آخر ”سی“ ہے کیہ؟

”سی سر ہے، سر بست ہے سرمد ہے سر ہے سر سنگیت ہے سر گڑا
 سجوک ہے سائیں دا(سی سن سا جہات دی سوندی ہے۔ سی سُرپ
 ہے سائیں دا اجیہا سُرپ جس دی لشک پُٹک سوہنگ پرکاش ہے سی
 سہاگ ہے سولاں بیج ہے۔ سی سُر ت ہے ست سنگے تے سادھ سنگ
 دی سی ساگی سانگ ہے سائیں دا“ (4)

”سی“ دے حوالے نال ”کلام سید ہاشم شاہ“ دے وچ سائیں احسان باجوہ کجھ مصرعے لکھدے نیں۔

سی آن ڈٹھا وچ نیندر ہوت بے ہوش جو خابوں
 سورج وانگ شعا حُسن دی باہر پوس نقابوں
 بے لکھ پا صندوق چھپائیے آوگ مُٹک غلابوں
 ہاشم حُسن پریت نہ چھپ دے تارک ہو جابوں (5)

ایہناں لوک قصیاں وچ حقیقی رنگ مجازی رنگ غیرت غربتی، جرأت، بے ہمتی ننگ نمود وطن پرستی تے قومیت دا سگواں احساس ملدا اے۔ ایہہ قصے انت اندر لیاں لوک کہانیاں دا اک بھرولا ہندے نیں۔ ایہہ قصے کسے نہ کسے وسیب دی لکھوں پھٹدے نیں تے اوں وسیب دی روح تے اوں دے عکاس دا شیشہ ہوندے نیں۔ ایہناں قصیاں دی کُٹھ وچ لوکاں دے کرب اکلاپے، سانجھ جڑت تے لوکائی دے دکھ سکھ دیاں متھیاں ہونیاں متھیاں ساں دے بھروں رنگ

تھاؤں تھائیں نظر آوندے ہوئے دکھائی دیندے نیں۔ جتھے آفاقی فضا نال ایہہ داستاناں بھریاں ہوئیاں نیں اوتھے ایہناں صوفیانہ روایتاں نوں وی گنج لیا اے۔ ایہناں قصیاں دے وچ لوک فن توں وی چوکھا لایا گیا اے تے لوک روایت تے ریت دے اُملے سرمائے پنجابی زبان تے ادب نوں مالا مال کیتا اے۔ حق تے سچی گل ایہہ ہے کہ پنجابی زندہ وی لوک ادب دی وجہ نال اے۔

ایہہ قصے جیہڑے خاص علاقے دی ہوند وچ آوندے نیں اوتھے دی تاریخی، سماجی، مذہبی سوچاں، ریتاں روایتاں تے اوس وسیب دی لوکائی دے سانجھے سُنے ایس توں اڈا اوہناں دی روح نوں سمجھن تے سیہانن دا اک ڈھنگ اے۔ جس طرح ”ویداں“ وچ ایس دھرتی دا عکس دکھایا گیا اے، فصلاں لہلہا رہیاں تے سبزیاں پک گئیاں نیں انجیں وانگوں صدیاں توں واڈھی، ہاڑی، ساؤنی، بیائی، نسر، پنگرن، پکن، مڑ بیائی مڑ پنگرن۔ مڑ ایہو کٹائی دا سلسلہ صدیاں توں پرچلت اے۔ انجے وانگوں انساناں دی روح وی لوک قصیاں دے آفاقی رنگاں نوں دکھو دکھرے جتتاں وچ شنگارن، سجاون تے پھاون دا صدیاں توں آہر کردی آ رہی اے۔ دوجے معنیاں وچ اپنی تہذیب و ثقافت نوں زندہ تے خوشحال رکھن لئی اپنے جگر دے خون نال سیراب کردی آ رہی اے۔ اگر دیکھیا جاوے تاں ایہہ قصے پنجابی عوام دی روح نوں اپنے کلاوے وچ لئی بیٹھے نیں۔ ایس گل توں منکر ہو وی نہیں سکدے۔ ایس دا Fascinate کرنا یاں جادو ٹنڈا وی نہیں۔ ایہناں ساریاں قصیاں وچ زنانی وجود دی ہرمن کچھویں ابدیت اے۔ زے صرف ایہہ قصے عشقیہ تے ایسے نہیں سگوں ساڈی سانجھ سُر تے دیکھن بھالن تے اچرج معنیاں نوں کھولدا اے۔ ساڈیاں ایہناں داستاناں دے وچ ساڈی تہذیب، رہتل بہتل نال اپنی گھمبیرتا رچی بسی ہوئی اے کہ اوس نوں عام کرن دی لوڑ اے۔ عام اوس ویلے ای ہو سکدی اے جدوں اوس نوں سلپس دا حصہ بنایا جاوے تاں ای ایہہ دولت عام ہو سکدی اے۔ ونجارا بیدی ہوراں دے آکھن موجب:

”پنجاب دیاں پریت دنت کہانیاں“ سسی پنوں“ ہیر رانجھا، سوہنی
مہینوال تے مرزا صاحبان نوں جدوں تک اسیں لوک دھارا وچ رچے،
جڑے نظریاں، وچاراں تے وہماں بھرماں توں دکھرا کر کے ادھر بڑکے
نہیں دیکھدے تے ایہناں کہانیاں دی ہوند دا اصلی تے ثابتی سچ اجاگر
نہیں ہو سکدا۔“ (6)

ڈاکٹر شان ہوراں نے پیار وچ رچیاں اچھاں کہانیاں دی لوکاں وچ مانتا بارے لکھیا

اے۔

”جھٹوں تیکر پنجاب دے سیکولر ادب دا تعلق ہے اوس دا مڈھ مول
وی تاں اجیہاں پریت کہانیاں توں ای ہويا جاپدا اے۔ ایہوں
کہانیاں پہلاں پہل ساڈے لوک گیتاں دے روپ وچ لوکاں دے
مونہاں تے کھیڈ رہیاں سن۔ دمودرتے پیلو نے لوک مونہاں توں چُک
کے اپنی کلادی خوبصورت بان چڑھا کے ایہناں دے قصے بنائے۔“ (7)

ایہناں قصے کہانیاں دا اصل مونہہ مہاندرا تواریخ دیاں کتاباں راہیں ساڈے تیکر نہیں
اڳڑیا سگوں ایہہ سینہ بہ سینہ پیڑھی در پیڑھی ساڈے کول چلدا آوندا اے۔ ”سسی پنوں“ دی کہانی
اُت پرانی اے۔ اجیہاں داستاناں اُتے صدیاں دا گھٹا مٹی چڑھیا ہويا اے جیہدی موٹی تہہ پٹھ
ساڈی تہذیب و ثقافت تے رہتل بہتل دا سگواں ساواں گوڑھا رنگ لکيا ہويا اے جیہنوں گھر چنا
تے گھرچ کے لہاونا ہرکوی دا کم نہیں بلکہ کسے اُچے آگو دا کم اے۔ زاہد حسن ہوراں دے آکھن
موجب:

”کہانیاں دے ترے وڈے سوئے نیں۔

1۔ مٹھیاں

2۔ دت (دنت دند) کہانیاں

3۔ لوک کہانیاں“ (8)

سبھ توں پہلاں اسیں مٹھ دی مہیہ تیکر اڳڑ کے اوس دے معنی نوں نکھیر دے آں۔ گل
کرچکے آں تے مزید ایس بارے گل کیتی جاسکدی اے۔ ”سسی پنوں“ بارے بہوں مٹھہاساں
ملدیاں نیں۔ اسیں اوہناں مٹھہاساں اُتے پنچھی جھات پاوندے آں۔ اگر تاریخ تے نظیر گھنئیے
تاں سانوں مٹھہاس بارے بھرویاں ونگیاں لہجہ جانیاں نیں۔ جیویں ایران دے وچ ”زرتشتی“
مذہب دے لوک اُگ دی پوجا کردے نیں۔ اوہدے پچھے وی اک صدیاں توں کچی پیڑی مٹھ
لگی آوندی اے۔

”زرتشتی جب ترک وطن کر کے بحیرہ قزوین کے مغرب میں پہنچے تو
یہاں کی آبادی کو آگ کی از حد تکریم کرتے ہوئے پایا کیونکہ یہاں
آگ زمین سے شعلوں کی صورت میں نکل رہی تھی اگرچہ اردگرد
کوہستان کا علاقہ برف کی چادر سے ڈھکا ہوا تھا۔ آگ کے شعلوں کا
یوں بلند ہونا بڑا دلفریب منظر پیش کرتا تھا۔ بجائے اس کے کہ وہ لوگ

اس کو اللہ تعالیٰ کی قدرت کی ایک بہت بڑی دلیل سمجھتے لوگوں نے اس کو اپنا معبود بنا لیا اور اس طرح زرتشتیوں کو آگ کا پجاری کہا جانے لگا آج بھی آگ کے تقدس کا قدیم تصور باقی ہے کیونکہ ایرانی پاری آج بھی نہ موم بتی کو بجھاتے ہیں نہ جلتی ہوئی لکڑی کو بلکہ سگریٹ نوشی ان کے ہاں قطعاً ممنوع ہے۔“ (9)

متھہاساں نوں پرکھن گوکھن واسطے ایہہ گل بہوں ضروری اے کہ اوس علاقے نال جڑے ہوئے رساں رواجاں تے ریتاں توں چنگی طرح جانوں ہونا چاہیدا اے۔ متھ نال اُن ہونی نوں ہونی کر کے دکھان والے انساناں دے کماں یاں اچھے قصیاں دا اچرج بھرولا ہوندے نیں۔ متھ دا نظریہ جس ویلے کسے وسیب اندر سرایت کر جاندا اے تاں اوس معاشرے وچ دِن والیاں انساناں دا عقیدہ بن جاندا اے بلکہ اوہ مسلک دا سوہنا روپ دھاردا اے۔ آج وی قوماں تے ساجاں وچ انسانی حیاتی دا متھہاساں نال گوڑھا سمبندھ دیکھن نوں لہندا اے۔ دوجی گل ”دنت کہانیاں“ دے کچھ پکھ متھ تے لوک کہانیاں نال ہک مک ہوندے نیں۔ جیویں چناں پریاں جنوراں چھلیڈے، خوف ڈر تے پیراں فقیراں دیاں اُن ہونی کرامتاں دا گوڑھا سمبندھ ہوندا اے۔ ساڈی جاچے ادب دے کھیتر وچ اچھی فضا سمجھتوں پہلاں ”برطانیہ“ اندر وجود وچ آئی۔

”برطانیہ میں جنم لینے والے Gathic Novel/Fiction میں ایسی جادوئی اور خوف سے پر فضا تخلیق کی جاتی ہے کہ پڑھنے سننے والوں کی نیند اڑا جاتی ہے۔ اگر Gathic Novel/Fiction کی بنیاد ان لوک قصوں کہانیوں کو قرار دیا جائے جن میں جنوں، پریوں اور بھوتوں کو یا تو بیانیہ انداز میں پیش کیا جاتا ہے یا پھر مذکورہ بالا غیر انسانی مخلوقات کردار نبھاتی نظر آتی ہیں تو غلط نہ ہوگا۔“ (10)

”سی پنوں“ دی کہانی بارے ایہہ گل پرچلت اے کہ ایہہ داستان اک ”چن متھ“

اے۔

”جیہڑی چن دی واپرتا وچوں تخلیق کیتی گئی اے چن تے سورج نال جڑیاں اُن گنت متھہاساں ملدیاں نیں۔ انجیں وانگوں پنجابی وچ ”سی“ دی داستان دا روپ ”چن متھ“ نال جڑیا ملدا اے۔ چن دا مڈھلا روپ اماؤس اے جیہڑا انھیرے وچ گواچیا ہوندا اے۔ انجے پنوں دا کردار زیادہ گواچیا ملدا اے۔“ (11)

ایسے طرح چودھویں دی رات نوں چن پورا ہو جاندا اے۔ ایس نوں پورنما، پور ماشی وی آکھیا جاندا اے ایویں ای پندرھویں چن دی رات نوں چن گوڈا لاؤندا اے شام دُبن توں کجھ چرگروں اُگدا اے۔ جدوں چن تے سورج آہمنے سامنے ہوندے نیں تے چن دا کجھ حصہ کالا ہو جاندا اے۔ دوواں دے آہمنے سامنے ہوون نال انسانی زندگی تے بڑے گوڑھے اثر پیندے نیں۔ اخیرلی رات اماؤس دی رات ہوندی اے۔ کالی سیاہ ایسی رات جادو ٹونا بہت چلدا اے۔ جہلم گزٹئیر دے موجب:

”عمارت اک پہاڑی اُتے چورس شکل تے مندر دی طرز دی ہے۔ ایس دے نیڑیوں ”لئی“ نال دی کسی وگدی اے۔ روایت دے مطابق ایہہ ”دھولر“ سسی دے لے پاک دھوبی نے اوس دے رہن لئی بنایا سی۔ دھوبی نوں ”سسی“ دی کہانی دی واپرن دی تھاں اتھتھے مندے نیں۔“ (12)

سندھی لوک شاعری وانگ پنجابی لوک شاعری دے گاؤناں گیتاں وچ ”سسی“ دی داستان ملدی اے۔ جس طرح ساندل بار دے ڈھولیاں وچ ”سسی“ دے پیو نوں پنجاب دا بادشاہ ظاہر کیتا گیا اے۔

شہر تیرے دا ناں بھنبھور اے
پٹھ دریا پیا وہندا ہے آب دا
اعظم باتشاہ ہے
صوبہ کوٹ پنجاب دا (13)

ایہناں لوک گیتاں وچ آہ و فغان دیاں سُراناں تے ہجر وچھوڑے دے وین اپنی نویکلی سوز نال ملدے نیں۔

نین اوگھاڑ سسی جد ویکھے جاگ لئی سدھ آئی
نہ اوہ اوٹھ نہ اوٹھاں والے نہ اوہ جام صراحی
واحد جان پئی اوہ ناہیں نال پئی جس آہی
ہاشم توڑ سنگار سسی نے خاک لئی سر پائی (14)
ایسے ہجر وچھوڑے دے حوالے نال ”سسی پنوں“ وچ ڈاکٹر فقیر محمد فقیر لکھدے نیں۔
کسے دا ڈھول نہ پردیس جاوے
وچھوڑا ویریاں دے پیش آوے

اُٹھی فجری پنوں نظریں نہ آیا

کہہ ایڈا قہر کیتوئی خدایا (15)

”سی“ بارے کئی گاؤن تے ڈھولے مشہور نیں۔ ایہناں ڈھولیاں تے گاؤناں نوں کسے چٹے دے سازیاں کسے بانسری دی لوڑ ای نہیں پیندی سگواں ایہہ خود اپنے اندر سُرنگیت دے جہان آباد کر کے بیٹھے نیں۔ ایہہ ڈھولیاں راہیں لوک پیار، محبت، عشق، ہجر، وصل، معرفت تے تصوف جیسے موضوعات دا رلا چوکھا ملدا اے۔ ایس توں اڈ ایہناں دا ڈھیر حصہ رومانی فضا دے گرد گھمدا اے۔

میریاں ہون حشر نوں گلاں

نال بلوچاں دے

قبرسی دی پکارے

گل سن جائیں اڑیا اک وارے

لکھ لکھ چٹھیاں پنوں گھلاں (16)

حکیم عبد المجید پسوری ہوراں دے آکھن موجب:

غماں وچ تڑندی جان میری کدی ویکھ آ موڑ بہار پنوں

سی کراں فریاد رومار آہیں دردمند تیری عاشق زار پنوں

تینوں ڈھونڈ دی تھلاں وچ مرن لگی کیتی عشق بیدار لاچار پنوں

بیٹھی گھیر مجید ہن موت مینوں وقت آخری سخت دشوار پنوں (17)

”سی“ بارے بہوں گاؤن لکھے گئے پر ایہہ گاؤن سبھ توں چوکھے مشہور ہوئے نیں۔

تیرا لٹیاں شہر بھنبھور

تیرا لٹیاں شہر بھنبھورنی سیئے بے خبرے

بے خبری وچ پریت لگائی خبر پئی تے ٹر گیا ماہی

کون لیاوے موڑنی سیئے بے خبرے (18)

”سی“ دی قبر بارے کوئی پکی تھتی جانکاری نہیں ہو سکی۔ کئی لوک ”سی“ دی قبر نوں کچ

مکران وچ مندے نیں۔ پرمسز پوسٹرز دے آکھن موجب:

”سی“ قبر ”کچھ“ وچ اے (19)

زاہد حسن ہوریں قبر بارے ”سی لکھ شاہ“ دے حوالے نال لکھدے نیں:

”دلے رائے کارانی ”کچھ کلا دھر“ (ص 325) وچ لکھدا اے

سندھوں کچج مکران یعنی بلوچستان دے راہ وچ دوہاں پریمیایاں دیاں
قبراں اج وی قائم نیں۔ ایتھوں لکھن والے پاندھی ایہناں سچے
پریمیایاں نوں سلام کر کے ای اگے جاندے نیں۔“ (20)
انجے واگلوں اک ہور لکھاری برٹن نے وی اپنے وچاردتے نیں:
”کتاب ”سندھ“ 1851ء (ص 83) وچ سسی دی قبر پتھ ہلز دیاں

پہاڑیاں وچ ہے۔“ (21)

اسیں ہن اوہناں شاعراں بارے گل کردے آں جیہناں ”سسی پنوں“ دے قصے نوں
اپنی لکھت دا حصہ بنایا اے۔ ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل ہوراں اپنی لکھت ”ہاشم شاہ“ اندر ”سسی“ لکھن
والیاں دی بھروی گنتری دتی اے۔ اوہناں وچوں کجھ ناں ایہہ نیں:

”حافظ برخوردار، فقیر راج محمد، منشی سندر داس، سید وارث شاہ،
آڈت، بہیل، سید مقبل شاہ، رام چند، الہی بخش، پنڈت موہن لال، سید
میر حسین، میاں شیر محمد، اللہ دتہ، حشمت شاہ چشتی، ایس توں اڈ
اوہناں ”سسی پنوں“ نوں نثر وچ لکھن والیاں دے ناں وی لکھے
نیں۔ تیجا سنگھ، امرتا پریتیم، ایس ایس امول، گور بخش سنگھ شاعراں دے
ناں چوکھے نیں تے نثر وچ لکھن والیاں دے ناں گھٹ نیں۔“ (22)

اکیویں صدی دی ابتدا وچ اک ہور نواں شاعر ”منور وحید“ دی سسی جیہدا ناں ”سسی
دے گرلاپ“ جیہڑی 2009ء وچ چھپی اے۔ اوہناں ”سسی“ دا قصہ شروع کرن توں پہلاں لکھے
گئے قصیاں اُتے نروٹی تنقید کیتی اے۔ ”منور وحید“ ہوراں نے ہر شاعر دی لکھت نوں چو مصرعیاں
وچ اوس دی فنی بصیرت نوں بڑی ڈونگھیا ئی نال پرکھیا اے۔ ساڈے ویکھن وچ دھی دا مقام گھٹ
ای کسے شاعر نے اپنی لکھت وچ لکھیا ہووے گا۔ ساڈے سماج وچ دھی جمن والی نوں طعنے مہنے
مار مار کے مار دتا جاندا اے پر منور وحید ہوراں نے اپنی لکھت ”سسی دے گرلاپ“ وچ ”دھی“
دے مقام دا گجھ انج بیان کیتا اے۔

ماں اے روپ خدا دا دھی لئی پو اے وانگ قصایاں

پتر جمن تے خشیاں کردے ونڈ دے نے مٹھایاں

دھی جمدی تے چپ لگ جاندی ماں سر دین برایاں

کہن منور مونہوں کجھ نہ جمدیاں سار پرایاں (23)

”منور وحید“ ہوراں ڈھیر شاعراں اُتے تنقید کر کے اوہناں دی لکھت نوں نکھیر دیا اے۔

سبھ توں پہلاں حافظ برخوردار دی ”سسی“ جیہڑی بہوں پرانی اے۔ اوہناں دی کلا تے تخلیق دی اڈاری اُتے تنقید کیتی تے اوہناں دے گناں والیاں پکھاں نوں واضح کیتا۔
 حافظ برخوردار جو لکھیا میں کُجھ لکھن نہ جانا
 سُخوراں وچ ناں ایہہ وڈا آنہوں ایانا (24)
 پنجابی دے مشہور شاعر میاں احمد یار مرالوی لکھدے نیں:
 ستھرا شعر نہ حافظ جیہا تول پورا اوس ہٹی
 پر اگلیاں پشلیاں شاعراں دی میں اسویلے کسوٹی (25)
 منشی سندر داس ہوراں دی ”سسی“ دی علم عروض دے حوالے نال پرکھ پڑچول کر کے
 لکھدے نیں۔ اوہ ”سسی“ دا درد وچھوڑا لکھن لگیاں گُراؤندا اے تے اوس دیاں اکھاں رت
 روندیاں نیں۔

منشی سندر داس سسی دے وین کریندا مریا
 ہجر سسی توں لہو دلبر دا مینہ اکھیاں چوں ورھیا (26)
 ”سسی لکھ شاہ“ بارے لکھدے نیں۔ اوس نوں سُخوری وچ ودھیری مہارت حاصل اے
 تے سچے تے سچے موتیاں نال ساریاں اکھراں نوں بھرویں معنویت دی لڑی وچ پروندے نیں۔
 سُخوری وچ لکھ شاہ ہویا ناں اک پکے بردا
 سچے موتی شعر سسی دے ہویا شاعر ہنجر دا (27)
 سید وارث شاہ دی سسی بارے اپنے وچار دسدے نیں کہ وارث شاہ ”سسی“ نوں دکھ
 گُرب، قضیئے جرن پاروں فقر دا مقام دیندا اے۔
 وارث شاہ نے ہیر لکھی تے جاگیا درد ہجر دا
 لکھیا قصہ سسی جسراں جالیا زہد دا
 دیوے رتبہ سسی نوں اوہ عاشقاں وچ فقر دا (28)
 سید وارث شاہ ہوراں دے آکھن موجب:
 ن نیازاں کر کر سسی وچہ تھلاں دے وڈدی
 تتی ریت سسی دے پیریں سپاں وانگوں لڑدی
 سُولی چڑھ منصورے وانگوں قدم پاوے دے پھڑدی
 وارث بھاء عشق دی اندر صادق ہو کر سز دی (29)

احمد یار دے قصے بارے لکھدے نیں۔ جدوں اوہنے ”سسی“ بارے سُنیاں تے پڑھیا تے اوہ آپنی سُرَت کھو بیٹھا تے وطنوں بے وطن ہو گیا۔

احمد یار ہويا پردیسی حال سسی دا سُن کے
عشق چنھاں دا پانی پیتا عاشقاں نے پُن پُن کے (30)
ڈاکٹر ہرنام سنگھ شان ہوریں لکھدے نیں:

”ہاشم ہوراں سب توں ودھیا سسی لکھ کہ نہ صرف اپنے پہلکیاں
(حافظ برخوردار تے سندر داس آرام) نوں ہی پھکیاں پاتا، سگوں اوس
وچ اجیہا درد تے سوز بھریا کہ اوہناں دی سسی نال اے تک کسے ہور
دی سسی پلا نہیں میچ سکی۔ ہاشم جی دی سسی پنجابی دے ”سسی ساہت“
وچ اک میل پتھر ہے۔“ (31)

میاں محمد بخش ہوراں نے سید ہاشم شاہ دے فن بارے آکھیا اے۔
ہاشم شاہ دی حشمت برکت گنتر وچ نہ آوے
دُر یتیم، جواہر لڑیاں ظاہر کڈھ لیاوے
اوہ وی ملک سخن دے اندر راجا سی سرکردہ
جس کسے وی چڑھے مجھے سو یو سی سرکردہ
بیت ترازو تول بنا یوس، سارے لذت والے
کلیاں چن چن ہار پرتوس، زگس تے گل لالے (32)
مولا شاہ دی ”سسی“ بارے وی دسدے نیں کہ ”سسی“ دی وفا دی داد وفانے خود گلوکڑی
پا کے دی۔

شعر سسی دے نال پریتاں لیکے مولا شاہ نے
داد سسی نوں آن تھلاں وچ دتی آپ وفانے (33)

ایس توں اڈ بہوں شاعراں بارے اوہناں دی فنی فکری حوالے نال اوہناں دے گناں
نوں نکھیر دیا اے۔ کسے نے کسے رنگ وچ لکھیا اے تے کسے نے روایت دی گنج لاہون دا آہر
نہیں کیتا۔ کسے لفظاں تے اکھراں دا اجیہا جادو جگایا کہ پڑھنہاراں نوں اپنی تخلیقی ہڑھ نال بہا
کے لے گیا۔ مگدی گل ایہہ وے ”منور وحید“ ہوراں ڈھیر سارے شاعراں دیاں لکھتاں اُتے مختصر
پر جامع تنقید کر کے اوہناں دے قد کاٹھ نوں واضح کیتا اے۔ ”منور وحید“ ہوراں دی لکھت ”سسی
دے گُراپ“ 2009ء اندر چھاپے چڑھی ایسے طرح بشیر ناطق ہوراں دی ”تھلاں دی سسی“ 2006ء

اندر چھاپے چڑھی پر جتھے ہور شاعراں دا ذکر ملدا اے پر ”منور وحید“ ہوراں کول ”بشیر ناطق“ ہوراں دا ذکر نہیں ملدا لیکن اسیں ایس گل دے خود گواہ ہاں کہ اوہناں دی ”تھلاں دی سی“ دوجیاں شاعراں نالوں گھٹ نہیں لیکن اوہناں ”سی“ دے اندر تصوف تے معرفت دے راز دیاں پردیاں نوں ہٹایا اے۔ اوہناں دی ”تھلاں دی سی“ وچ کوئی ایسا مصرعہ یا سطر بچکی نہیں سگوس لوچ بھریا معرفت تے تصوف دا کلام راز نال بھر پور اے۔

بشیر ناطق دی سی

بشیر ناطق ہوراں نے اپنے قصے ”تھلاں دی سی“ دا مڈھ حمد، نعت، حق چار یار، امامانِ حسینؑ تے پیران پیر شیخ عبدالقادر جیلانی رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دی مدح تے اپنے مرشد حضرت اللہ میاں خاں شہنشاہ قلندر رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دی مدح پاک لکھ کے بنھیا اے۔ بشیر ناطق ہوراں نے اپنی لکھت ”تھلاں دی سی“ وچ ایس ریت نوں نبھایا اے۔ حمد اندر لکھدے نیں کہ ہر تھان تیرا ظہور اے۔ چاہے اوہ مسجد اے، مندر اے یاں چن تارے ہن۔

شکر شکر ہزار الحمد للہ شانان تیریاں بہوں نیاریاں نیں
دیر و حرم گرجے نالے گوردوارے ایہہ تیریاں مسجداں ساریاں نیں
شمس قمر تیرے دن رات تیرے تار تار تارے لیندے تاریاں نیں
پر وارث، شاہ فضل تے دائم مگروں میرے قلم دیاں آریاں واریاں نیں (34)

نعت اندر بشیر ناطق ہوریں رسالت مآب ﷺ دی مبارکہ حیات تے حالات دے نال نال اوہناں دے اُچے وصف تے سچے تے سچے کمالاں دا ذکر بڑے سوہنے تے سُکھنے انداز نال کہتا اے۔ بشیر ناطق ہوراں موجب:

میم مکھ مزل واللیل زلفاں صفتاں ہین مدنی تاجدار دیاں
خلق مہر حلیمی دا تاج سر تے ایہہ ستاریاں رب ستار دیاں
ہوئی نوے ہزار کلام عرشیں شانان اچیاں احمد مختار دیاں
آکے میم مروڑی دے وچ ناطق نوکاں پھٹیاں قلم لاچار دیاں (35)

قطب الدین حضرت بختیار کاکیؒ (633ھ/1235ء) عقیدت دا اظہار کردے آکھدے

نیں۔

آنجا کہ آفتاب لقائے محمدؐ است
خورشید ذریعہ ز ضیائے محمدؐ است

مویٰ کہ معجزات دے اندر عصاش بود
خود با عصائے خویش عصائے محمدؐ است
روح الامین صد نشیں را علی الدوام
ورد زبانش ورد چنائے محمدؐ است
آں مومنے کہ مرد بہ شرع شریف او

مستوجب عطائے خدا محمدؐ است (36)

ایس توں اڈ برصغیر دے نعت گو شاعراں وچ علامہ اقبالؒ دا نوٹکلا ناں اے۔ اوہناں
نوں بھادیں باقاعدہ نعت گو شاعر تے نہیں منیا جاندا پر اوہناں دا کلام نعت توں خالی وی نہیں
کیوں جے اوہناں دے نزدیک دین ای ذات رسول داناں اے۔

بمصطفیٰ برساں خویش را کہ دین ہمہ اوست

اگر باد نرسیدی تمام بولہبی ست (37)

بشیر ناطق ہوراں نے حضرت امامانِ حسنینؑ ہوراں دے حوالے نال چند مصرعے لکھے

نیں۔

سنیں قلم ناطق خدمت وچ حاضر اُچی شان حسینؑ جوان دی اے
کیہ کیہ ورتیا وچ میدان کربل آسمان دی اکھ ای جان دی اے
جو کجھ حسنؑ نے ویکھیا زہر اندر ناہیں غیر دی اکھ پچھان دی اے
بے مثال تے بے نظیر ناطق جوڑی چوئیں شیرؑ یزدان دی اے (38)
بشیر ناطق ہوراں نے وی میاں محمد بخشؒ تے حضرت دائم اقبال دائم واٹوں پیران پیر شیخ
عبدالقادر جیلانی رحمۃ اللہ علیہ بارے شعر قلمبند کیتے نیں۔

شہنشاہ بغداد دے غوث اعظم دستگیر وی نے مرشد پیر میراں

ول جان دے قطب بناونے دا پکڑ چور نوں باتدیر میراں (39)

انجے واٹوں بشیر ناطق ہوراں وی دو جیاں شاعراں دی طرح اپنے مرشد اللہ میاں خاں
شہنشاہ قلندر رحمۃ اللہ علیہ ہوراں دی مدح بارے مصرعے لکھے نیں۔

اے نی قلم دیئے پرئیئے عشق بھرئیئے مدح پیر قلندر بیان کریئے

اللہ ہو دا ذکر اذکار ہووے عشقواں اک زمین آسمان کریئے (40)

”سسی پنوں“ دا قصہ پاکستان دے صوبہ سندھ دی جُوه وچ واپریا اے تے نال ای
بلوچستان دا علاقہ اے جتھوں دا پنوں سی تے اوس بلوچستان دی شان بارے دیا جاندا اے کہ

ایہہ سندھ نال قدیم پرانی جگہ اے جیہدی وجہ توں دُھماں ہر تھاویں نیں۔ بشیر ناطق ہوراں موجب:

نال سندھ قدیم دے ہے لگدا جگہیں دُھماں بلوچستان دیاں
ناطق یار بلوچستان پاروں پیاں ودھن شاناں پاکستان دیاں (41)
ایس توں پچھوں بھنبھور دا حاکم آدم جام جیہدا رُعب تے دب دبہ (سکندر اعظم) ورگا سی
تے اوہدی عجز و عاجزی جیہڑا ساری دنیا کائنات دا شہنشاہ سی اوس دے اگے سی جیہڑا سوہنا رب
تے ڈاھڈا بے پرواہ اے۔

آدم جام سر سٹ سُجود اندر روندنا رب اگے صبح شام رہندا
تنگ ہاں میں صرف اولاد پاروں ہوندى جے اولاد آرام رہندا (42)
حاکم آدم جام دے سینے وچ سٹ اولاد دے ہجر دی لگی ہوئی سی ایسے پاروں اوہدیاں
اکھاں رت دے بنجی روندیاں سن۔ رب دی درگاہ وچ آدم جام دی دعا قبول ہوگئی۔ رب سوہنے
اوہنوں دھی دتی۔ بشیر ناطق ہوراں ”سسی“ دی پیدائش بارے کجھ مصرعے لکھے نیں۔

پیر وار دا وار سبحان اللہ عین صبح ویلے پیدا ہوئی سسی
دائی ویکھ کے کیا واہ شان تیری اپنے حسن دے وچ نروئی سسی (43)
آدم جام دے گھر والی ملکہ دی خوشی دی انتہا کوئی نہیں سی۔ اوہ بچی نوں چمدی چمدی
اپنے سینے نال لاوندی۔ جدوں ”سسی“ دی روح عالم ارواح توں ودعیا ہوندى اے تے اوہ
موجود دو جیاں روحاں نوں کیہ آکھ کے آوندی اے۔ دائم اقبال دائم ہوراں دے آکھن موجب:

روح سسی دی کرے سلام روحاں حافظ آپ اپنے ذات خدا میری
وسے دیس معشوقاں تے عاشقاں دا کرسی دیہو دربار تھیں چار میری (44)
آدم جام اپنی دھی دے بارے نجومیاں تے جوتشیاں نال گل کتھ کردا اے کہ مینوں
ایس دی قسمت مقدر دا پتہ دسو۔ اوہ دسدے نیں ایہہ ”کڑی“ پنوں نامی منڈے دے نال عشق
رچاوے گی تے تہاڈی عزت پت نوں خاک وچ ملاوے گی۔

کچم شہر دا اک جوان ہو سی پنوں خان دا پتہ بتاوندے نی
سسی وچ جہان بدنام ہو سی نالے بولدے نالے شرماندے نی (45)
پنڈتاں جوتشیاں تے نجومیاں نے جدوں باتشاہ نوں اوہدی قسمت تے مقدر بارے دیا
تے اوہ سُن کے ڈاڈھا پریشان ہويا۔ ایہہ سبھ سن کے باتشاہ دا کلیجہ مونہہ نوں آ گیا۔ اوہنے کسے
عقل مند وزیر نال مشورہ کیتا کہ ایس دا مینوں حل دسو کیہ کرناں چاہیدا اے۔

آدم جام وزیر نوں پیا دے میری صبح تھیں ہو گئی شام قسمت
 ہوراں گھریں اولاد دے بخش میوے مینوں دتا اے زہر دا جام قسمت (46)
 باتشاہ آدم جام اپنے وزیر نوں دھی نوں قتل کرن دا حکم دیندا اے پر وزیر قتل کرن توں
 ورجدا اے کہ دھیاں مارنا سبھ توں وڈا گناہ تے پاپ اے۔ کیونکہ جدوں حضور پاکؐ دنیا تے
 تشریف آور ہوئے تے دین اسلام آیا تے آپؐ نے عورت نوں مقام مرتبہ عطا کیتا عورت نوں
 عزت و تکریم بخشی تے عورت نوں قتل یاں مارن توں منع فرمایا۔

قتل دھیاں نوں کرن گناہ وڈا، مکی مدنی دے قول بھلاویئے نہ
 ناطق دس فیہر اسیں وزیر کاہدے بادشاہاں نوں جے سمجھاویئے نہ (47)
 ساڈے سماج اندر دھی جن تے اوس عورت نوں ای طعنے مار مار کے مار دتا جاندا اے
 پر ”منور وحید“ ہوراں نے اپنے قصے وچ ”دھی“ دا مقام مرتبہ کجھ انج بیان کیتا اے۔

ماں اے روپ خدا دا دھی لئی پیو اے وانگ قصایاں
 پتر جن تے خشیاں کردے ونڈ دے نیں مٹھایاں
 دھی جمدی تے چپ لگ جاندی ماں سر دین برایاں
 کہن منور مونہوں کجھ نہ جمدیاں سار پرایاں (48)
 وزیر نے اپنی سوچ وچار کر کے باتشاہ نوں مشورہ دتا کہ جسکے ترکھان نوں سدو تے
 اوس کولوں چنگا سوہنا صندوق بنوا تے اوہدے وچ چوکھا سارا مال و متاع رکھ دیواں گے ”سی“
 نوں وی اوس وچ رکھ کے دریا وچ روڑھ دیواں گے تاکہ کوئی گناہ پاپ نہ ہووے جیہڑا ایہدا
 صندوق پھڑے گا مال و متاع نوں ویکھ کے ایس نوں ضرور پال لوے گا پر ایس صندوق دے
 وچ اپنا خاندانی شجرہ لکھ کے رکھنا نہ بھلیا جے۔

کارگیر ترکھان بلا شاہا تیرا فکر اندیشہ دور ہووے
 کارگیری دی حد مکا دیون ہر اک مستری باشعور ہووے
 چواں خاناں وچ ٹکا دولت پنچویں سی مستور ہووے
 آدم جام دی دھی معصوم سی پرچا لکھیا نال ضرور ہووے (49)
 آدم جام نے اپنی دھی نوں اپنی بیوی ملکہ کولوں کھوہ لیا تے جیہڑی جھولی ورھیاں
 پچھوں مراد نال بھری سی اوہ مڑ خالی ہو گئی۔

زور آور سلطان بھنجور والے نال زور دے پچڑی کھوہ لئی اے
 نکل گودیوں سی معصوم نازک آ کے وچ صندوق دے لوہ لئی اے (50)

باتشاہ آدم جام نے جدوں اوس معصوم تے یتیم سسی نوں دریا وچ روٹھ دتا تے اُتے دھوبی نوں غیبی آوازاں آیاں ”سسی“ تینوں صندوق وچوں آوازاں ماردی پئی اے توں میرا پالن ہار ایں۔ میرے آون نال تیرے سترے بھاگ جاگ جاون گے۔

بادشاہاں توں نہیں نصیب جیہڑی پر تیرے دوارے تے پا رہی اے
 سسی بال معصوم صندوق وچوں تینوں مار آواز ہلا رہی اے (51)
 صبح سویرے اُتے دھوبی نے کپڑیاں دی پنڈ چائی تے دریا تے آؤندا اے۔ اوتھوں دوروں ای اُتے نوں دریا وچ صندوق دکھالی دیندا اے جس ویلے نیڑے آیا اوس نے صندوق نوں پھڑ کے گھریں لے آندا تے اپنی سوانی نوں بڑی سرگوشی نال دسدا اے بھلیئے اج تے بڑی نویکی تے اچرج شے ہتھیں لگی اے۔ دوویں لُک کے اندریں ویکھدے نیں جس ویلے صندوق نوں کھولدے نیں اپنی سُرَت نوں کھو بہندے نیں تے ”لُک لُک دیدم دم نہ کشیدم“ تے ”رب دتیاں گا جراں تے رنبا وچے رکھ“ دی کیفیت ہو جاندی اے۔ اوہ دوویں جی رب سوہنے دا لکھاں ہار شکر ادا کردے نیں۔

پڑھکے بسم اللہ دھوبن چُک اوہنوں چم چم کچھوے لا رہی اے
 خالی گود میری بھری رب سچے گھٹ گھٹ گلوکڑی پا رہی اے (52)
 ایسے طرح سسی دا بچپن گزردا اے تے جدوں اوہ جوان ہوندی اے تے اوہدے حسن و جمال دیاں ریشماں صبح سویرے سورج نکلن والیاں کرناں دے وانگوں تھاوں تھانیں چاروں پاسے پھیل جاندیاں نیں۔ صندوق وچوں جیہڑا پرچہ اوہناں نوں ملدا اے اوہ اوس دا تویت بنا کے ”سسی“ دے گلے وچ پا دیندے نیں۔ سہیلیاں نال جدوں کھیڈدی اے تے اوس دیاں سہیلیاں اوہدے گل وچ پائے ہوئے تویت بارے پچھدیاں نیں۔ سسی اوس ویلے چپ رہندی اے تے اوس نوں ہتھ وی نہیں لاون دیندی۔

بند کیہ اے ایسدے وچ جیہڑا تیرے گل تویت اے سسیئے نی
 ایہنوں پاک نوں کیوں نہ لان دیویں ساڈا ہتھ پلیت اے سسیئے نی (53)
 جس ویلے تویت کھلدا اے ”سسی“ نوں علم ہو جاندیاں اوہنوں اپنے بارے سارا پتہ لگ جاندیاں اے کہ اوہ کس ماں دی جائی اے۔ اندرواندی اپنے دُکھ تے غم نوں پی جاندی اے۔
 گلوں کھول تویت نوں ویکھدی اے خورے کیہ تقدیر دکھان لگی
 جیہڑا راز سی کُن دے ویلے دا اج اوس اُتوں پردہ چان لگی
 پرچا کڈھ تویت دے خول وچوں نال شوق دے بگمہ دوڑان لگی

خونی اتھرو اکھیاں وچ آئے درد دے دیوچ دبان لگی (54)
 ایس دے مگروں بشیر ناطق ہو ریں ”سسی“ نوں سُفے وچ ”پنوں“ دے درشن کرواندے
 نیں تے ”سسی“ اپنے ہجر و فراق بارے اپنیاں سہیلیاں نوں دس دیندی اے۔
 لے گئی جے لٹ سکون میرا اوہدی پاک جناب سہیلیو نی
 ناطق یار دی بھل جہان دونویں ڈبا فکر جناب سہیلیو نی (55)
 ”پنوں“ دے حُسن دیاں کرناں تے رِشاں ”سسی“ نوں چارے پاسے دِن لگ پئیاں
 تے اوس دیاں رِشاں نے ہر شے اوس توں اوہلے کردتی۔ بس ہر ویلے ہر تھاویں ”پنوں“ ای وکھالی
 دیندا سی۔ اوس دیاں سہیلیاں اوہدی ایہہ کیفیت ویکھ کے اوس نوں مت دیندیاں نیں۔
 ایس عشق مجاز دا رنگ وکھرا جھگے ایس کئی گاڑے سسیئے نی
 عشق دھوڑ اڈاوند ا عزتاں دی ہوون منہ مکاڑے سسیئے نی (56)
 ”سسی“ دی دیوانگی تے بے سُرقتی دی وجہ پاروں بیگانی ماں نے گھوکھیا اوس نوں پچھیا نہ
 توں کھانی پینی ایں تے نہ ای رات نوں سوندی ایں نہ ای دینں گل کیہ اے تینوں بن کیہ گیا اے
 سسیئے نی۔

ماں آکھدی سسیئے گل کیہ اے راتیں بیٹھ اکھیاں روئی ایں کیوں
 زلفاں اُلجھ کے گلے وچ لکھیاں نی خورے منہ وی بھیڑیئے دھونی ایں کیوں (57)
 ”سسی“ دی ماں اپنی دھی بارے اُتے نال ایس دی بے سُرقتی تے خود توں بیگانگی دی
 گل کردی اے۔ اُتا ”سسی“ بارے سُن کے ڈاڈھا پریشان ہوندا اے۔ ”سسی“ دے ماں پیو دوویں
 مل کے بڑے مٹھڑے بول بولدے نیں تے اوس نوں سمجھاوندے نیں پر اوہ ”پنوں“ دی ضد نہیں
 چھڈدی۔ اُتے نے ایس دے حل لئی سبھ دھوبیاں دے گھر رشتے لئی گنڈھ ٹوری تے اُتے دے
 گھر ”سسی“ دے بے شمار امیر غریب چھوٹے وڈے بھونیں بھانڈے والیاں دے رشتے آئے۔
 پر ”سسی“ دا سبھ نوں انکار انکار اے بس اِکو پنوں نوں ای پکار دی اے۔

بشیر ناطق ہوراں دے موجب:

توبہ کرو لیلار پوساک دلوں جاؤ تہاں نوں سُکا جواب اے وے
 حرف نہ غیر منہ چوں کڈھیا جے پیا کنبدا تخت تراب اے وے
 پنوں خان دے نال نکاح میرا جیہنوں میں ڈٹھا اندر خواب اے وے
 تسیں کون کوئی اوہ تے آپناں اے میرا اوس لئی دل بیتاب اے وے (58)
 سبھ دھوبی غصہ وچ آ کے ”آدم جام“ دے دربار وچ اپڑدے نیں تے اوس نوں اُتے

دھوبی دی دھی ”سسی“ بارے دسدے نیں کہ اوس نوں اپنے حُسن جوانی تے بڑا مان اے اوس نے سارے خاندان دے رشتیاں نوں ٹھکرا دتا اے۔ باتشاه ”آدم جام“ اپنے اک درباری نوں اُتے دھوبی ول سنیہا دے کے گھلدا اے کہ اوہ چھیتی ایہدا چنگا ساک لہجے اسیں اوہنوں دولت نال رجا دیواں گے۔ ”سسی“ ایہہ پیغام پڑھ کے تے اوس دا جواب ”آدم جام“ باتشاه نوں لکھ کے گھلدا اے۔

سسی ویکھ نامہ ڈگی بھونیں اتے سَنکی رت تے رنگ وسار ہویا
پہلوں روڑھ کے کدوں سی گھٹ کیتی اگوں ہور عذاب تیار ہویا (59)
”سسی“ باتشاه ”آدم جام“ نوں خط دے جواب وچ لکھدی اے کہ بابل تیری نجومیاں نے مت مار دتی توں اپنی معصوم بچی نوں دریا دے وچ روڑھ دتا اے اوہ نال نال اپنے بیٹوںو خط وچ پنوں خاں بارے دسدی اے کہ میں اوس توں بغیر نہیں رہ سکدی اوہدے توں بغیر میں رُل کے مر جا ساں۔

میں تے تلمہ توکلی روہڑ دتا ہتھیں وچ طوفان دے بابلا وے
کہہ گیا سی جاندیاں فیر ملساں پکے قول نیں خان دے بابلا وے
اوہدے کچج مکران ول منہ کر کے کھولاں بوہے فغان دے بابلا وے
آ جاوناں ایں ناطق پک مینوں مہربان جہان دے بابلا وے (60)
”سسی“ دا خط پڑھ کے ”آدم جام“ بڑا جھڑا تے شرمندہ ہوندا اے تے ایس بارے اپنے وزیر نال گل کتھہ کردا اے۔

مینوں بھنڈیا نہیں توں بھلا ہو وی لوں لوں اے شکر گزار تیرا
پلیوں دھوبیاں گھر شہزادیئے نی آدم جام ابا گناہ گار تیرا (61)
وزیر نے باتشاه ”آدم جام“ نوں مشورہ دتا ”سسی“ لئی پتن گھاٹ تے ”لاکھی باغ“ بنوا دتا جائے تے بادشاہ آدم جام نوں وزیر دا مشورہ چنگا لگا تے اوس پتن دے گھاٹ تے ”لاکھی باغ“ بنوا دتا۔ ”لاکھی باغ“ سوہنے من موہنے تے دل موہ لین والے پھلاں تے کلیاں دے بوٹیاں نال سجایا تے پھلایا گیا۔ ایہناں پھلاں تے کلیاں دی کہکشاں اندر پنوں پنوں چوکھا اکلاپے دا احساس سی۔ اک دن کچج مکران توں سوداگراں دا قافلہ بھنجور آیا۔ اوہناں نے لاکھی باغ دے وچ قیام کیتا تے اوہناں دے اوٹھ چار دن دے بھکھے سن تے اوہناں دی لاپرواہی پاروں اوٹھاں نے ”لاکھی باغ“ نوں اجاڑیا اوہناں باغ دا تنکا تنکا کر دتا۔ ”سسی“ دے نوکراں نے اوٹھاں دے

قافلے نوں قید کیتا تے ”سسی“ نوں لاکھی باغ دی اجاڑ دی خبر کر دتی تے دسیا کہ کچھ مکران توں سوداگر آئے نیں اوہناں باغ وچ قیام کیتا اے تے اوہناں دیاں اوٹھاں سارا باغ اجاڑ دتا اے تے اسیں اوہناں نوں قید کر لیا اے۔ ایہہ گل سُن دیاں سار ”سسی“ دیوانہ وار ”لاکھی باغ“ ول جاندی اے کہ میرے ”پنوں خاں“ دے شہر دے لوک آئے نیں۔ ”سسی“ اوہناں کولوں ”پنوں خاں“ بارے پچھدی اے تے اوہ دسدے نیں کہ اوہ تے ساڈا شہزادہ اے۔ ”سسی“ نوں وصل دی گھڑی نیڑے لگدی اے تے اوہ ایسے پاروں سبھ دی جان بخش دیندی اے۔ مڑ نال ای اوہناں مشیراں نوں ایہہ وی آکھدی اے۔ مشیر بنن تے بہلول نوں ”سسی“ آکھیا اگر پنوں نہ آیا۔

جے کر تِساں نہ ضد چھڈی اللہ جاندا اے پچھوں تا وسو گے

ہو سو قید بھنجور دی جیل اندر مرن تیکراں فیر گُرا وسو گے (62)

حافظ برخوردار ہوراں اپنے قصے ”سسی“ دے وچ سوداگراں نوں قید کرن دا کارن ”پنوں“ سی تے اوہناں اگے شرط وی ایہو رکھی اوہناں دے مصرعے ویکھو۔

سسی کہے سوداگراں لے کے نام نشان

کارن پنوں ہوت میں بند کیتا کردان (63)

”سسی“ نے آکھیا تہاڈی تدوں ای خلاصی ہوسی جدوں تسیں ”پنوں خاں“ نوں لیاؤ گے۔

بھار جے تِساں چھڈاونا، وہلا کوء جوان

جا لیاؤ کچھوں، ہوتاں دا سلطان (64)

سوداگراں نے جا کے دسیا کہ بھنجور شہر دی شہزادی ”سسی“ اوہدا ناں اے تے اوہ تیرے اُتے عاشق ہو بیٹھی اے۔

تینوں رب رسول پئی مندی اے بھل گئے ثواب گناہ اوہنوں

ناطق ونڈ لے درد ہمدرد بن کے جا کے ہجر دی سولی توں لاہ اوہنوں (65)

حافظ برخوردار دا شعر ویکھو:

کرہوں بدھے سن سائیاں سوکھڑ کو ہے نار

برہوں وگائیں کاتیاں گزر گنیاں دو پار (66)

”سسی“ ولوں جدوں سوداگر کچھ پرت کے آوندے نیں تے پنوں نوں ”سسی“ دا خط دیندے نیں تے اوہناں سوداگراں دیاں لوچ بھریاں گلاں سن کے مضبوط الحواس ہو جاندا اے۔ خط پڑھدیاں ای اوس دے دل وچ ملن دی تانگھ پیدا ہوندی اے تے اوس نوں ویکھن تے

درشن دی تاگھ لگی رہندی اے۔ اپنے شاہی منصب دے فرائض بہوں اعلیٰ سُرّتی نال پیا چلاؤندا سی۔ ہن اوہدی سُرّتی اندر بے سُرّتی جیہی آگئی۔ پنوں اپنے ماییاں نال گل کردا اے تے اگوں اوہدے ماں پیا اجازت نہیں دیندے نہ ای ”سی“ نوں ملن دیندے نیں۔

جمن والیاں نوں چھڈ چلیاں ایس کھیڑے دیس دا ایہہ نیاں پیا
جتھے ماں دی آہ نہیں اثر کردی مینوں دس تے سہی اوہ تھاں پیا (67)
سید ہاشم شاہ ہوریں پنوں دے پیا ہوت علی بارے لکھدے نیں:
ہوت علی دن روون وهاوے ہوش آرام نہ تَس نوں
موت بھلی مر جان چنگیرا آن بنے دُکھ جس نوں
کچم نار جہنم کولوں تیز ہويا تپ تَس نوں
ہاشم وانگ یعقوب پیغمبر حال سناوے کس نوں (68)

”پنوں“ ماییاں دیاں نصیحتاں نوں ٹھکرا کے اپنا پنہدھ بھنجھور ول کردیاں ہوياں جدوں اپڑدا اے۔ دوویں ای اک دوجے نوں ویکھ کے دم بخود ہو جاندا نیں۔ جدوں عشق حدوں ودھیا ہويا ہووے تے مڑ بار بار ویکھن نال وی پیاس تے سک نہیں مگدی۔ بن تے بہلول ”پنوں“ نوں اوس دے ٹھکانے ”سی“ کول چھڈ کے کچم پرت جاندا نیں۔ ”سی“ دیاں سہیلیاں ”پنوں“ نوں ویکھ کے اوہوں مبارکاں دیندیاں نیں۔ دوجے بنے کچم کران دوواں دے عشق دیاں خبراں تڑت پھیل گئیاں۔

گئیاں کچم کران وی پہنچ خبراں پنوں کھاریاں سرتے چایاں نے
علی خان دے نام نوں لاج لگی پنوں عزتاں لاہ وگایاں نے (69)
پنوں دا پیا ”علی خان سلطان“ غصے نال خط لکھدا اے مڑ پنوں اپنے پیا دا خط پڑھ کے اپنے ابا جان نوں ابا حضور میرا ہن کچم کران ول آونا بہوں اوکھا اے۔

مینوں اوس دے حسن اسیر کیتا سارا ہے زمانہ غلام جس دا
نیناں اوہدیاں نے مینوں لُٹیا اے عرشی ملک کردے احترام جس دا (70)
پنوں خاں دا پیا ”علی خان سلطان“ اپنے قریبی بلوچاں نال صلاح مشورے کردا اے کہ
تسیں او تھے بھنجھور جا کے کسے نہ کسے طریقے نال اپنے مکر و فریب نال اوہناں نوں او تھوں پرتا
لیاؤ۔

اساں جگ تے نہیں بدنام ہونا گلاں من کے اوس نادان دیاں
نہیں تے خاک دیوچ ملا دیساں دھونا لاہ سارے خاندان دیاں (71)

کچھ مکران توں آئے بلوچ بڑے سکے سوڑے بن کے ملے۔ پنوں اپنے قبیلے دے بندیاں نوں ویکھ بڑا خوش ہوندا اے تے سسی نوں آکھدا ویکھ تیری جج آ رہی اے۔ اوہ وی اوہناں نوں ویکھ کے خوش ہوندا اے پر پنوں نے اوس خشاں دے چاء وچ جشن مناوَن دا سماء بنایا تے اوہناں بلوچاں نوں موقع مل گیا۔ اوہناں مڑ دوواں عاشقاں نوں اوس جشن اندر بے ہوشی والی شراب پلا دتی۔ جدوں شراب دے نشے نے اوہناں نوں مدہوش کر دتا تے اوہ گھوک سوں گئے، اوہناں بندیاں پنوں نوں اوٹھ دے کچاویاں وچ سُٹیا تے نکلدے ہوئے۔ سید ہاشم شاہ موجب:

رات پئی بہہ پاس پنوں دے جیہھ مٹھی دل کالے
ہوت پنوں نوں موت سسی دی بھر بھر دین پیالے
اوہ کیہ درد دلاں دا جانن اوٹھ چوگاؤن والے
ہاشم دوس نہیں کرواناں عشق کئی گھر گالے (72)

”سسی“ جدوں ہوش وچ آئی اُٹھی تے ویکھیا تے پنوں اوہنوں کدھرے دکھالی نہ دتا۔ مڑ ”پنوں“ دی بھال وچ نکلدی اے۔ سسی ٹر پیندی اے کسے نوں دس پنچھن توں بغیر اگے چرواہا ملدا اے تے اوہ اُٹھال والیاں دا راہ دسدا اے۔ ”سسی“ اوس تپدیاں تھلاں وچ اوسے لمیرے سفر تے ڈگدی ڈھیندی ٹر پیندی اے۔ فقیر قادری ہوراں دے آکھن موجب:

ریت تھلاں دی رکھڑ رکھڑ ہسدی اے سسی مارے ڈھاپیں
ہڑ دے پانی وانگر شُو کے تتی کر کر لمبڑیاں باہیں
یار جیہناں دے اُڈ پُڈ جاندا اے اوہ لبھدے لاوندے واہیں
قادری سسی جج چا کیتو رُل موئی کچھ دے راہیں (73)

”سسی“ اوہناں تھلاں دے وچ پنوں نوں لبھدی لبھاوندی گرمی وچ بھج کے مر گئی۔ بشیر ناطق ہوراں نے کسے بزرگ دا لکھیا اے کہ جیہڑا سسی نوں دفنندا اے کچھ مکران توں پنوں ”سسی“ دی بھال وچ تھلاں دے اندر آوندا اے تے اک قبر تے بزرگ ملدا اے جیہڑا پنوں نوں دسدا اے کہ ایہہ نوجوان عورت پنوں پنوں کردی موئی اے ”پنوں“ نے ایہہ گل سن کے ساون دیاں جھڑیاں لایاں تے انج رووے جیویں ندی اُچھالاں ماردی اے۔ پنوں رووے گُراوے تے گُکارے کدی قبر دا طواف کرے قبر نال گلوکڑی پاوے اخیر پنوں نے دعا منگی ”سسی“ دی قبر پھٹی تے پنوں اوس دے وچ سما گیا۔

حوالے

*Lecturer Punjabi, Govt. Associate College for Women, Mandi Faizabad.

- 1.Mukhtasir Punjabi Lughat, Marataba Sharif Kunjahi (Lahore:Punjabi University,1981),228.
- 2.Lakh Shah, Sassi Lakh Shah, Marataba Zahid Hassan (Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board,1996),23.
- 3.Lakh Shah,23.
- 4.Punjabi Urdu Dictionary, Sardar Muhammad Khan Marataba (Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board,2009),1884.
- 5.Hashim Shah, Kalam Syed Hashim Shah, Marataba Ahsan Bajwa (Lahore: Oriental Publications,2016),124.
- 6.Lakh Shah,33.
- 7.Lakh Shah,37.
- 8.Lakh Shah,14.
- 9.Peer Shah, Marataba Zia Ul Nabi(PBUH) Jild Awal (Lahore: Zia ul Quran Publishers, 1994),48.
- 10.Dr. Naveed Shahzad, Marataba. Nazam aur Nai Punjabi Nazam Tafheem Kay Mabahis (Lahore: Punjabi University,2015).198.
- 11.Lakh Shah,26-27.
- 12.Lakh Shah,32.
- 13.Lakh Shah,62.
- 14.Dr. Faqir Muhammad Faqir, Marataba. Sassi Punoon (Lahore: Sange Meel Publications,), 63-64.
- 15.Lakh Shah,62.
- 16.Lakh Shah,58.
- 17.Dr. Mian Zafar Maqbool, Marataba. Se Harfian Sassi Punoon (Lahore: Bazam Mola Shah, 2014),99.
- 18.Lakh Shah,59.
- 19.Lakh Shah,49.
- 20.Lakh Shah,48.
- 21.Lakh Shah,50.

- 22.Lakh Shah,53.
- 23.Munawar Waheed, Marataba. Sassi dey Kurlap (Lahore: Akram Press,2009),17.
- 24.Munawar Waheed,31.
- 25.Prof. Quraishi Ahmad Hussain Ahmad Qaladari, Punjabi Adbiat da tehqeeqi Mutalia (Lahore: Maktaba Meri Library, 1975),351.
- 26.Munawar Waheed,31.
- 27.Munawar Waheed,31.
- 28.Munawar Waheed,33.
- 29.Dr. Mian Zafar Maqbool,32.
- 30.Munawar Waheed,36.
- 31.Syed Mumtaz Ahmad Hashmi, Marataba. Sassi Punoon (Lahore: Alrehan Publishers, 2006),3.
- 32.Syed Mumtaz Ahmad Hashmi,3.
- 33.Mian Zafar Maqbool,90.
- 34.Bashir Natiq, Thalan Di Sassi (Lahore: Maqsood Publishers,2019),58-59.
- 35.Bashir Natiq,60.
- 36.Dr. Aftab Ahmad Naqvi, Punjabi Naat (Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board,2005),84.
- 37.Dr. Aftab Ahmad Naqvi,86.
- 38.Bashir Natiq,62-63.
- 39.Bashir Natiq,63.
- 40.Bashir Natiq,64.
- 41.Bashir Natiq,91.
- 42.Bashir Natiq,93.
- 43.Bashir Natiq,96.
- 44.Daim Iqbal Daim, Dur Yateem Sassi (Mandi Bahauddin: Maktaba Roomi o Jaami.),24.
- 45.Bashir Natiq,60.
- 46.Bashir Natiq,60.
- 47.Bashir Natiq,60.
- 48.Munawar Waheed,17.
- 49.Bashir Natiq,106-107.
- 50.Bashir Natiq,110-111.
- 51.Bashir Natiq,122.

52. Bashir Natiq, 130-131.
53. Bashir Natiq, 144.
54. Bashir Natiq, 146.
55. Bashir Natiq, 153.
56. Bashir Natiq, 158.
57. Bashir Natiq, 186.
58. Bashir Natiq, 199.
59. Bashir Natiq, 207-208.
60. Bashir Natiq, 214.
61. Bashir Natiq, 218.
62. Bashir Natiq, 275-276.
63. Sassi Hafiz Barkhurdar, Sangat, Marataba (Lahore: Suchet Kitab Ghar, 2014), 25.
64. Sassi Hafiz Barkhurdar, 25.
65. Bashir Natiq, 287.
66. Sassi Hafiz Barkhurdar, 27.
67. Bashir Natiq, 308.
68. Hashim Shah, 125.
69. Bashir Natiq, 343-344.
70. Bashir Natiq, 356.
71. Bashir Natiq, 362.
72. Bashir Natiq, 63.
73. Dr. Mian Zafar Maqbool, 169.

درود تاج دے پنجابی ترجمے

ABSTRACT

Arabic and Punjabi languages have been living side by side for centuries. Translations of Arabi Poetry into Punjabi Language have been done frequently. Darood Taj is a well known master piece of Arabic literature and it has been translated in different languages of the world. This article deals with the Punjabi translations of Darood Taj by different Punjabi poets. In these translations the researcher describes the characteristics of the translations of Darood Taj into Punjabi.

جدوں اللہ تعالیٰ نے اپنے پہلے پیغمبر حضرت آدم علیہ السلام واسطے فرشتیاں نوں سجدہ کرن دا حکم دتا تے اوس ویلے ابلیس توں اڈ سارے فرشتیاں نے حضرت آدم علیہ السلام نوں سجدہ کیتا۔ اصل وچ آدم علیہ السلام نوں فرشتیاں کولوں سجدہ کران دا مقصد صرف فرشتیاں دے ساہمنے حضرت آدم علیہ السلام دی وڈیائی نوں ظاہر کرنا سی۔ پر جدوں حبیب خدا محمد مصطفیٰ ﷺ دی وڈیائی نوں دس دا ویلا آیا تے رب تعالیٰ نے فرشتیاں نوں صرف اک واری درود شریف کھلن دا حکم نہیں دتا سگوں ہر ویلے تے ہر زمانے وچ درود کھلن دا حکم دتا اے۔ حضرت آدم علیہ السلام نوں اللہ تعالیٰ نے سجدہ کرن دا حکم دتا سی پر ایس حکم وچ رب تعالیٰ آپ شامل نہیں سی ہويا کیونکہ اللہ تعالیٰ ایس کم توں پاک اے۔ پر جدوں نبی آخر الزماں ﷺ دی فضیلت تے مقام دا ویلا آؤندا اے تے رب تعالیٰ فرشتیاں دے نال نال آپ وی درود کھلن وچ شامل ہويا۔ ایس گل توں ایہہ معلوم ہوندا اے پئی ساڈے نبی اکرم ﷺ دی فضیلت نویکلی تے بے مثل اے تے آپ ﷺ دا مقام تے مرتبہ حضرت آدم علیہ السلام توں وڈا اے۔ ایسے طرح درود شریف پڑھنا باقیاں عبادتاں توں اک افضل عبادت اے کیوں جے رب تعالیٰ وی ایس عبادت وچ شامل

اے۔

”درود“ دا مادہ د، ر، و، دے اے تے ایس دا مطلب تے مفہوم دعا، رحمت تے نبی کریم ﷺ اُتے سلام بھیجنا اے۔ درود فارسی زبان دا اکھر اے تے ”جامع فارسی لغات“ وچ درود بارے ایس طرح لکھیا گیا اے:

”دُرود: (ف) ثناء، دعا سلام، تشکر، دعائے خیر۔“ (1)

اُردو لغات دے حوالے نال گل کرے تے ”نور اللغات“ وچ مولوی نور الحسن نیر ہوری درود بارے لکھدے نیں:

”صلوات: حق تعالیٰ کی طرف سے بمعنی رحمت اور ملائکہ کی طرف

سے بمعنی استغفار اور انسان کی طرف سے بمعنی دعا و سلام و حمد اور بہائم

و طیور کی طرف سے بمعنی تسبیح بولا جاتا ہے۔“ (2)

جیویں اُردو زبان وچ درود دا اکھر لغوی معنیاں دی تھان اپنے اصطلاحی معنیاں وچ

ورتیا جاندا اے، ایویں پنجابی زبان وچ ایہہ اکھر اپنے اصطلاحی معنیاں وچ ای ورتیا جاندا اے۔

”وڈی پنجابی لغت“ دی دوجی جلد وچ اقبال صلاح الدین ہوریں لکھدے نیں:

”درود: (ف۔ مذکر) ۱۔ صفت، ثناء۔ ۲۔ دعا، سلام، وڈیائی۔ ۳۔

اوہ دعا جیہڑی حضور پاک ﷺ دا ناں آون تے پڑھی جاندی اے۔

۴۔ شاباش۔“ (3)

”پلاک ڈکشنری پنجابی توں پنجابی“ وچ لکھیا گیا اے:

”دُرود: (فا، مذ) ۱۔ صفت، ثناء، وگئی: حدوں بے حد درود

نبی ﷺ نوں جس دا ایڈا پسارا ہو، (باہو) ۲۔ دعا، سلام، وڈیائی۔

۳۔ اوہ دعا جیہڑی حضور پاک ﷺ دا ناں آون تے پڑھی جاندی

اے۔ ۴۔ شاباش۔“ (4)

درود شریف دے اصطلاحی معنیاں بارے سید حسین علی ادیب رائے پوری ہوریں اپنی

کتاب ”درود تاج (تحقیق، تشریح)“ وچ لکھدے نیں:

صلوٰۃ دو معنی میں آتا ہے: ایک صلوٰۃ (یعنی درود) دعا کے معنی

میں ہے۔ اور دوسرا صلوٰۃ (درود شریف) کے معنی عبادت کے ہیں (یعنی

ایک معنی دعا کے اور دوسرے معنی عبادت کے)۔“ (5)

لغوی تے اصطلاحی معنیاں نوں اپنے ذہن وچ رکھدیاں ہوئیاں ہن اسیں جہات پانے

آں اللہ تعالیٰ دی آخری کتاب قرآن مجید فرقان حمید ول کہ درود تے سلام دے حوالے نال اللہ پاک نے کیہ فرمایا اے۔ واحدہ لا شریک اپنی لاریب کتاب قرآن مجید فرقان حمید وچ درود تے سلام بارے کجھ ایس طرح فرماندا اے:

ان الله و ملئكتہ يصلون على النبی یا ایہا الذین آمنو صلوا علیہ و

سلمو تسلیما۔

ترجمہ: ”اللہ تعالیٰ تے اوہدے فرشتے ضرور رحمت بھیج دے نیں

پیغمبر ﷺ اُتے۔ اے ایمان دارو رحمت بھیجو اوس ﷺ اُتے تے

سلام آکھو سوہنی سلام آکھنی۔“ (6)

ایس آیت کریمہ توں ثابت ہوندا اے کہ اللہ تعالیٰ ہر دم، ہر گھڑی، اپنے نبی مکرم ﷺ تے اپنیاں رحمتاں نازل فرماندا اے تے آپ ﷺ دی شان بیان کردا اے۔ ایسے طرح اللہ دے فرشتے وی ایس دی تعریف تے توصیف وچ رجھے رہندے نیں۔ فرشتیاں توں بعد اللہ تعالیٰ اہل اسلام نوں حکم فرماندا اے کہ تسبیح وی میرے محبوب ﷺ تے درود تے سلام گھلو۔ قرآن پاک دی ایس آیت نوں آیہ صلوٰۃ آکھیا جاندا اے تے جدوں اسیں آیہ صلوٰۃ دا ویروا کرنے آں تے سانوں تن اکھر بڑے غور طلب لگدے نیں یصلون، و سلمو تسلیما تے النبی۔ یصلون دا اکھر صلوٰۃ توں نکلیا اے جیہدا مطلب عبادت اے۔ یعنی جدوں صلوٰۃ دی نسبت اللہ تعالیٰ ول کیتی جائے تے ایہدا مطلب اے کہ اللہ تعالیٰ رحمت نازل فرمائے تے جدوں صلوٰۃ دی نسبت انسان ول کیتی جائے تے ایہدا مطلب رکوع و سجود کرنا، نماز پڑھنا، درود تے سلام گھنا، دعا تے استغفار کرنا۔ ایسے طرح جدوں صلوٰۃ دی نسبت فرشتیاں ول کیتی جائے تے ایس دا مطلب اے کہ ملائکہ درود تے سلام پیش کردے نیں تے دعا تے استغفار کردے نیں۔ ہن جدوں اسیں ایس شرح تے وضاحت دی روشنی وچ آیت صلوٰۃ وچ موجود یصلون دا اکھر جدوں اللہ تعالیٰ ول نسبت کراں گے تے ایہدا مطلب ہوئے گا کہ اللہ تعالیٰ اپنے محبوب ﷺ تے رحمتاں نازل فرماندا اے تے جدوں فرشتیاں ول نسبت ہووے گی تے ایس دا مطلب فرشتے درود تے سلام گھلدے نیں تے جدوں اگلی آیت وچ بندیاں نوں خطاب کیتا جائے گا کہ تسبیح وی صلوٰۃ گھلو تے فیر بندیاں دی نسبت وی درود تے سلام گھلن دی ہوئے گی۔

آیت صلوٰۃ وچ دوجا غور طلب اکھر سلمو تسلیما اے۔ ایہہ اکھر دو معنی پیدا کردا

اے پہلا ایہہ کہ اے ایمان والیو اپنے نبی ﷺ دی ذات تے کثرت نال درود گھلو۔ ایہدا مطلب ایہہ نہیں کہ جدوں دل وچ آئے تے درود گھلو ورنہ بیٹھے رہو سگوں اپنے آپ نوں ایس

عمل واسطے وقف کرو۔ دوجا مطلب ایہہ وے کہ اے ایمان والیو تسیں میرے محبوب ﷺ دی بارگاہ وچ ایس طرح درود گھلو جیسی طرح گھلن دا حق اے۔ یعنی سلام گھلن ویلے اک عاجز و مسکین غلام بن کے آقا کریم ﷺ دی پیاری بارگاہ وچ ایس طرح سلام پیش کرو جیسی طرح اوہ پورے جلال نال شاہی تخت تے جلوہ افروز نیں تے تہانوں محبت تے لاڈ نال تک رہے نیں۔ اپنے مبارک لبھاں نال مسکرا وی رہے نیں تے جدوں تسیں ایس انداز نال درود گھلو گے تے فیر درود گھلن دا حق ادا ہو جائے گا۔

ایس آیت کریمہ دا تیسرا غور طلب اکھر النبی اے۔ النبی دے وی دو معنی نیں۔ پہلا معنی اے کہ اعلیٰ تے بلند ہونا یعنی ایسی ہستی جیسی دی بلندی یاں مقام دا اندازہ نہ لایا جاسکے۔ تے دوجا معنی اے خبر دینا۔ یعنی ایسی ہستی جیہڑی لوکاں نوں اوس چیز بارے دے جیسی دا اوہناں نوں کوئی علم نہ ہووے۔ لہذا نبی توں مراد اک ایسی ہستی جیہڑی بلند مقام والی ہوئے تے قوم دے کول آکے قوم نوں اوس چیز دی خبر دیوے جیہدے بارے قوم نوں کوئی علم نہ ہووے۔ ایہدے وچ کوئی شک نہیں کہ ہر نبی وچ ایہو خوبیاں ہوندیاں نیں۔

لہذا آیت صلوٰۃ دا مضمون تے انداز واضح کردا اے کہ بارگاہ نبوت ﷺ وچ درود تے سلام دا نذرانہ اک غیر معمولی تے بڑا شان والا عمل اے تے کسے وی اعتبار نال ایس عمل توں کچھ نہیں رہیا جاسکدا۔ اتھے ہُن اسیں جہات پانے آں کہ درود شریف بارے سانوں حدیثاں وچوں کیہ رہنمائی ملدی اے۔

حضرت ابو طلحہؓ فرماندے نیں کہ اک دیہاڑے نبی اکرم ﷺ ایس حالت وچ تشریف لے کے آئے کہ آپ ﷺ دا چہرہ اقدس خوشی تے مسرت نال چمک رہیا سی۔ جدوں آپ ﷺ کولوں وجہ پچھی گئی تے آپ ﷺ نے مسکرا کے آکھیا کہ میرے کول جبرائیل امینؑ آئے سن تے فرمایا:

ترجمہ: ”انہوں نے کہا کہ آپ ﷺ کا رب فرماتا ہے کہ اے محمد ﷺ! کیا آپ اس پر راضی نہیں ہیں کہ آپ ﷺ کی اُمت کا کوئی شخص آپ ﷺ پر درود بھیجے، تو میں اس پر دس مرتبہ رحمت بھیجوں اور آپ ﷺ کی اُمت کا کوئی شخص آپ ﷺ پر سلام بھیجے تو میں اس پر دس مرتبہ سلام بھیجوں۔ (فرمایا) میں نے کہا کیوں نہیں (میں اس پر راضی ہوں)۔“ (7)

ایس حدیث پاک توں ثابت ہوندا اے کہ حضور نبی اکرم ﷺ دی ذات بابرکات

تے درد گھلنا بڑی سعادت تے برکت دا ذریعہ اے۔ درد گھلن والا بھائی کتھے وی ہوئے اوس دا درد پاک گھلنا آپ ﷺ دی بارگاہ وچ اپڑ جاندا اے۔ آپ ﷺ نے فرمایا:

ترجمہ: ”جب تم مجھ پر درد بھیجو تو نہایت خوبصورت انداز سے بھیجو کیونکہ تم نہیں جانتے کہ تمہارا درد مجھے پیش کیا جاتا ہے۔“ (8)

جیویں درد پاک پڑھن دی فضیلت اے ایسے طرح درد پاک لکھن دی وی فضیلت اے۔ حدیث پاک وچ آندا اے:

ترجمہ: ”حضرت محمد بن ابی سلیمان الوراق رضی اللہ عنہ سے روایت ہے کہ میں نے اپنے والد کو خواب میں دیکھا تو میں نے کہا (اے میرے باپ) اللہ نے آپ کے ساتھ کیا سلوک کیا ہے؟ تو انہوں نے جواب دیا کہ اللہ نے مجھے معاف فرما دیا ہے۔ میں نے کہا کہ یہ بخشش اللہ نے کس عمل کی وجہ سے فرمائی؟ تو انہوں نے کہا کہ ہر حدیث میں رسول اللہ ﷺ کے نام نامی کے ساتھ درد لکھنے کی وجہ سے۔“ (9)

اُتے بیان کیتی گئیاں حدیثاں توں ثابت ہوندا اے کہ درد شریف مسلماناں واسطے بخشش تے مغفرت دا ذریعہ اے۔ جتھے حدیثاں وچ درد پاک پڑھن دی برکتاں دا ذکر بڑی تفصیل نال موجود اے او تھے ایہہ گل وی یاد رکھنی چاہیدی اے کہ اگر ایہہ برکت حاصل کرن وچ کوتاہی ہووے گی تے فیر نقصان وی بہت وڈا ہووے گا۔ ایسے واسطے حدیثاں وچ درد نہ پڑھن تے وعیداں وی موجود نیں۔

ارشاد ہوندا اے کہ اگر کسی مجلس وچ درد شریف نہ پڑھیا جاوے تے فیر اوہ مجلس ختم ہو جائے تے قیامت دے دن ایہہ مجلس ایہناں واسطے حسرت بن کے آئے گی۔

ترجمہ: ”حضرت ابو امامہ رضی اللہ عنہ روایت کرتے ہیں کہ حضور نبی اکرم ﷺ نے فرمایا کہ کوئی بھی گروہ ایسا نہیں جو کسی مجلس میں بیٹھے پھر اس مجلس میں نہ تو اللہ کا ذکر کرے اور نہ ہی حضور ﷺ پر درد بھیجے مگر یہ کہ ان کی مجلس قیامت کے روز ان پر حسرت بن کر نازل ہو گی۔“ (10)

ساڈے پیارے نبی ﷺ تمام جہاناں واسطے رحمت بنا کے گھلے گئے نیں پر آپ ﷺ نے فرمایا کہ اوہ شخص بد بخت اے جیس دے کول میرا ناں لیا جائے تے اوہ میرے اُتے درد نہ گھلے۔

ترجمہ: ”حضرت ابو ہریرہ رضی اللہ عنہ روایت کرتے ہیں کہ حضور نبی اکرم ﷺ نے فرمایا کہ اس آدمی کی ناک خاک آلود ہو جس کے سامنے میرا نام لیا گیا اور اس نے مجھ پر درود نہ بھیجا۔ اور ناک خاک آلود ہو اس آدمی کی جس کو رمضان کا مہینہ میسر آیا اور اس کی مغفرت سے قبل وہ مہینہ گزر گیا اور اس آدمی کی ناک خاک آلود ہو جس نے اپنے والدین کو بڑھاپے میں پایا لیکن وہ اس کو جنت میں داخل نہ کرا سکے (کیونکہ اس نے ان کے ساتھ حسن سلوک نہیں کیا جس کی وجہ سے وہ جہنم میں داخل ہوا)۔“ (11)

اک ہو مقام تے فرمایا:

ترجمہ: ”حضرت جابر بن عبد اللہ رضی اللہ عنہ روایت کرتے ہیں کہ حضور نبی اکرم ﷺ نے فرمایا بد بخت ہے وہ شخص جس کے پاس میرا ذکر ہو اور وہ مجھ پر درود نہ بھیجے۔“ (12)

درود شریف بارے حدیثاں توں ثابت ہوندا اے کہ درود شریف پڑھن والے تے نہ صرف رحمت تے برکت نازل ہوندی اے، سگوں رسول اکرم ﷺ دی معرفت تے توجہ وی نصیب ہوندی اے۔ ایہدے نال نال ایہہ گل وی ذہن وچ رہنی چاہیدی اے کہ درود شریف توں غفلت اک مسلمان واسطے نہ صرف دنیا سگوں آخرت وچ وی ذلت تے رسوائی دا سبب وی اے۔ لہذا اک مسلمان واسطے ضروری اے کہ دوواں جہاناں وچ سرخروئی لین لئی کثرت نال درود پاک پڑھے۔

درود تاج درود شریف دی ہی اک قسم اے تے ایس درود دے شروع وچ ”صاحب التاج“ دے اکھراں پاروں ایس درود نوں درود تاج آکھیا جاندا اے۔ صاحب التاج توں مراد شپ معراج دا واقعہ اے۔

”صاحب التاج سے مراد شپ معراج، مراتب و بلندی کا تاج جو حق سبحانہ و تعالیٰ نے اپنے محبوب ﷺ کے سر پر رکھا جو تھا ہی ان کے لیے۔“ (13)

جیویں قرآن پاک وچ گائے، چوٹی تے ستارہ وغیرہ دے ذکر پاروں سورتاں دا ناں البقرہ، النمل تے الطارق رکھ دتا گیا اے، ایسے طرح ”صاحب التاج“ دے ذکر پاروں ایس درود نوں درود تاج آکھیا جاندا اے۔ تاج سردی زینت نوں آکھیا جاندا اے تے ساڈے پیارے

نبی ﷺ ہر صاحب کمال دے سردا تاج نہیں۔

درد و تاج دا لکھاری کون اے؟ ایہہ اک تحقیقی مسئلہ ضرور اے پر ایہدی بنیادی حیثیت کوئی نہیں۔ جیویں عربی شاعری تے لکھتاں وچ ہُن تیکر بہت سارا کم ادھورا پیا ہویا اے جیہدے تے کھوج دا کم جاری اے۔ ایسے طرح ساڈے دور تے صدی وچ بہت سارے علمی تے ادبی مرحلے ایسے نیں، جیہڑے کھوج دے عمل دے محتاج نیں۔ بھاویں مولانا روم، مولانا عبدالرحمن جامی یا پنجابی صوفی شاعراں دی حیاتیاں ساڈے واسطے مکمل نیں پر ایہناں دے علمی ادبی تے روحانی کماں وچ کھوج دا عمل اچے وی جاری اے۔ دوسری گل ایہہ کہ لکھاری دا پتا ہونا یا نہ ہونا کسی لکھت یا مضمون دے معتبر ہون یا نہ ہون دی دلیل نہیں ہوندی۔ جیویں اک حدیث دے راوی دی حیاتی ساڈے ساہمنے معتبر ہون دے باوجود قرآن پاک نال ٹکر دی صورت وچ ایہناں دی روایت نوں ضعیف من لیتا جاندا اے۔ ایسے طرح درد و تاج دا مضمون تے عبارت دا اک اک لفظ قرآن پاک تے حدیثاں دے حوالیاں نال معتبر ہون پاروں لکھاری دے ناں دے پتا ہون یا نہ ہون نال ایس پاکیزہ لکھت نوں متاثر نہیں کر سکدا۔ غلطیاں توں پاک ہونا تے شریعت نال ٹکر نہ ہون پاروں درد و تاج دی صداقت ساڈے واسطے بڑی وڈی دلیل اے۔

ہن تیکر دی کھوج موجب درد و تاج دے لکھاری بارے دو قول مشہور نیں۔ پہلا قول اے کہ درد و تاج دے لکھاری حضرت خواجہ ابوالحسن شاذلیؒ نیں تے دوسرا قول اے کہ درد و تاج دے لکھاری حضرت شیخ سید ابوبکر بن سالم باعلویؒ نیں۔

شیخ ابوالحسن شاذلیؒ جیہناں دا پورا ناں ابوالحسن علی بن عبداللہ بن عبد الجبار بن یوسف ابن ہرمز المغربی الشاذلی الشریف الحسّیؒ اے۔ آپؒ سلسلہ شاذلیہ دے بانی نیں تے آپؒ دا شمار تصوف دے وڈے بزرگاں وچ ہوندا اے۔ آپؒ دا لقب شاذلی تے کنیت ابوالحسن اے، آپؒ 593 ہجری بمطابق 1197 عیسوی دے نیڑے پیدا ہوئے۔ حضرت ابوالحسن شاذلیؒ اک بڑے وڈے عالم دین سن۔ آپؒ دی لکھتاں وچ ”حزب الشاذلی“، ”حزب الکبیر“، ”حزب البحر“ تے ”الجواہر المعونہ والالی المکنونہ“ نمایاں لکھتاں نیں۔ سید حسین علی ادیب رائے پوری ہوری اپنی کتاب ”درد و تاج (تحقیق، تشریح)“ وچ شیخ ابوالحسن شاذلیؒ ہوراں نوں درد و تاج دا لکھاری متھدے نیں۔ آپؒ لکھدے نیں:

”حضرت شاہ سلیمان شاہ صاحب پھلوارویؒ نے ایک کتاب

”صلوٰۃ و سلام“ تصنیف فرمائی۔ اسی کتاب میں وہ حضرت خواجہ سید

ابوالحسن شاذلیؒ کا ایک اہم تاریخی واقعہ پیش فرماتے ہیں اور صرف یہی

ایک واقعہ اہل ایمان کے لیے تسکین و تسلی کا باعث ہے۔ آپؐ فرماتے ہیں کہ حضرت شاذلیؒ نے حضور ﷺ کی بارگاہ اقدس میں درد تاج کو زیارت کے وقت پیش کیا اور عرض کی یا رسول اللہ ﷺ اس درد کے لیے منظوری عطاء فرمائیے کہ یہ ایصالِ ثواب کے وقت ختم میں پڑھا جا سکے۔ حضور ﷺ نے منظور فرما لیا۔ یعنی حبیب ﷺ نے یہ نہیں فرمایا کہ اے شاذلیؒ یہ بدعت ہے۔ تم کیا یہ بدعت لے کے ہمارے پاس آئے ہو؟ الحمد للہ! اس واقعے سے ایک نہیں دو نتیجے سامنے آئے: ایک یہ کہ درد تاج جائز اور درست ہے اور یہ بدعت نہیں، دوئم ایصالِ ثواب کے لیے ختم میں پڑھا جانا چاہیے۔“ (14)

ایسے طرح حضرت علامہ محمد فیض احمد اولیسی اپنی کتاب ”ضوء السراج شرح اردو درد تاج“ وچ درد تاج دے لکھاری بارے لکھدے ہوئے قاری سلیمان ہوری پھلواروی دی کتاب ”صلوٰۃ و سلام“ دا ایہو حوالہ پیش کردیاں ہونیاں حضرت شیخ ابوالحسن شاذلیؒ ہوراں نوں درد تاج دا لکھاری مندے نیں۔

”حضرت مولانا قاری سلیمان صاحب پھلوارویؒ نے اپنی کتاب ”صلوٰۃ و سلام“ میں لکھا ہے کہ حضرت شیخ سید ابوالحسن شاذلیؒ نے درد تاج نبی کریم ﷺ کی جناب میں پیش کیا اور عرض کیا کہ یا رسول اللہ ﷺ اس درد شریف کے لیے منظوری عطاء فرمائیے کہ یہ ایصالِ ثواب کے وقت ختم شریف میں پڑھا جا سکے۔ حضور ﷺ نے منظور فرما لیا۔ اس درد شریف کی یہ فضیلت بہت بڑی ہے دیگر فضائل اور اس کے پڑھنے کے طریقے عام شائع شدہ ہیں۔“ (15)

ایہناں حوالیاں توں ثابت ہوندا اے کہ درد تاج حضرت شیخ ابوالحسن شاذلیؒ ہوراں نے لکھیا اے۔ درد تاج دے لکھاری بارے دوسرا مشہور قول اے کہ ایس دے لکھاری حضرت ابوبکر بن سالم بن عبد اللہؒ نیں۔

حضرت ابوبکر بن سالم بن عبد اللہؒ ہوراں دی پیدائش 13 یا 12 جمادی الاول 919ھ بمطابق 1513ء حضرت موت دے شہر ترمیم وچ ہوئی سی۔ شیخ ابوبکر بن سالم ہوراں نے 27 ذوالحجہ 992ھ بمطابق 1584ء نوں وفات پائی۔ آپؒ دا مزار یمن دے شہر عنات وچ واقع اے۔ آپؒ دیاں بے شمار لکھتاں میں جیہناں وچوں درد تاج نوں اک خاص مقام حاصل اے۔

”آپ متعدد کتب کے مصنف تھے۔ اس کے علاوہ آپ نے رسول اللہ ﷺ پر متعدد درود پاک بھی لکھا اور پڑھا ہے جس میں سے مشہور ”درد و تاج“ ہے جو تمام عالم میں اور خصوصاً برصغیر میں بہ کثرت پڑھا جاتا ہے۔“ (16)

ایس بارے مزید حوالے دیکھو:

”حضرت زین بن الحیب محمد بن عبد اللہ کی تالیف ”ربیع الانوار فی التحصینات والاوراد والاذکار“ جس کو دارالاصول یمن نے چھاپا ہے۔ اس کے صفحہ نمبر 49 پر لکھا ہوا ہے کہ الصلاة التاجية (درد و تاج) شیخ سید ابوبکر بن سالم باعلوی نے لکھا ہے۔“ (17)

ایس بارے اک ہور حوالہ دیکھو:

”حضرت سید عمر بن محمد بن سالم بن حفیظ بن شیخ سید ابی بکر بن سالم نے اپنی کتاب الخلاصة فی اوراد واربعة وارادت و موراۃ کے صفحہ نمبر 237 پر لکھا ہے کہ الصلاة التاجية (درد و تاج) شیخ سید ابوبکر بن سالم باعلوی نے لکھا ہے۔“ (18)

لہذا ایہناں حوالیاں پاروں درد و تاج دا لکھاری شیخ سید ابوبکر بن سالم باعلوی ہوراں نوں وی مٹھیا جاندا اے۔

فضیلت دے اعتبار نال درد و تاج نوں اک خاص مقام حاصل اے۔ پوری دنیا خاص طور تے بر عظیم وچ درد و تاج نوں نعت دیاں محفلاں تے خاص طور تے ختم شریف دے موقعیاں تے بڑے شوق تے عقیدت نال پڑھیا تے سنیا جاندا اے۔ جسمانی تے روحانی بیماریاں توں شفاء حاصل کرن واسطے ایس درد دا خاص وظیفہ کیتا جاندا اے۔ ایہو وجہ اے کہ بے شمار صوفیاء کرام نے آپ وی ایس دا وظیفہ کیتا اے تے اپنے عقیدت منداں نوں وی ایس دے پڑھن دی تلقین کیتی اے۔

علامہ محمد نبی بخش حلوائی ہوری درد و تاج دی فضیلت نوں پنجابی شعری راہے بیان کردیاں ہویاں لکھدے نیں:

درد و مبارک تاج ایس مومن عاشق درد کماندی

وچ مجلس لوو ہور ختمیں دیوں وچ پڑھن سوہاندی

اعظم گڑھ دی شاہ صاحب سُن وچہ فضایل لیائے
جو جو اوہناں فایدے ڈٹھے سبھ نقل فرمائے

رات جمعہ نوچندی مؤمن بعد نماز عشاء دے
پاک وچھا دنے تے کر وضو نیت نال صفا دے

نال وضو سُو جاوے پڑھکے اسنوں ستر ۷۰ واری
یارھویں رات برابر ہووے زیارت شاہ ابراری

صفائی دلدی کارن بعد فجر پڑھدے ست واری
بعد عصر تن وار وتر دے بعد بھی تن اظہاری

آسیب وبا طاعون دُکھاں تے درد کرن اوس نالے
ہر بیمار اُتے پڑھ پھو کے یارھاں وار کمالے

چالی رات اکتالی واری حاکم ظالم کارن
دشمن رہے نہ کوئی جے بے ناغہ ورد شمارن

غالب نا کوئی اُتے ہووے برکت نال نبی دی
غم اندوہ مصیبت ہر ہر ہووے دور پلیدی

روزی دوہے جے بعد فجر نت پڑھدا کوئی ست واری
ہووے فضل خدا دا وافر شامل حال اظہاری

سنڈھ عورت دیکارن اکی ۲۱ خرے جے منگووایے
اک اک اُتے ست ست واری پڑھکے پھوک چلاوے

جیہوں بعد غسل کر کھائے کُرمے وُطی کرائے
بیٹا سوہنا ملدا اُسُنوں تکیہ رب تے لائے

سُنڈھ حیوان نہ سُوئے جیہڑا اُسْتے بھی کم آوے
رکھ توکل تے رب چاہے مومن عمل کماوے

زن حامل نوں درد جیکیوئی یا دُکھ ہو ری بیماری

ستے واری پڑھ دم کر پانی دیہ ست روز نہاری (19)

علامہ محمد ناصر الدین اپنی کتاب ”شرح درود تاج“ وچ درود تاج دی فضیلت بارے
لکھدے نیں کہ درود تاج دی تلاوت پاروں کشف دی منزل طے ہوندی اے۔

”اگر کوئی شخص صاحب کشف بننا چاہے تو اسے چاہیے کہ اس

درود پاک (درود تاج) کو روزانہ سو مرتبہ پڑھے اور تین سال تک یہی

معمول جاری رکھے۔ انشاء اللہ! اس عرصہ میں صاحب کشف بن جائے

گا۔ کیونکہ درود صفائی قلب کے لیے نہایت ہی اکیسر کا درجہ رکھتا

ہے۔“ (20)

خواب وچ رسول اکرم ﷺ دی زیارت دی خواہش ہر مسلمان دے دل دی تمنا

اے۔ آپ ﷺ نے فرمایا اے کہ جیہڑا خواب وچ میری زیارت کرے گا اوہ میری ہی

زیارت کرے گا کیونکہ شیطان کدے وی میری شکل وچ نہیں آسکدا۔ درود تاج نوں ایہہ اک

خاص فضیلت حاصل اے کہ ایس دے وظیفہ نال حضور اکرم ﷺ دی زیارت توں مشرف ہو یا

جاسکدا اے۔ علامہ محمد ناصر الدین ہو ریں لکھدے نیں:

”اگر کوئی شخص رسول اکرم ﷺ کی زیارت کا خواہش مند ہو تو

وہ اسے شب جمعہ میں 170 مرتبہ پڑھے اور 40 جمعہ تک یہی عمل جاری

رکھے، انشاء اللہ! شرفِ زیارت سے مشرف ہو گا۔“ (21)

درود تاج دا وظیفہ پڑھن والیاں نوں دشمنان، ظالماں تے حاسداں دے شر توں وی

حفاظت ملدی اے۔

”دشمنوں، ظالموں، حاسدوں، اور حاکموں کے شر سے محفوظ رہنے

کے لیے اور غم و غربت دور ہونے کے لیے 40 شب متواتر بعد نمازِ عشاء

41 بار پڑھے۔“ (22)

درود تاج دی فضیلت وچ مزید ملدا اے کہ اگر کوئی بانجھ عورت وی ایس دا وظیفہ کر دی اے تے اللہ تعالیٰ دے فضل نال صاحبِ اولاد ہو جاندی اے۔

”عَقِیْمَہ (یعنی بانجھ عورت) کے لیے 21 خرموں (یعنی چھوہاروں) پر سات سات بار دم کر کے ایک خرما (چھوہارا) روز کھلا دے اور بعد حیض ظہر (یعنی پاکی کے ایام) میں ہمبستر ہو بفضلِ خدائے پاک نیک فرزند پیدا ہو۔“ (23)

روزی وچ برکت واسطے وی درود تاج دا وظیفہ بہت برکت والا اے۔
”روزی میں برکت کے لیے 7 بار بعد نماز فجر ہمیشہ ورد رکھے۔“ (24)

ایس وظیفے نوں قاضی محمد عبدالرحیم بستوی ہوریں ایس طرح لکھدے نیں:
”واسطے مواصلتِ طالب و مطلوب (جائز محبت مثلاً میاں بیوی میں محبت) اور ہر مقصود کے لیے آدھی رات کے بعد باوضو 40 بار صدق و یقین کے ساتھ پڑھے انشاء اللہ مطلوب دلی حاصل ہوگی۔“ (25)
درود تاج ہر طرح دی بیماری واسطے اک شفاء دا درجہ رکھدا اے۔ علامہ محمد ناصر الدین ناصر لکھدے نیں:

”شفائے امراض کے لیے پانی پر گیارہ مرتبہ پڑھ کر دم کرنا شفا یابی کا موجب ہوگا۔“ (26)

درود تاج نوں ایہناں بیان کیتی گئیاں برکتاں تے فضیلتاں پاروں باقی دروداں وچ اک خاص مقام حاصل اے۔
مختصر درود شریف تھوڑے جے وقت وچ زیادہ توں زیادہ پڑھیا جاسکدا اے۔ پر جیہڑا درود لمبا ہوئے گا اوس نوں روز مرہ دے کماں وچ ترتیب تے ادب نال پڑھنا خاصا اوکھاں کم اے۔ ایسے طرح درود تاج اک جامع درود اے، ایس دی اک واری تلاوت وچ چند منٹ دا ویلا لگ جاندا اے۔ ایسے واسطے درود تاج نوں پورے اہتمام تے ادب نال تلاوت کیتا جاندا اے۔ ایس دی تلاوت دے طریقے بارے علامہ محمد فیض احمد اویسی ہوریں لکھدے نیں:
”درود تاج کی تلاوت سے پہلے غسل کر کے، خوشبو لگائے اور پھر آنکھوں میں سرمہ ڈال کر قبلہ رخ ہو کر صدق دل کے ساتھ پاک جگہ

پر بیٹھ کر اس کی تلاوت کی جائے۔“ (27)

دروود تاج دی تلاوت دے ایس طریقہ تے ایہہ گل واضح ہوندی اے کہ ایہہ درود انتہائی ادب تے اہتمام نال پڑھیا جاندا اے۔ ختم شریف تے محفل میلاد وچ عام طور تے دیکھیا جاسکدا اے کہ جدوں ایس دی تلاوت کیتی جاندی اے تے اوس ویلے تلاوت کرن والا تے سنن والے خاص ادب تے عقیدت دا مظاہرہ کردے نیں۔

اٹھویں صدی ہجری توں بعد ترکی، فارسی تے دوسریاں زباناں وچ عربی لکھتاں مثلاً قصیدہ بردہ شریف وغیرہ دے ترجمے شروع ہون لگ پئے سن۔ بعد وچ پنجابی زبان وی اوہناں خوش نصیب زباناں وچ رل گئی جیہناں وچ قصیدہ بردہ شریف تے باقی عربی لکھتاں دے ترجمے ہوئے۔ جدوں اسی درود تاج دے پنجابی ترجمے دی گل کرنے آں تے ترکی، فارسی تے انگریزی توں وکھ دنیا دیاں ہور نویاں تے پرانیاں زباناں وچ وی ایہدے ترجمے ہون گے جیہناں دا پتا لان واسطے پی ایچ۔ ڈی دا مقالہ لکھن دی لوڑ اے۔ ہن تک درود تاج دے پنجابی ترجمے کرن دی سعادت کافی بزرگاں نوں حاصل ہوئی اے پر ایہناں وچوں صرف اٹھ (8) دے ترجمے میرے ہتھیں لگے نیں۔ جیہناں وچوں چھ (6) منظوم پنجابی تے دو (2) نثری ترجمے نیں۔ منظوم پنجابی ترجمے علامہ محمد نبی بخش حلوائی، مرزا محمد نذیر اختر نوشاہی، فقیر اثر انصاری، مرتب ڈاکٹر حافظ عبدالحقؒ، حضرت علامہ پیر محمد ریاست علی مجددی تے حکیم محمد سعید الحسن نظامی ہوراں نے کیتے نیں۔ جد کہ دو (2) نثری ترجمے عقیل اعجاز شانی تے زیب النساء اثر ہوراں نے کیتے نیں۔ ایہناں ترجمہ کاراں دا مختصر جیہا تعارف ایس طرح ایں:

علامہ محمد نبی بخش حلوائیؒ

منظوم پنجابی تفسیر نبوی دے لکھاری علامہ محمد نبی بخش حلوائیؒ پنجابی زبان دے اک وڈے شاعر نیں۔ آپ 1276ھ بمطابق 1860ء نوں لاہور وچ اک متوسط آرائیں گھرانے وچ جمے۔ مولانا نبی بخش حلوائیؒ ہوراں نے دین دی تبلیغ واسطے اپنی خدمات نوں پیش کردیاں ہوياں درجن توں ودھ کتاباں لکھیاں نیں۔ ایہناں دیاں کتاباں دے ناں ایس طرح نیں:

”مولانا نبی بخش حلوائیؒ نے بہت سی کتابیں لکھیں، بعض کے نام

یہ ہیں: 1- تفسیر نبوی (پنجابی شعروں میں)، 15 جلد، 2- الامتیاز

بین الحقیقة والمجاز (تین ہزار صفحات)، 3- جامع الشواہد، 4-

اظہار انکار المنکرین من صلاة الخمین، 5- النار الحامیہ لمن ذم المعاویہ، 6-

اطلاع الناس فی طلاق الثلاث۔ 7- احسان الاموات بالصدقات و

الاسقاط، 8۔ سبیل الرشاد فی حق الاستاد، 9۔ تحقیق الزمان فی آداب المشائخ
والاخوان، 10۔ خیر الہدی فی عدم الجمة فی القرية، 11۔ شفاء القلوب،
12۔ رسالہ جمعہ، 13۔ رسالہ اربعہ، 14۔ انواع نبوی، 15۔ قصص
المحسنین“ (28)

علامہ محمد نبی بخش حلوائی ہوراں نے لمی عمر پائی تے 1365ھ بمطابق 1944ء نوں فوت
ہوئے تے اپنی تعمیر کردہ جامع مسجد حنفیہ نبویہ کوتوالی تھانہ بیرون دہلی دروازہ لاہور وچ دفن ہو
ئے۔ آپ نے درد تاج دا منظوم پنجابی ترجمہ ایچ کیتا اے:

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى سَيِّدِنَا وَمَوْلَانَا مُحَمَّدٍ

ربا بھیج درد ساڈے سرور مولے اُتے
ذاتی اسم شریف محمد ﷺ لوگ جگائے سُنّے

صَاحِبُ النَّجَاحِ وَالْبَعْرَاجِ وَالْبَرَّاقِ وَالْعَلَمِ دَافِعِ
الْبَلَاءِ وَالْوَبَاءِ وَالْقَحْطِ وَالْمَرَضِ وَالْأَلَمِ

صاحب تاج معراج براتے خاص نشاناں والا
قط بلا طاعون ہٹائے درو کرے دکھ پالا

اسْمُهُ مَكْتُوبٌ مَّرْفُوعٌ مَّشْفُوعٌ مَّنْقُوشٌ فِي
اللُّوحِ وَالْقَلَمِ

لکھیا ہويا نام جہاندا بہت بلند اوچاواں
نقش ہويا وچ لوح قلم تے اسم شریف سوہاواں

سَيِّدِ الْعَرَبِ وَالْعَجَمِ

سرور سید عرب عجم دا تے کل اولاد آدم دے
مرسل نامی نبی تمامی تابع اوسدے دم دے

جَسْمُهُ مُقَدَّسٌ مُعَطَّرٌ مُطَهَّرٌ مُنَوَّرٌ فِي الْبَيْتِ
وَالْحَرَمِ

جسم مبارک پاک معطر آلائش تھیں خالی
منور اتے مطہر سوہنا بیت حرم دا مالی

شَمْسِ الصُّلْحَى بَدْرِ الدُّجَى صَدْرِ الْعُلَى نُورِ الْهُدَى
كَهْفِ الْوَرَى مَصْبَاحِ الظُّلَمِ

سورج خاص ہدایت والا فضلوں رب چمکایا
وچ ظلمت ہنیریاں دے اس چنے نور کھنڈایا
سب تھیں اعلیٰ اُچا اسدی منزل دور دوراڈی
نور ہدایت والا ہويا پشت پناہ اساڈی
کالیاں راتیں وچ رب انور نے ایہہ دیوا چمکایا
نور نظر ہر پاسے جدا کوئی لگ نہ آیا

بَحْبُوحِ الشَّيْمِ شَفِيعِ الْأُمَمِ صَاحِبِ الْجُودِ
وَالْكَرَمِ

صاحب حسن جمال نہایت ہر سونے تھیں سوہنا
امت نو بخشاؤنوالا اوہ نامی من موہناں

بخشش دا دریا کہا دے صاحب بحر کرم دا
اسدے ہتھوں پاؤں ہارا نعمت ہر سہ کردا

اللَّهُ عَاصِمُهُ وَجِبْرِيلُ خَادِمُهُ وَالْبُرَاقُ مَرْكَبُهُ
وَالْبَعْرَاجُ سَفَرُهُ

ہر ویری دے ویروں سب اوس کرامد او بچایا
جبرائیل خادم درگاہے رسول اللہ ﷺ دا آیا

براق نورانی مرکب تے اوہ چڑھ کے سیر سدھایا
معراج دا سفر مبارک پلکے وچ مکایا

وَسِدْرَةُ الْمُنْتَهَى مَقَامُهُ وَقَابُ قَوْسَيْنِ مَطْلُوبُهُ
وَالْمَطْلُوبُ مَقْصُودُهُ وَالْمَقْصُودُ مَوْجُودُهُ

سدرہ ہويا مقام ایہناںدا عجب مکان ٹکانا
قاب قوسینے والا قرب اوس ہويا وصل ربانا

جو مطلب مقصود آیا سو حاض ہويا فضل تھیں
نا اوجی دے گنج اسراروں واقف ہوئے کل تھیں

سَيِّدِ الْمُرْسَلِينَ خَاتِمِ النَّبِيِّينَ شَفِيعِ
الْمُذْنِبِينَ أُنَيْسِ الْغُرَبَاءِ رَحْمَةً لِلْعَالَمِينَ
رَاحَةِ الْعَاشِقِينَ

سید سرور کل رسولان نبیاں ختم کنندہ
جو دعوے کرے نبوت بعد اوس دے موذی گندا

حامی سیاہ کار اندا کرے شفاعت او گنہگاراں
انس محبت نال غریباں مسکیناں ناداراں

رحمت کرن دوہاں جہاناں دریا جو دو کرم دے
عاشق دل دی ہے عین خوشی اوہ صاحب دافع غم دے

مُرَادِ الْمُشْتَاقِينَ شَمْسِ الْعَارِفِينَ سِرَاجِ
السَّالِكِينَ مَصْبَاحِ الْمُقَرَّبِينَ مُحِبِّ الْفُقَرَاءِ
وَالْغُرَبَاءِ وَالْمَسَاكِينِ

مشتاقاں دی اصل مراد اوہ سورج اہل عرفاناں
مقرب اہل سلوک سدا مصباح سراخ رباناں

دو سدا فقیر غریباں، مسکیناں، محتاجاں
بدل رحمت کاتک فضل دی ہتھ اسدے سب لاجاں

سَيِّدِ الثَّقَلَيْنِ نَبِيِّ الْحَرَمَيْنِ إِمَامِ الْقِبْلَتَيْنِ
وَسَيِّدَتِنَا فِي الدَّارَيْنِ صَاحِبِ قَابِ قَوْسَيْنِ
مُحَبُّوبِ رَبِّ الْمَشْرِقَيْنِ وَالْمَغْرِبَيْنِ جَدِّ الْحَسَنِ
وَالْحُسَيْنِ مَوْلَانَا وَمَوْلَى الثَّقَلَيْنِ

سرور جاناں تے انساناں نبی دوہاں حرماندے
امام دو قبیلیاں اتے وسیلہ دو جگ وچ اساندے

قاب قوسین تقرب والا اوہ سوہنا متوالا
دو مشرق دو مغرب دے رب دا محبوب نزالا

حسین دو اکھیاندی ٹھنڈک دا اوہ نانا پاک گرامی
مولیٰ ساڈے تے جناں انساناں دے او نامی

آبِ الْقَاسِمِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللَّهِ نُورٌ مِّنْ نُورِ اللَّهِ

عرشوں تحت سرائے تک ساری جو مخلوق ہماری
رضا میری سب طلبین تے میں طلب رضا تمہاری

سرور ساڈے سرور سوہنے عبداللہ گھر جائے
اس سوہنے دی مثل نہ پتر مائی کسے نہ جائے

نور اونہاندا نور خدا دیوں پک یقین مناواں
درود سلام پڑھو مشتاقو اوس اوپر نت ساواں

يَا أَيُّهَا الْمُشْتَاقُونَ بِنُورِ جَمَالِهِ صَلُّوا عَلَيْهِ وَآلِهِ
وَأَصْحَابِهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا

باہجہ حساب درود سلاماں آل سنے صحاباں
بھی جس تاج درود بنایا سن کلی احباباں

اس درود شریف اندر بونہہ صفت رسول ہاندی
مکر دا دل سکے سڑدا غضب خدا سر چاندے

یا رب حلوائی نوں صفت کنندیاں وچ اٹھائیں
روز حشر دے مکر اوسدے دوزخ پان سزائیں (29)

مرزا محمد نذیر اختر نوشاہی

مرزا محمد نذیر اختر نوشاہی پنجابی زبان دے شاعر نہیں۔ ایہناں دا اصل ناں مرزا محمد نذیر اے تے تخلص اختر اے۔ آپ 29 اکتوبر 1930ء نوں ضلع گجرات دے اک پنڈ ساہنپال وچ پیدا ہوئے سن، ہن ایہہ مقام ضلع منڈی بہاؤالدین وچ آندا اے۔ اختر ہوری پیشہ دے لحاظ نال مستری تے نجاری سن۔ حضرت نوشہ گنج بخش ہوراں دے مزار دی موجودہ تعمیر ایہناں دے ہتھوں نال ہوئی اے۔ اختر ہوریں نے فالج دی بیماری توں بعد 28 اپریل، 1994ء نوں وفات پائی۔ آپ نوں مانو چک ضلع گجرات وچ سپرد خاک کیتا گیا اے۔ اختر ہوراں دی لکھتاں وچ سیرۃ الرسول ﷺ معروف شاہ نامہ مصطفیٰ، نبیاں دا سرکردہ، عقیدت دے پھل، گلشن نوشاہی، پنج گنج نوشاہی، ست سمندر، گلزار عاشقاں، قصہ مرزا صاحبان، قصہ سسی پنوں، قصہ ارشاد بیگم، شجرہ شریف خاندان قادری نوشاہی توں اڈ مختلف موضوعاں تے نظماں نیں۔ آپ نے درد تاج دا منظوم پنجابی ترجمہ وی کیتا اے۔

فقیر اثر انصاری

فقیر اثر انصاری ہوریں لہور دے لہندے پاسے تے دریائے راوی دے کنارے اک پنڈ ”فیض پور خورڈ“ وچ 1948ء نوں جے۔ آپ دا اصل ناں عبد الحمید تے قلمی ناں اثر انصاری فیض پوری اے۔ فقیر اثر انصاری ہوراں نوں بچپن توں ای شعر و شاعری دا شوق سی تے علمی ادبی اکھاں وچ شرکت کردے رہندے سن۔ ادبی محفلاں پاروں چھیتی ای چنگے شاعر تے ادیب بن گئے۔ آپ اک قادر الکلام شاعر نیں تے ہر صنف وچ لکھ رہے نیں۔ آپ نے کئی فارسی کتاباں دے ترجمے وی کیتے نیں۔ پنجابی گلستان، پنجابی بوستان، مولانا روم دیاں حکائتاں دا پنجابی ترجمہ تے قصیدہ بردہ شریف تے درد تاج دا منظوم پنجابی ترجمہ اوہناں دیاں لافانی لکھتاں نیں۔

مرتب ڈاکٹر حافظ عبدالحق

ڈاکٹر حافظ عبدالحق ہوراں دا تعلق لاہور توں اے۔ آپ 1967ء وچ یورپ دے اک ملک سلواکیہ توں لیبارٹری دے شعبہ وچ ایم۔ ایس سی دا امتحان پاس کرن توں بعد لاہور واپس آ گئے تے آپ نے سوسائٹی پرموننگ سائنٹیفک نالج دے ناں توں اک چھوٹا جیہا ادارہ بنایا۔ مختلف ماہنامیاں وچ آپ دے مضمون چھپ دے رہندے نیں۔ اوہناں اک گمنام لکھاری دا پنجابی ترجمہ مرتب کر کے چھپوایا اے۔ ایس ترجمے بارے آپ لکھدے نیں:

”درد تاج کا یہ پنجابی ترجمہ ہمارے والد ماجد قبلہ حکیم مولوی

عبدالرحیم ولد میاں قادر بخش کے ذخیرہ کتب میں ایک قلمی نسخہ کی صورت

میں محلہ مستریاں جنوبی چکوال میں موجود ہے۔ یہ منظوم پنجابی ترجمہ شہر چکوال سے تقریباً 5 کلومیٹر جانب جنوب سدوال نامی گاؤں کے کسی صالح بزرگ نے کیا تھا۔ اس کے بعض اشعار کی اصلاح کر دی گئی ہے۔ درد تاج کے عربی متن میں اعراب خصوصاً درست لگائے گئے ہیں تاکہ پڑھنے میں غلطی نہ ہو۔ محافل ذکر میں جب بھی اسے پڑھا گیا سامعین نے اسے بہت پسند کیا۔ لہذا اسے برائے افادہ عام پہلی بار شائع کیا جا رہا ہے۔ اللہ تعالیٰ بحرمت نبی کریم ﷺ ہماری یہ ادنیٰ سعی قبول فرمائے۔ آمین۔“ (30)

حضرت علامہ پیر محمد ریاست علی مجددی

حضرت علامہ پیر محمد ریاست علی مجددی ہوراں دی شخصیت دے کئی پہلوئیں۔ آپ اکو ویلے شاعر، مترجم، محقق، استاد تے عالم دین نیں۔ حضرت علامہ پیر محمد ریاست علی مجددی ہوراں دی ولادت باسعادت بروز ہفتہ 28 شعبان، 1384ھ بمطابق 02 جنوری، 1965ء نوں صوفی بشیر احمد وڑائچ دے گھر پنڈ بھوماں باٹھ ضلع گوجرانوالا وچ ہوئی۔ علامہ ریاست علی مجددی ہوراں نے ابتدائی تعلیم گورنمنٹ پرائمری سکول بھوماں باٹھ، ضلع گوجرانوالا توں حاصل کرن توں بعد درس نظامی دے سند یافتہ بن گئے۔ ایس توں اڈ علامہ محمد ریاست علی ہوریں محکمہ پی۔ڈبلیو۔ڈی، بلڈنگ ڈیپارٹمنٹ گوجرانوالا وچ بطور Head Assistant Establishment دے عہدے تے اپنی ڈیوٹی بڑے احسن طریقے نال ادا کر رہے نیں تے تصنیف و تالیف دا سلسلہ وی جاری اے۔ علامہ محمد ریاست علی ہوراں دے منظوم پنجابی ترجمے توں اڈ ہن تک تین درجن توں ودھ کتاباں چھپ چکیاں نیں جیہناں دے سرناویں میلاد سرور کائنات ﷺ، معراج مصطفیٰ ﷺ کی حکمتیں، عرش دے راہی ﷺ، معراج نامہ (ترتیب جدید)، یاد حسین، چشمہ فیض گنج بخش، تجلیات شب قدر، جیسی کرنی ویسی بھرنی، کشتیاں تے مقدر کا ستارہ نیں۔ ایناں دے وچوں درد تاج دے منظوم پنجابی ترجمے نوں اک خاص مقام حاصل اے۔

حکیم محمد سعید الحسن نظامی

حکیم محمد سعید الحسن نظامی ہوراں دا قلمی ناں حسن نظامی اے۔ ایہناں دی پیدائش بھائی پھیرو (پھول نگر) ضلع قصور وچ اک صوفی شاعر حکیم عبدالحمید نظامی دے گھر 25 جولائی، 1983ء وچ ہوئی۔ آپ دے روحانی مرشد الحاج سید سردار عالم شاہ گیلانی نیں۔ بنیادی تعلیم بھائی پھیرو توں حاصل کرن توں بعد محمد سعید الحسن ہوراں نے بی۔یو۔ایم۔ایس (حکمت دا ڈپلومہ) تے فیر

ڈی۔ ایچ۔ ایم۔ ایس (ہومیو پیتھک) کیتی۔ آپ دا شعبہ حکمت اے۔ آپ دے والد حکیم عبدالحمید نظامی اک قادر کلام شاعر سن۔ ایہناں دیاں مشہور تصنیفاں، نور دے رنگ، رکھاں اک ورہائی، نعلین مبارک تیرے، چاء مدینے دے، مرشد دے سنگ، اللہ سوہنے دے 99 ناں، نبی سوہنے دے 99 ناں نیں۔ ایہناں وچوں ’نعلین مبارک تیرے‘ کتاب نوں 2013ء وچ پہلا صوبائی سیرت ایوارڈ ملیا تے 2020ء وچ ایہناں دی کتاب نبی سوہنے دے 99 ناں نوں پہلا قومی سیرت ایوارڈ مل چکیا اے۔ حکیم محمد سعید الحسن نظامی نے محدود شاعری کیتی اے تاں جے ایہناں دی وجہ شہرت درد و تاج دا منظوم پنجابی ترجمہ اے۔

عقیل اعجاز شافی

عقیل اعجاز ہوریں 09 جولائی، 1975ء نوں لاہور وچ حاجی محمد اعجاز طاہر ہوراں دے گھر جے، ایہناں دا قلمی ناں شافی اے۔ مڈھلی تعلیم آپ نے سلیم ماڈل ہائی سکول لاہور توں حاصل کیتی۔ آپ نوں شاعری دا شوق بچپن توں ای سی۔ آپ نے پنجابی زبان دی ترقی واسطے اک ادارہ لالہ و گلزار ادبی اکیڈمی دی بنیاد رکھی۔ ایس توں اڈ مکتبہ شافی دی سرپرستی توں علاوہ ”کارِ خیر تنظیم گوجرانوالا“ دے صدر رہن دے نال نال عشق لہر ادبی انجمن لاہور دے جنرل سیکرٹری وی رہ چکے نیں۔ آپ دی مشہور لکھت ”باراں بوہے لہور دے“ 2022ء وچ چھپی۔ ایس توں اڈ ”جگنو وچ ہنیرے“ (غزلاں دا مجموعہ) ”تارے عربی چن دے“ سی حرفی تے اٹھوارے چھپ چکے نیں۔ شافی ہوراں نے درد و تاج دا نثری پنجابی ترجمہ کیا اے۔

زیب النساء اثر

زیب النساء اثر 1982ء نوں فیض پور خورد ضلع شیخوپورہ وچ پیدا ہوئی۔ والد دا ناں فقیر اثر انصاری اے جیہڑے کہ دور حاضر دے قادر الکلام شاعر، مایہ ناز لکھاری تے اک مترجم وی نیں۔ زیب النساء اثر نے نہ صرف درد و تاج دا نثری پنجابی ترجمہ کیا اے سگوں اوہناں نے پنجسورہ دا وی پنجابی ترجمہ تے تفسیر لکھی اے۔ ایہناں دی لکھتاں وچ ”سرگی دا تارا“ تے ”ہجر دے لہو“ قابل ذکر تے قابل تعریف نیں۔ ایہناں دے درد و تاج دے نثری پنجابی ترجمہ نوں ادبی حلقیاں وچ بڑی عقیدت دی نگاہ نال ویکھیا جاندا اے۔

سارے ترجمہ کاراں دے کجھ شعراں دا موازنہ میں ایس نیت نال پیش کر رہیا واں کہ ہر بھاگاں والے شاعر دی کاوش تے رسائی دا اندازہ ہو سکے۔

صَاحِبِ النَّجَاجِ وَالْبَعْرَاجِ وَالْبَرَّاقِ وَالْعَلَمِ دَافِعِ
الْبَلَاءِ وَالْوَبَاءِ وَالْقَحْطِ وَالْمَرَضِ وَالْأَلَمِ

صاحب تاج معراج براتے خاص نشاناں والا

قُط بلا طاعون ہٹائے دور کرے دُکھ پالا

(علامہ محمد نبی بخش حلوائی) (31)

دَافِعُ الْبَلَاءِ وَالْوَبَاءِ وَالْقَحْطِ وَالْمَرَضِ وَالْأَلَمِ

جاون قُط، وباء، بلانواں، سن کے نام جناں دے

دل بیمار ہوون وچ پل دے دُکھیے راحت پاندے

(مرزا محمد نذیر اختر نوشاہی) (32)

دَافِعُ الْبَلَاءِ

جیہناں دے وسیلے دے نال ہندیاں دُور بلاواں

ماتا کوہڑ بخار تے جادو پاندے بَین شفاواں

وَالْقَحْطِ

جیہناں دے وسیلے دے نال قُط اے دُم دبندا

رحمت دی اے بارش و سدی ملدا رِزق اماندا

وَالْمَرَضِ

روگ تے مرضاں دور ہو جاندے صدقے نبی پیلے

آپ دے لعب مبارک دے نل مٹھے کھوہ ہون کھلے

وَالْأَلَمِ

دُور ہو جاندے دُکھ تمامی آپ دی نال طفیلے

وچھڑیاں نوں ملا دیندے نیں آپ دے بول ریلے

(فقیر اثر انصاری) (33)

دَافِعُ الْبَلَاءِ وَالْوَبَاءِ وَالْقَحْطِ وَالْمَرَضِ وَالْأَلَمِ

بلا، وباء، قُط اور مرض دور کرنے والے پر

دفع کریندے کُل بلائیں پاک محمد ﷺ سائیں جی

ہو وبائیں قُط وُنجیندے دُکھ مریضاں تائیں جی

رنج الم نہ رہندا کوئی اُس دا ناں بلائیں جی

نبی اساڈا پاک محمد ﷺ سبھ نبیاں دا سائیں جی

صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، سارا وصف کمالی ہے
یا رب! بھیج درود نبی تے جو اُمت دا والی ہے

(ڈاکٹر حافظ عبدالحق) (34)

دَافِعُ الْبَلَاءِ وَالْوَبَاءِ وَالْقَحْطِ وَالْمَرَضِ وَالْأَكْمِ

جو بلا اور وبا اور قحط سالی اور بیماری اور دُکھ تکلیف کے دور فرمانے والے ہیں
وسیلے نال جنّاں دے جاون بلاواں، مُک جاندے قحط بلاواں وی بُہن
دُور ہو جاندے بُہن روگ مرضاں دُکھ دور ہندے تے وباواں وی بُہن
(حضرت علامہ پیر محمد ریاست علی مجددی) (35)

دَافِعُ الْبَلَاءِ وَالْوَبَاءِ وَالْقَحْطِ وَالْمَرَضِ وَالْأَكْمِ

صدقے اس دے دُور ہو جان مرض تے قحط بلاواں
لکھیا اُس دا نام اُچیرا، مُک جان دُکھ وباواں
(حکیم محمد سعید الحسن نظامی) (36)

دَافِعُ الْبَلَاءِ وَالْوَبَاءِ وَالْقَحْطِ وَالْمَرَضِ وَالْأَكْمِ

جیہناں دے وسیلے نالی بلا تے وباء تے قحط (کالی) تے
مرض (روگ) تے دُکھ دور ہندا اے۔

(عقیل اعجاز شانی) (37)

دَافِعُ الْبَلَاءِ وَالْوَبَاءِ وَالْقَحْطِ وَالْمَرَضِ وَالْأَكْمِ

جیہناں دے وسیلے نال بلا، وبا، قحط، مرض تے دُکھ دور
ہندا اے۔

(زیب النساء اثر) (38)

پنجابی زبان دے اُچ پدھر شاعر علامہ محمد نبی بخش حلوائی، مرزا محمد نذیر اختر نوشاہی، فقیر
اثر انصاری، علامہ پیر محمد ریاست علی مجددی، حکیم محمد سعید الحسن نظامی، عقیل اعجاز شانی تے زیب
النساء اثر ہوراں نے درود تاج دا پنجابی ترجمہ کر کے پنجابی زبان نوں مان بخشیا اے۔ ایہناں
ترجمہ کاراں نے نبی آخر الزمان ﷺ نال نہ صرف اپنی محبت، عقیدت تے چاہت دا ثبوت دتا
اے، سگوں مستقبل وچ آن والے پنجابی ترجمہ کاراں واسطے اک راہ ہموار کردیاں ہوئیاں پنجابی
زبان تے ادب دی جھولی نوں بھر دتا اے۔ تلمیحاں، ترکیباں، تشبیہاں تے استعارے مناسب
تے دل کھجیویں نیں۔ فصاحت دی شان ایہہ ہے کہ کوئی لفظ فالتو یاں ہولا نہیں ورتیا۔ ترجمیاں

وچ حضور پاک ﷺ دا عالی مرتبہ کدھرے وی شاعراں دی نظروں اوہلے نہیں ہويا۔ جیویں درود تاج دے لکھاری دے جذب، کیف، ذوق و شوق نے ایس درود پاک نوں آبِ حیات دا چشمہ بنا دتا اے۔ ایسے طرح پنجابی شاعراں نے منظوم تے نثری ترجمے کردے ہوياں ایس جذب، کیف، تے ذوق و شوق نوں برقرار رکھیا اے۔

تمام ترجمہ نگاراں نے ثابت کیتا اے کہ اوہناں نوں زبان تے بیان تے مکمل عبوری۔ اوہ جیہیں مضمون نوں جیہیں رنگ وچ چاہن اکھراں دا بانا پوا کے بیان کر سگدے نیں۔ ترجمہ کاراں نے عام فہم تے آسان ترجمے کردیاں ہوياں نہ صرف پنجابی ادب تے شاعری نوں ترقی دتی اے سگوں اپنی شاعری نوں وی چار چن لا چھڈے نیں۔ ایہہ منظوم تے نثری پنجابی ترجمے اپنے اسلوب پاروں بلاشبہ پنجابی ترجمیاں وچ اک سوہنا وادھانیں۔

حوالے

*Research Scholar, M Phil, Dept. of Punjabi, GCU, Lahore.

- 1.Rafiq Ahmad Saqi, Prof, Syed Ameer Khokhar, Jamia Farsi Lughat (Jehlum: Bilmukabil Iqbal Library Book Street),293.
- 2.Molvi Noor-ul-Hassan Nayyar, Noor-ul-Lughat, Hissa Soum (Lahore:Maqbool Academy, 2010),28.
- 3.Iqbal Salah-ud-Din, Wadi Punjabi Lughat (Lahore: Aziz Publishers,2001),1337.
- 4.Punjabi Institute of Language, Art and Culture, Chothi Jild (Lahore: PILAC,2012),2931.
- 5.Syed Hussain Ali Adeeb Rai Puri, Darood Taj (Tehqeeq, Tashreeh) (Lahore: Qousain, 2008),753.
- 6.Al-Quran-ul-Kareem, Matrajaum Prof., Roshan Kakar, Surat-al-Ahzab, Aiat 56.
- 7.Shaikh-ul-Islam Dr. Muhammad Tahir-ul-Qadri, Albadar Almatam Fil Salat Aaala Sahib Aldanou walmaqam (Darood-e-Salam K Fazail-o-Barkat) (Lahore:Minhaj-ul-Quran Publications,2018),33.
- 8.Shaikh-ul-Islam Dr. Muhammad Tahir-ul-Qadri, Darood-o-Salam Or Azmate Mustafa (Lahore: Minhaj-ul-Quran Publications,2008),27.
- 9.Shaikh-ul-Islam Dr. Muhammad Tahir-ul-Qadri,86.
- 10.Shaikh-ul-Islam Dr. Muhammad Tahir-ul-Qadri,40.
- 11.Shaikh-ul-Islam Dr. Muhammad Tahir-ul-Qadri,42.
- 12.Shaikh-ul-Islam Dr. Muhammad Tahir-ul-Qadri,45.
- 13.Syed Hussain Ali Adeeb Rai Puri,168.
- 14.Syed Hussain Ali Adeeb Rai Puri,96.
- 15.Hazrat Allama Muhmmad Faiz Ahmad Awaisi, Zualsaraj Sharah Urdu Darood Taj (Faisalabad: Maktaba Noria Rizvia, 2010),23.
- 16.<https://un.wikipedia.org/w/index.php?title=%20=&oldid=4538114> (12-08-2022)
- 17.<https://youtu.be/aLK593SF0SM> (12-08-2022)
- 18.<https://youtu.be/aLK593SF0SM> (12-08-2022)
- 19.Allama Muhammad Nabi Bukksh Halwai, Shafa-ul-Qaloob (Lahore: Matbaa Kareemi Press, 1922),185.

20. Allama Muhammad Nasir-ud-Din, Sharah Darood Taj (Lahore: Progressive Books, 2010), 15.
21. Allama Muhammad Nasir-ud-Din, 15.
22. Allama Molana Muhammad Ilyas Attar Qadri Rizwi, Madni Panj Surah (Karachi: Maktaba Al-madinah, 2009), 175.
23. Sheikh-ul-Wazaif Hazrat Hakeem Muhammad Tariq Muhammad Majzoobi Chughtai "Barkat Darood Taj" Hahnama Akbari 11, 2 (2019): 10.
24. Qazi Muhammad Abdur Rahim Bastawi, Majmooa Amal Raza, Hissa Awal (Delhi: Islamic Publishans, 2006), 14.
25. Qazi Muhammad Abdur Rahim Bastawi, 22.
26. Allama Muhammad Nasir-ud-Din, 15.
27. Allama Muhammad Faiz Ahmad Awaisi, 22.
28. Pirzada Allama Iqbal Ahmad Farooqi, Tazkara Ulma Ahle Sunat-o-Jamat Lahore (Lahore: Maktaba Nabvia, 1988), 293.
29. Allama Muhammad Nabi Bukhsh Halwai, 195.
30. Dr. Hafiz Abdul Haq, Maratab. Darood Taj Az Hazrat Khawaja Abu-al-Hassan Shazli (Chakwal: Maktaba Rizwia, 1988), 9.
31. Allama Muhammad Nabi Bukhsh Halwai, 195.
32. Arif Noshahi, Kulyat Akhtar (Punjabi), Jild Awal (Lahore: Adarae Muaaraf Noshahia, 2017), 57.
33. Faqir Asar Ansari, Darood Taj (Lahore: Bhutto Press, 2002), 8.
34. Dr. Hafiz Abdul Haq, 9.
35. Allama Riasat Ali Majadadi, Darood Taj (Lahore: Bhutto Press, 2015), 7.
36. Hakeem Muhammad Saeed-ul-Hassan Nizami, Darood Taj (Lahore: Nizami Publishers, 2018), 6.
37. Aqeel Ejaz Shafi, Darood Taj (Lahore: Maktaba Shafi, 2006), 5.
38. Zaib-ul-Nisa Asar Ansari, Darood Taj (Lahore: Bhutto Press, 2002), 13.

لاہور دے ہندو پنجابی شاعر

ABSTRACT

It is an undisputed fact that poetry came into existence before prose in every language. The main reason for this is that poetry is a natural passion that springs up spontaneously like a spring. The second major reason is that poetry requires a minimum number of words. Because the greatest theme in poetry can be expressed in the few words. While prose requires expansion of words.

The city of Lahore has a unique position in the world as a political, social and literary center. Especially in Punjab, all political, social and literary trends have their roots in Lahore. Lahore is one of the oldest cities in the world. Lahore has been the center of knowledge and wisdom since the beginning. This city holds a unique and high position in the academic and literary world. Lahore gave birth to great poets, writers and artists. There is a deep secret of creation in the soil of this earth that is unfolding through words. In this article the writer has mentioned the famous Hindu Punjabi poets from Lahore before 1947 who contributed to the development of Punjabi

language and literature through their poetry.

ایہہ اک منی پرمنی حقیقت اے کہ ہر زبان وچ نثر توں پہلاں شاعری وجود وچ آئی۔ ایہدی مڈھلی وجہ ایہہ اے کہ شاعری اک فطری جذبہ اے جیہڑا کسے آپ مہارے سوئے وانگوں پھٹ پیندا اے۔ دوجی وڈی وجہ ایہہ اے کہ شاعری گھٹ توں گھٹ لفظاں دا تقاضا کردی اے۔ کیوں جے شعراں وچ وڈے توں وڈے مضمون نوں گھٹ توں گھٹ لفظاں راہیں بیان کیتا جا سکدا اے۔ جد کہ نثر لئی لفظاں دے کھلار دی لوڑ ہوندی اے۔ ایسے لئی ہر زبان وچ نثر توں پہلاں شاعری وجود وچ آندی اے۔ آکھیا جاندا اے کہ شعر تخلیقی اظہار اے تے نثر تعمیری اظہار۔ تخلیق جذبے توں جنم لیندی اے تے جذبے نوں ای متاثر کردی اے۔

بر عظیم وچ لاہور شہر نوں سیاسی، معاشرتی تے ادبی مرکزیت تے منفرد حیثیت حاصل اے۔ خاص طور تے پنجاب وچ جیہڑے وی سیاسی، معاشرتی تے ادبی رجحانات نظر آندے نیں اوہناں دیاں جڑاں لاہور وچ ای ملدیاں نیں۔ لاہور دا شمار دنیا دے قدیم شہراں وچ ہوندا اے۔ لاہور شروع توں ای علم و ادب تے دانشمندی دا مرکز رہیا اے۔ ایہہ شہر ہندوستان دی علمی تے ادبی دنیا وچ منفرد تے اچی تھاں رکھدا اے۔ لاہور نے عالمی پدھر تے وڈے وڈے شاعراں، ادیبان تے فنکاراں نوں جنم دتا اے۔ ایس دھرتی دی مٹی وچ تخلیق دی گوڑھی رمز موجود اے جیہڑی اکھراں راہیں لشکارے پئی ماردی اے۔ ایس لیکھ وچ اسیں 1947ء توں پہلاں دے لاہور دے نامور ہندو پنجابی شاعراں دا تذکرہ کراں گے جیہناں اپنی شاعری راہیں پنجابی زبان تے ادب دے ودھا وچ حصہ پایا۔

کاہنا بھگت:

کاہنا بھگت دا دور دسویں تے یارھویں صدی ہجری (تقریباً سولہویں تے ستارھویں صدی عیسوی) دا اے۔ ایہہ شاہ حسین تے گورو ارجن دیو دے سمکالی جد کہ ذات بھائیہ (کھتری) سی۔ ایہناں دے کلام وچ روانی، درد تے معرفت اے۔ کاہنا بھگت گورو ارجن نال ملے تے اپنا کلام گرو گرنٹھ وچ شامل کرن دی بینتی کیتی پر اوہناں ویدانتی وچار سُن کے کلام گرنٹھ وچ شامل کرن توں انکار کر دتا۔ (1) کاہنا بھگت نے 1015 ہجری بمطابق 1606ء وچ وفات پائی۔ (2) ایہناں دے کلام وچ پنجابی تے ہندی لفظاں دی رلت اے۔ کلام دا نمونہ ملاحظہ کرو:

اوجھڑ چنھ پریم دے پینڈے میں اک اکڑی مٹھی
گجھی ساگ لگی تن میرے کرک کلجے زانٹھی

جے سو آکھو مڑساں ناہیں جے کر کڈھو کھل اچھٹی
کاہنا کہے میں تھل چڑھ کوکاں میں عشق پنوں دے کٹھی (3)

چھجو بھگت:

چھجو بھگت دا دور یارھویں صدی ہجری (تقریباً ستارھویں صدی عیسوی) دا اے۔ ایہناں دی ذات بھائیہ (کھتری) سی۔ مغل بادشاہ جہانگیر تے شاہ جہان دے ویلے لاہور وچ سنیارے دا کاروبار کردے سی۔ ایہناں شبد لکھے تے بھگوت گیتا دا پنجابی ترجمہ کیتا۔ شاعری وچ سنسکرت دے لفظاں دا استعمال ودھیرا اے پر زبان رواں، کلام وچ نصیحت تے فلسفہ اے۔

چھجو اکثر صوفیاں تے بھگت لوکاں دی سنگت وچ رہندے سی۔ اوہ اپنا سنیاریاں دا کاروبار چھڈ کے ذکر الہی وچ مشغول رہن لگ پئے۔ ہر ویلے بھگتی، سادھو، فقیراں تے صوفیاں دی سیوا وچ رجھے رہن کر کے اوہ چھجو بھائیہ دی بجائے چھجو بھگت دے ناں توں مشہور ہو گئے۔ اوہ 1052ھ وچ ایس دنیا نوں ہمیشہ لئی چھڈ گئے۔ (4)

آکھیا جاندا اے کہ چھجو بھگت دی موت بڑی پر اسرار سی۔ اپنے آخری ویلے اوہ اپنے کمرے وچ گئے تے کافی چر تک باہر نہ آئے۔ ایہناں دے عقیدت منداں نے جدوں کمرہ کھولیا تے اوہ اوتھوں غائب ہو چکے سی۔ جیس توں بعد اوہناں نے ایس کمرے نوں ای چھجو بھگت دی سادھ بنا دتا۔ رنجیت سنگھ دی حکومت ویلے ایہہ اک ودھیا عمارت بن گئی۔ چھجو بھگت دے کلام دی ونکی:

گالی دات نہ جوڑیا پیری روگ نہ پنڈھ
چھجو جتے عقل نہ اپڑے تنھے مریاں دی سندھ (5)
اک ہور تھاں لکھدے نیں:
پنچ پیے تیری گتھلی تیرے مٹھے دوئے کھوٹ
چھجو کھوٹا ونج کریندیاں نت توٹا او توٹ

موڑی ٹکے ست کرنا ناؤٹی سار
چھجو نال سبحاں دے سنگ کر لکھی وچھیں پار (6)

اگرا داس:

اصل ناں اگرا داس تے تخلص اگرا کردے سن۔ لاہور دے رہن والے سی۔ اوہناں 1847 بکری وچ حقیقت رائے دی وار لکھی۔ ایہناں دی زبان صاف ستھری پر کلام وچ ہندی

لفظاں دی رلت اے۔ ایہناں دی وار پنجابی واراں وچ مشہور اے۔ حقیقت رائے دا واقعہ 1791 بکرمی وچ پیش آیا انج لگدا اے جیوں حقیقت رائے دے واقعہ ویلے اگر داس ابے بال سن تے ایہہ وار ایہناں نے بڑھاپے وچ لکھی۔ کیوں جے اوہ اپنی وار وچ لکھدے نیں:

سمت ستاراں سے اکانوے صاحب اہ ورتائی
تے سمت اٹھاراں سے سنتالی اگرے وار بنائی (7)

حقیقت دے ماتا نال سوال جواب:

ماتا کاؤراں ڈھاہ جو ماری، کیوں بھیڑی میں جایا
دس مانہہ ککھ اندر رکھیا، تاں دھرمی باہر آیا
دستاں نال پلیٹے سوٹے، تھنیں سی ددھ پلایا
وو لوکو پال پوس کے وڈا کیتا، ہن جم پکڑ چلایا
حقیقت کہنٹا ماتا نوں، توں نہ کر ایڈ وکھویا
توں کون کمینی پالن والی، صاحب آپ پلوایا
ایس دنیا توں سبھ چل جانا، رہن کسے نہ ہويا
ماتا جیہنیں تھنیں توں ددھ پلایا، کڈھ وکھا اک چویا (8)

حقیقت رائے دی وار دا اک بند جیہدے وچ ویاہ دا منظر بیان کیتا گیا اے:

چڑھی کڑاہی بھاجی دی مٹھیاں تر ت کڈھائی
شہر دے اندر وڈن ناری گھر گھر ملے ودھائی
گھڑا گھڑولی بھرنے چلیاں ناری منگل گایا
سالو دا چندویا تانیا اپر کیتا سایہ
بھلا مہورت ڈھونے چوہ کھارے چا بہایا
وہیں تیل پھلیل منگایا سر دولھے دے پایا

چونک پور کے کھارے آڈے لئی حقیقت پھیرے
دو طرفوں پنڈت ویاہ جو پڑھ دے بالک وڈ وڈیرے (9)

اروڑا رائے:

ناں تے تخلص اروڑا رائے سی قوم دا ہندو بھٹ تے لاہور دے کوچہ چڑی ماراں دا
وسنیک سی۔ اوہ 1818ء وچ پیدا ہويا۔ پنجابی شاعراں دی اک لڑی دے موڈھی مولوی فرید

الدین مزگی دا چہیتا شاگرد تے چنگا بیت بازسی۔ اوہدے بیتاں وچ امام حسین رضی اللہ عنہ دے کچھ مرثیے تے نعتاں وی شامل نیں۔ شاعری دے میدان وچ میاں شادی، میاں باغبان تے سید فضل شاہ نال ٹا کرے ہوندے رہندے سن۔ (10)

اک واری 1870ء دے نیڑے چوک متی وچ سید فضل شاہ ہوراں دے نال اروڑا رائے دا ٹا کر ہویا تے طرح اکھیاں تجویز ہوئی۔ رات نوں وچے توں اک وچے تیک دوہاں پاسیوں اکھیاں ٹکراندیاں رہیاں اخیر سید فضل شاہ ہوری کامیاب ہو گئے۔ ایہناں دے شاگرداں وچوں امرتسر دے رحیم بخش صواعق دا ناں سرکڑھواں اے۔ اروڑا رائے 1880ء وچ فوت ہویا۔ (11) کلام دی وگی:

ج۔ جان قربان جبران رہی تیری جان ولوں میری جان لعل
تیری جان دے نال ہے جان میری بھاویں جان تے بھاویں نہ جان لعل
تیرے ذوق تے شوق دا طوق میرے گل وچ ہندا ہر آن لعل
اروڑا رائے نوں عشق زہر کیتا کدی ویکھ آ کے مہربان لعل (12)
دنیا دی بے ثباتی دا ذکر کردے ہوئے آکھدے نیں:

ن۔ نت پیارے کت خیال تھیویں نت خزاں تے نت گلزار ناہیں
نت حکم حکومتاں راج کتھے نت بھاگ ایہہ کسے دے یار ناہیں
نت یار دے وصل دی رات کتھے نت داغ جدائی دی سار ناہیں
اروڑا رائے نت حسن جوانی کتھے نت زندگی دا اعتبار ناہیں (13)

گھسیٹا مل غمناک:

اصل ناں چودھری گھسیٹا مل تے تخلص غمناک سی۔ 19 ستمبر 1857ء نوں شیخوپورہ وچ پیدا ہوئے۔ پیو اک وڈا زمیندار سی پر ایہناں دی طبیعت وچ عاجزی، فقیری، درویشی تے ہر کسے لمی پیار محبت ودھیرا سی۔ نہ کسے نال ویر نہ کوئی دشمنی۔ 1890ء وچ دریائے راوی وچ وڈا سیلاب آیا تے ایہناں دا پنڈ گلا نوالہ ایس طوفان دی لپیٹ وچ آ کے تباہ ہو گیا فیر ایہناں دے پیو نے لاہور بھاٹی دروازے رہائش اختیار کر لئی جتھے ایہناں دی ڈھیر جائیداد سی۔ غمناک نے ہڑھ دی تباہی نوں اپنے شعراں وچ بیان کیتا۔ (14)

غمناک دے کلام وچ ایڈی پکیائی تے اچ خیالی نہیں پر فیروں شعر واہ واہ چنگے تے مقبول نیں۔ اردو ہندی تے انگریزی دے لفظاں دی ورتوں وی بہت اے۔ لمی نظم توں اڈ ڈیوڑھ، دوہڑا، کبت، چھند تے بیت چوکھے لکھے تے مشاعریاں وچ خوب داد وصول کردے سن۔

غمناک نے استاد گاموں خاں دی شاگردی اختیار کیتی تے بے شمار چھوٹے وڈے قصے لکھے جیہناں وچوں قصہ بھرتری ہری، قصہ راجہ گوبی چند، قصہ سوہنی مہینوال، قصہ دل خورشید، سوانح ہری سنگھ نلوہ، قصہ پرتالی تے حضرت علی رضی اللہ عنہ دی منظوم سوانح عمری لکھی۔ اے حضرت علی رضی اللہ عنہ دی سوانح عمری لکھ رہے سن کہ 10 جنوری 1917ء نوں لاہور وچ اللہ نوں پیارے ہو گئے۔ (15) قصہ سوہنی مہینوال وچوں کلام دی ونگی:

عاشق ہو کے خطرہ جان والا نہیں رکھنا جان روا جانی
عاشق جہیا نہ ڈھیٹھ ہے کوئی ہندا بھادیں کسے توں پچھ پچھا جانی
ذرا کر خیال کھاں قیس ولے جیہڑا جنگلاں وچ تنہا جانی
پھر پھر یار دی لگن کمال اندر دتا اپنا آپ مکا جانی (16)

حضرت علی رضی اللہ عنہ دی سوانح عمری وچوں ونگی:

ب۔ بحر الم وچ مار نعرہ گئے شیر خدا ذوالفقار پھڑ کے
وار تیغ تھیں ہو کے مردار کئی کئی اوسد ویکھ شکار پھڑ کے
نال خوف دے کئی چیکاں مار اٹھے مارے علی نے بے شمار پھڑ کے
نام اوس دا جب غمناک بیٹھا تسبیح شوق دی لیل و نہار پھڑ کے (17)

لالہ کرپا ساگر:

لالہ کرپا ساگر 1879ء نوں لالہ میا داس دے گھر ضلع گوجرانوالہ وچ پیدا ہوئے۔
ایہناں دے دادا کشمیر وچ کاردار سن فیر ہجرت کر کے گوجرانوالہ آن وے۔ دادا دی وفات توں
بعد کرپا ساگر دے والد نوکری دے سلسلے وچ کوئٹہ چلے گئے۔ کرپا ساگر نے مڈھلی تعلیم پنڈ دی
مسیت دے مولوی صاحب توں حاصل کیتی فیر لاہور آ گئے تے ایف۔ اے تیک تعلیم حاصل کیتی۔
بعد وچ ایبٹ آباد چلے گئے تے او تھے سکول ماسٹر لگ گئے فیر واپس لاہور آ گئے تے اتھے ڈی
اے وی سکول وچ ماسٹر لگ گئے۔ ایس توں بعد پنجاب یونیورسٹی وچ نوکری کر لئی۔ (18)

کرپا ساگر آکھدے نیں کہ میرے بچپن وچ جدوں ساڈے پنڈ وچ فقیر منگن لئی
آندے تے اوہ سُر نال شاہ محمد دے بیت، قادر یار دا پورن بھگت یاں فیر کوئی ہور بیت پڑھدے
تے میں اوہناں نوں زبانی یاد کرن دی کوشش کردا ایہتوں مینوں شاعری دا شوق ہو یا فیر والد دے
مرن تے میں اک مرثیہ لکھیا تے انج شاعری دا آغاز ہو یا۔ والد دی وفات ویلے ایہناں دی عمر
کوئی تیرھاں چودھاں ورھے سی۔ شاعری دا شوق ودھدا گیا تے ایہناں پھنکل نظماں لکھیاں ایس
توں اڈکشمی دیوی، رنجیت سنگھ (ڈراما) تے من ترنگ کتاباں لکھیاں۔ من ترنگ وچ ایہناں

دیاں پھٹکل نظماں تے گیت وغیرہ سن۔ ایہناں دیاں نظماں وچ قدرتی تے اصلاحی رنگ اگھڑواں اے۔ کلام وچ زور، روانی، ربط تے اچ خیالی ڈھیر اے۔ ایس توں اڈ انگریزی شاعری دا وی چوکھا اثر دکھائی دیندا اے پر بولی ٹھیٹھ تے نرول ورتی اے۔ آپ نے 1939ء وچ وفات پائی۔ (19) آپ دی مشہور نظم ”جہلمے دا پانی“ دے کجھ شعر:

واہ واہ پانی جہلمے دا وگدا ہو
 وگدا وگدا واہ واہ سوہنا لگدا ہو
 پیڑے وہن دا چھکننا چھوہ
 چڑھ چڑھ چٹیاں گیٹیاں وٹیاں ، کھیڈن لکن میٹیاں سیٹیاں مار
 اسچیاں بچیاں پیلیاں بچیاں ، پنجدہ پنجدہ چھنجدہ سار
 کھڈاں وچ پھر پھر ، بیٹیاں توں کر کر ، جھرنیاں توں جھر جھر ، دھر دھر ہو
 پتھراں توں چر چر ، ٹونیاں وچ گھر گھر ، اچے نیوں گر گر ، ہس ہس رو
 واہ واہ پانی جہلمے دا وگدا ہو (20)

پنڈت دولت رام:

پنڈت دولت رام 1880ء نوں پنڈت صاحب دتہ دے گھر لدھیانہ وچ پیدا ہوئے۔ مڈھلی تعلیم حاصل کرن مگروں بالاں نوں پڑھاندے رہے۔ زبان وچ روانی تے بیان وچ زور تے شعراں دی موزونی قدرتی سی۔ 1904ء نوں پنجابی وچ قصہ روپ بسنت لکھیا جیہڑا عوام وچ بڑا مقبول ہویا۔ فیر 1908ء وچ پورن بھگت تے 1911ء وچ قصہ راجہ سریال لکھیا۔ (21)
 ایس توں بعد قصہ راجہ رسالو، رسالہ ہری چند، گوپی چند، حقیقت رائے تے گیان گلزار لکھے۔ گوجرانوالہ دے پنڈت کالی داس نال چوٹ بازی رہندی سی۔ عام طور تے ہیر وارث شاہ والی بحر ورتدے سن نالے کبت تے دوہڑے وی لکھدے سن۔ آپ نے 1935ء نوں لاہور وچ وفات پائی۔ (22) دولت رام دی زبان وچ روانی تے بیان وچ زور اے۔ ونگی دے طور تے اک کبت دیکھو:

پھل جیہا لکھ دُکھ دور کرے بھوریاں دے دیکھ کے پنکھ تاب کوئی نہیں جھل دا
 مٹھے مٹھے بول گھول قند نوں پلاوندا اے پاوے کون مل اہدی اک اک گل دا
 ویکھ ویکھ ناریاں کرن گلاں ساریاں جی نکا بال سانوں گلاں نال چھل دا
 دولتا انیک لوک جمع ہندے دیکھنے نوں جاوندا بازار جاں کہار بھاگ مل دا (23)

لالہ بانکے دیال:

اصل ناں پر بھدیال تے تخلص دیال کردے سی۔ پر لالہ بانکے دیال ناں نال مشہور ہوئے۔ آپ 1880ء نوں لالہ میا داس دے گھر جھنگ وچ پیدا ہوئے آپ دے والد میا داس جھنگ دے تھانہ بھوانا وچ تھانیدار سن۔ آپ نے مڈھلی تعلیم جھنگ وچ حاصل کیتی۔ فیر والد دی ریٹائرمنٹ توں بعد گوجرانوالہ آ گئے۔ شاعری دا شوق ہو یا تے گوجرانوالہ دے ماسٹر متھرا داس شفیق دی شاگری اختیار کیتی تے شعر آکھن لگ پئے۔ والد شعر و شاعری دے خلاف سن تے آپ نے سیالکوٹ جا کے اک سی حرفی چھپوائی جیہڑی بڑی مقبول ہوئی۔ (24)

1895ء وچ دیال نے گوجرانوالہ توں اک پنجابی ماہنامہ بزم شعراء دے ناں توں کڈھیا جیہدے وچ پنجابی شاعراں دا کلام چھپدا سی۔ ایہہ رسالہ زیادہ دیر چل نہ سکیا تے بند کر دتا گیا۔ فیر پولیس وچ نوکر ہو گئے بعد وچ نوکری چھڈ کے 1904ء وچ ہفتہ وار اخبار ”جھنگ سیال“ کڈھیا تے 1908ء وچ ایس اخبار دے نال ماہنامہ ”رگھیر پترکا“ جاری کیتا۔ 1911ء وچ اخبار جھنگ سیال نوں لے کے لاہور آ گئے۔ (25)

آپ دے شعراں وچ روانی تے زور سی۔ پہلے عام طور تے بیت لکھدے تے رنگین شاعری کردے سن فیر 1904ء توں بعد اصلاحی، ادبی، سیاسی تے سماجی رنگ اپنا لیا۔ بعد وچ کانگریس کمیٹی دے رکن بن گئے تے آزادی دی جدوجہد وچ رجب گئے جیہدے لئی ایہناں نوں کئی وار جیل وی جانا پیا۔ 1915ء وچ دوبارہ گوجرانوالہ چلے گئے۔ اخیر 19 جولائی 1929ء نوں سرینگر کشمیر وچ فوت ہو گئے۔ (26) اوہناں دی مشہور تے مقبول اک لمی نظم دے کجھ شعر ملاحظہ کرو:

سانوں پتہ نہیں سی انج ہو جاونا
ساڈیاں کوکاں ساڈا کجھ نہ بناونا
کاہنوں کردے ایڈے جوش تے ابال او
پگڑی سنبھال جٹا پگڑی سنبھال او
ساڈیاں گلاں گھنیاں بھو دے مل او
جاتا نہ ساہنوں ساڈے لاٹ نے بھل او
کیتا نہ کسے ساڈے دکھ دا خیال او
پگڑی سنبھال جٹا پگڑی سنبھال او (27)

ملہ ملہ
رام ملہ

اصل ناں ملکہھی رام تے تخلص ملکہھی کردے سن۔ 1883ء نوں گلاب مل دے گھر لاہور

وچ پیدا ہوئے۔ آپ جماندرو شاعر سن۔ آکھدے نیں کہ اے میں باراں تیراں سال دا ساں کہ شاعری دی چٹک لگ گئی انج جا پیدا سی کہ ہوا میرے کناں وچ شعر سنا جاندی اے تے میں اوہنوں لکھ لینا آں۔ پہلوں آپے ای شعر آکھدے رہے فیر لاہورا سنگھ تے میاں ہدایت اللہ کولوں اصاح لبندے رہے۔ میلیاں ٹھیلیاں، مجھے تے مشاعریاں وچ اچی اواز نال شعر پڑھن دا چنگا ڈھنگ جاندے سن۔ مسلمان، سکھ تے ہندواں سبھ دی برابر عزت کردے سی۔ پہلاں ٹوپیاں وچن دا کم کردے رہے بعد وچ مصوری، فوٹوگرافی، منیاری تے کتاباں دی ہٹی وی کھولی۔ (28)

ایہناں پنجابی وچ چھوٹے وڈے بے شمار قصے لکھے جیہڑے بڑے مقبول ہوئے مثلاً ملکہھی دا بانیسکل، ملکہھی دی بجلی، ستاریاں والی جتی، بے جمالو وغیرہ۔ وڈے قصیاں وچ سسی پنوں تے حقیقت رائے مشہور نیں۔ ایس توں اڈ شہادت امام حسین رضی اللہ عنہ دی شہادت دے سلسلے وچ باراں ماہ پانی لکھے جیہدی مقبولیت دی گل ای وکھری اے۔ (29)

پنجابی نعت لکھن والے غیر مسلم نعت گو شاعراں وچ ملکہھی رام دا ناں بڑا اچا اے پنجاب دی ونڈ ویلے پوربی پنجاب نوں چلے گئے۔ ایہناں دے اٹھ پتر ہوئے تے اٹھ ای وارو واری اکھاں ساہنے فوت ہو گئے پر رب دی کرنی تے ہمیشہ شکر گزار رہے۔ طبیعت وچ عاجزی، انکساری تے ملنساری کٹ کٹ کے بھری ہوئی سی۔ ایہناں دے شاگرداں وچوں منی لال، آتش، مانک چند مانک، امولک رائے، بلکھ راج بالی تے غلام محمد دے ناں اگھڑویں نیں۔ (30) ملکہھی رام نبی پاک ﷺ دی بارگاہ وچ اپنی عرضی پیش کردے ہوئے آکھدے نیں:

نبی اللہ دے پیاریا سنی میری خدمت وچ میں عرض گزار ہوواں
دامن پٹھ لکا کے واسطہ ای در بدر نہ پیا خوار ہوواں
اکو کرماں دے مارے تے فیض کر دے نہ میں حشر دے روز خوار ہوواں
ملکہھی پردہ منہ کالے دا کج دیویں حاضر عدل والے نہ دربار ہوواں (31)

باراں ماہ پانی وچوں اک بند:

ماگھ ماریا قاسم نے جا کے تے مگے دشمنان دی پئی جان پانی
اک اک دے کلڑے ہزار کیٹے ہويا خون دریا روان پانی
بے شمار پے گئی فوج دشمنان دی ہائے شہید ہو گئی بنا جان پانی
ملکہھی گھوڑی ڈولی مہندی خواب ہو گئی رشتہ توڑیا وچوں جہان پانی (32)

ملکہھی رام سی حرنی ”عاشقاں دی موت“ وچ لکھدے نیں:

الف۔ اوس نوں وصل دی قدر کی اے، لگا جیہوں جدائی دا تیر ناہیں
اوس بادشاہ نے فتح پاؤنی کی، کامل جس دا کچھ وزیر ناہیں
نیم جان چکور دے وانگ تڑفے، جد ہے پاس اوہ منیر ناہیں
ملکھی ٹھوکر لگے جیہوں عشق والی، بھلدی یار دی اوہنوں تصویر ناہیں (33)

اونکار ناتھ گیانی:

اصل ناں پنڈت اونکار ناتھ تے تخلص گیانی کردے سی۔ آپ 1892ء نوں پنڈت تارا چند دے گھر پنڈ سدھواں ضلع جہلم وچ پیدا ہوئے۔ ایف۔ اے دا امتحان پاس کرن مگروں سنٹرل ماڈل ہائی سکول لاہور وچ ماسٹر لگ گئے فیر انٹرمیڈیٹ کالج وچ پنجابی دے پروفیسر ہو گئے۔ ایہناں بہت ساریاں کتاباں دا پنجابی منظوم ترجمہ کیتا تے شاعری وی کردے رہے۔ (34) اونکار ناتھ گیانی دے کلام دا نمونہ:

ج۔ چاننا جگ دے وچ ہويا چن ر ب نے نواں چکا دتا
ایس چن دی چاننی دیکھ دے تے دوئی چن اکاش بھلا دتا
ایس چمکدے دمکدے چندرماں نے سارے جگت نوں روشن بنا دتا
گیانی چند نوری ایسا چمکیا اے سبھ ہنیریاں نوں جس گوا دتا (35)

شام داس عاجز:

اصل ناں شام داس جد کہ تخلص عاجز کردے سن۔ آپ 1897ء نوں لالہ داس مل دے گھر جے۔ آپ دے پیو دی امرتسر وچ اچار تے مربے دی ہٹی سی جد کہ آپ دے وڈے کالی ماتا دے بھگت سن۔ جدوں آپ نوں شاعری دا شوق ہويا تے پنڈت دونی چندو لال دے شاگرد ہو گئے تے سوہنے شعر آکھن لگے۔ ایہناں دی شاعری وچ ہندی لفظاں دی وتوں ودھ اے۔ 20 ورھے دی عمر وچ لاہوری دروازے دے باہر ہون والے اک مشاعرے وچ حصہ لیا تے شعر سنائے۔ ایس مشاعرے وچ پنجابی شاعراں دا کلام سن کے بہت متاثر ہوئے تے فیر آپ وی ٹھیٹھ پنجابی وچ شعر آکھن دا ارادہ کیتا۔ آپ دا کلام سوہنا تے من کچھواں اے تے خیال دی اڈاری اچی اے۔ آپ نے ادبی، اخلاقی تے نیچرل شاعری راہیں دیس دی سیوا کیتی۔ ایہناں دی رنگین شاعری وچوں اک نمونہ ویکھو:

ڈاکو حسن دل دیویں بے خوف ہو کے، اندر ویکھدے ویکھدے دھس جاوے
قسم رب دی تدوں معلوم ہووے، دولت دل جد لے کے نس جاوے

کھوجی کوئی خفیہ ایسا ملے ناہیں، کھر کھوج جو پٹ کے دس جاوے
بلکہ آئے جیہڑا اوہو حال سن کے، عاجز توڑیاں مارے تے نس جاوے (36)

ایشرداس غالی:

اصل ناں ایشرداس تے تخلص غالی سی پر ایشرداس غالی دے ناں نال مشہور ہوئے۔
قوم دے باہمن سن۔ آپ 1898ء نوں پنڈ جاکے ضلع سیالکوٹ وچ پیدا ہوئے۔ بعد وچ لاہور آ
گئے۔ اتھے دیال سنگھ ہائی سکول وچ پڑھدے رہے۔ 1912ء وچ ٹی سی گجراتی دی شاعری دا
مجموعہ ”جواہرات دا ڈھیر“ پڑھن مگروں آپ نوں وی شاعری دا شوق ہو یا تے ٹی سی گجراتی دی
شاگردی اختیار کر لئی تے چھیتی ای شعر آکھن لگ پئے۔ تعلیم مکمل کرن مگروں بیچنا تھ ہائی سکول
امرتسر وچ استاد دی حیثیت نال پڑھاندے رہے۔ آپ نے زیادہ تر مزاحیہ شاعری کیتی۔ شاعری
دی بولی سوہنی، خیال چنگے تے لفظاں دا چٹاؤ ودھیا اے۔ آپ دے شعر مزاحیہ شاعری دا سوہنا
نمونہ نیں۔ نظم ”دل“ وچ لکھدے نیں:

ہلدا اے رن وچوں سورما بے دل ہو کے، کھائے پچھاڑ اُہدا جائے جدوں ہل دل
اوس ویلے اوس کمبخت نوں ایہہ بھا سدا اے، مار کے چھٹا جوں کڈھ گئی ال دل
منتر تعویذ لکھ کر یے دوا دارو، کیہ اے مجال کدی پھیر جائے مل دل
جھٹ پٹ ڈھل جاندے نرم تک موم والے، لڑن لئی چاہیدا اے پتھر دی سل دل
ہتھیں پیراں گوڈیاں تے زخم بھانویں پئے آون، خیر نہیں اوس ویلے جدوں جائے چھل دل
دل نوں توں وڈی ساری چیز جان بھائی جان، جان ناہیں ایس نوں توں نکا جیہا تل دل (37)

انت رام وحشی:

اصل ناں انت رام تے تخلص وحشی سی۔ پیو دا ناں لالہ گوراندتا مل اروڑہ تے لاہور
دے وسنیک سن۔ سکولی تعلیم ولوں ان پڑھ سی لیکن گورکھی سکھنا شروع کیتی۔ جدوں 1919-20ء
وچ کانگریس ولوں آزادی دی لہر اٹھی تے ایہناں کانگریس دے پلیٹ فارم توں انقلابی نظماں
پڑھنیاں شروع کیتیاں جیہیں پاروں دوتن وار دی قید وی کٹی۔ ایس دوران قید خانے وچ اردو تے
ہندی لکھنا پڑھنا سکھ لئی۔ لاہور مچھی منڈی وچ حکمت داکم کردے سی۔ میاں ہدایت اللہ، حافظ
بخشی تے بھائی لاہورا سنگھ دی سنگت پاروں آپ نوں وی شاعری دا شوق ہو یا تے شعر لکھ کے
پہلاں لاہورا سنگھ کولوں اصلاح لیندے رہے فیر بھیا رام ہوشیار پوری دی لڑی وچوں ہوئے استاد
بالک دی باقاعدہ شاگردی اختیار کر لئی۔ اوس سہے بیت بازی تے چوٹ بازی جو بن تے سی۔
ایہناں دے کلام وچ روانی تے زور اے۔ لفظ سدھے سادھے تے خیال اچے تے سوہنے نیں۔

ایہناں دیاں نظماں تے بیتاں دے کجھ مجموعے قصیاں دی شکل وچ چھپے ہوئے نیں۔ ایہناں دے شاگرداں وچوں چمن لال سکھی ہونہار شاگرد نیں۔ ملکی ونڈی پچھوں چڑھدے پنجاب ول چلے گئے۔ (38) انتت رام وحشی نظم ”مزدور“ وچ مزدوراں دے جذبات دی ترجمانی کردے ہوئے آکھدے نیں:

ایہہ محل منارے دسدے نیں، سبھ طاقت میرے پسینے دی
چُونّا ہے میریاں ہڈیاں دا، چربی ہے میرے سینے دی
میرے جوڑاں دیاں اٹاں نیں، ایہہ دولت میرے خزینے دی
موجاں سرمایہ داراں نوں، نہیں ہندی قدر کینے دی
میں اپنا لہو بہانا ہاں، اوہ چڑھدے پھر دے کاراں تے
نہیں کردے قدر غریباں دی، لعنت سرمایہ داراں تے (39)

چمن لال سکھی:

چمن لال سکھی 1935ء وچ لالہ تنول بھٹاگر دے گھر پیدا ہوئے۔ لاہور بھاٹی دروازے دیاں گلیاں وچ بچپن گزریا۔ میٹرک دا امتحان پاس کرن مگروں 1945ء وچ محکمہ تعلیم وچ ملازم ہو گئے۔ شاعری دا شوق ہویا تے انتت رام وحشی دی شاگردی اختیار کر کے چھیتی ای ودھیا شعر آکھن لگ پئے۔ ملکی ونڈ مگروں چڑھدے پنجاب وچ چلے گئے۔ محبوب دے دیدار دی لئی آکھدے نیں:

دیویں دید تے ہو جائے عید ساڈی، چناں بھکھے ہاں تیرے نظاریاں دے
ڈانواں ڈول بے آسیاں وانگ ہو گئے، منتظر ہاں تیرے سہاریاں دے
آکھجہ رحم کراساں دے حال اتے، ہو کے سنیں کجھ غماں دے ماریاں دے
دکھی دن سارا غماں وچ بیٹے، راتیں کراں گلاں نال تاریاں دے (40)

پنڈت رام سرنداس:

اصل ناں تے تخلص سرنداس سی۔ آپ یکم مارچ 1895ء نوں پنڈت موہن لال دے گھر لاہور وچ پیدا ہوئے۔ بی۔اے تے ایل ایل بی دا امتحان پاس کرن مگروں لاہور وچ وکالت شروع کر دتی۔ شاعری دا شوق ہویا تے اردو تے ہندی وچ کجھ شعر لکھدے رہے۔ فیر ہیر وارث شاہ پڑھن مگروں پنجابی وچ شاعری شروع کر دتی۔ ہیر وارث دے عاشق سن۔ تن واری ایس قصے نوں پڑھیا تے زبانی یاد ہو گیا۔ ایہدے بعد اوہناں بیت شاہ محمد ول دھیان دتا تے اوس نوں سودھ کے ترجمے نال چھپوایا۔ فیر پنجاب دے دیہاتی گیت اکٹھے کر کے چھاپے۔

ایس توں بعد بھگوت گیتا نوں پنجابی شاعری وچ ڈھالیا۔ مشاعریاں تے جلسیاں وچ بڑی عزت نال بلائے جاندے سن۔ ایہناں دیاں لکھتاں شرح بیت شاہ محمد، پنجاب دے گیت تے بھگوت گیتا چھپیاں ہوئیاں نیں۔ (41) بھگوت گیتا وچوں کجھ شعر ونگی دے طور تے:

ہر حالت وچ اک سم رہندے
چنگا مندا سبھ کجھ سہندے
شادی وچ خوش ہندے ناہیں
بھیڑ پوے تاں روندے ناہیں
بن موہ ممتا چت دے
تھر بدھی سوئی سدا داندے (42)

گیان چند دھون:

اصل ناں گیان چند تے لاہور دے وسنیک سن۔ بابو وزیر چند الفت دے شاگرد تے ریلوے وچ نوکری کردے سی۔ ذات دھون سی ایس لئی شاعری وچ اپنا تخلص کدی دھون، کدی گیان تے کدی گیان چند کردے سن۔ ہندو شاعراں وچ سرکڈھواں ناں سی طبیعت تے شعراں وچ روانی بڑی سی۔ ایہناں دیاں لکھتاں وچ قصہ دھرو بھگت، پرتھوی راج، قصہ گوپی چند، روپ بسنت، حقیقت رائے، جیمیل پھتا، ستیہ دان، ساوتری تے خونی بہن چھپے نیں۔ (43) قصہ گوپی چند وچوں نمونے دے طور تے اک بیت:

چ۔ چُپ کر چچیا جان وی دے، گلاں بوہتیاں پیا بنا ناہیں
رناں کسے دیاں نہیں سکیاں ایہہ، ایڈا حب تے ست جتا ناہیں
جیہناں رکھیا ایہناں نوں مار، چلی اوہناں دی وی کوئی وا ناہیں
گیان شیخ سعدی کولوں پچھ جا کے، تینوں عورتاں دی خبر کا ناہیں (44)

برکت رام یو ۱۰:

اصل ناں برکت رام تے تخلص یمن کردے سی۔ آپ 26 جنوری 1905ء نوں قلعہ سوبھا سنگھ دے نیڑے پنڈ بھٹہ ضلع سیالکوٹ وچ پنڈت لدھورام دے گھر پیدا ہوئے۔ (45) ورینکلر مڈل تیک تعلیم حاصل کرن مگروں جے وی دا امتحان پاس کیتا تے ڈسٹرکٹ بورڈ سیالکوٹ دے کئی پرائمری تے مڈل سکولاں وچ پڑھاندے رہے۔ 1934ء وچ لاہور آ گئے تے اتھے سنان دھرم ہائی سکول وچ پڑھانا شروع کر دتا تے 1946ء تیک اتھے ای رہے۔ ملکی ونڈ پچھوں ہجرت کر کے بٹالہ ضلع گورداسپور چلے گئے تے پنجابی ادب دی سیوا وچ رجھ گئے۔ اے پنجویں یا

چھیویں جماعت وچ پڑھدے سن کہ پورن بھگت، پنڈت کالیداس، سوہنی فضل شاہ تے ہیر وارث شاہ پڑھن نال شاعری دا شوق ہو یا تے یاراں باراں ورھے دی عمر وچ شعر آکھن لگ پئے۔ (46)

اردو تے پنجابی دوواں زبانان وچ شاعری کردے سن۔ اردو شاعری وچ مولانا غلام محمد پابندکولوں اصلاح لیندے رہے۔ اوس سے پنجابی شاعری دا رخ سی حرفی تے باراں ماہ ول بوہتا سی جس پاروں ایہناں وی سی حرفیاں لکھیاں۔ ایس توں اڈ رباعیاں، نظماں تے غزلاں وی لکھیاں۔ (47) برکت رام یمن دی اک رباعی ملاحظہ کرو:

روح نوں تازگی کجھ تاناں دے وچ ملدی اے
شان پر مرد نوں میداناں دے وچ ملدی اے
شانقی موت دا اک ناں ہے یمن دنیا وچ
زندگی جھکڑاں تے طوفاناں دے وچ ملدی اے (48)

برکت رام یمن دی اک غزل ملاحظہ کرو:

اوکھا اے وچھوڑا وی ملنا وی کھری مشکل
جدھر وی نظر اٹھے ہر پاسے دھری مشکل
ہر گل دی سہولت سو دے رکھی شریکاں نوں
سوچن دی مرے بارے حامی وی بھری مشکل
اوہ مل کے کدوؤں بیٹھا اوہ رل کے کدوؤں ٹریا
جس کہہ تے لئی سوکھی پر سن کے جری مشکل
دشمن وی نہ پھس جاوے زلفاں دے شکنجے وچ
اس پھاہی وچ جو پھسیا ہووے گا بری مشکل
کھچ کھچ کے لیندا اے زندگی نوں اجل تیکر
چل تر تاں گئی بیڑی منیا کہ بڑی مشکل
بھل کے وی ہوس اتے ٹھگیا نہ دلا جاویں
جڑھ چٹی ہوئی ایہدی ہندی اے ہری مشکل
دم گنویں یمن رہ گئے اوکھی اے دعا پھرنی
بس چارہ گرو جاؤ ہن چارہ گری مشکل (49)

سندر داس زر:

اصل ناں سندر داس تے تخلص زر کردے سن۔ آپ 15 اگست 1906ء نوں امرتسر وچ

لالہ بھورامل اگروال دے گھر پیدا ہوئے۔ سندر داس اے چھ مہینے دے سن کہ ایہناں دے والد امرتسر چھڈ کے لاہور آ گئے تے اتھے اندرون لوہاری گیٹ وچ مچھلی تل کے وچن دا کاروبار کیتا۔ سندر داس نے پنج جماعتیں پڑھ کے پیو نال ہتھ وڈنا شروع کر دتا تے نال نال ناولاں، رسالیاں تے انگریزی فلماں دے ذریعے اردو، ہندی، گورکھی تے انگریزی لکھنا پڑھنا سکھ لئی۔ ایہناں دی ہٹی کول استاد ہدم دی کتاباں دی دکان سی جتھے ہر ویلے شعر و شاعری تے علمی بحث ہوندی رہندی سی۔ سندر داس نوں وی شاعری دا شوق ہو یا تے استاد ہدم دی شاگردی اختیار کر کے چھیتی ای شعر آکھن لگ پئے۔ ایہناں دیاں لکھتاں وچوں الہے زخم، عشق دیاں چوٹاں، خونی ماں تے سندر سفے مشہور نیں۔ پنجاب دی وڈ مگروں لاہور چھڈ کے کانپور چلے گئے۔ ایہناں دے کلام وچ روانی، جوش تے یک اے۔ ایہناں دے شاگرداں وچوں نظر محمد پروانہ لاہوری، گورنجن سنگھ چندن، جوگندر سنگھ ساقی، بابو لال راہی تے کلیان سنگھ گاندی دے ناں اگھڑویں نیں۔ (50) سندر داس دی اک رباعی ویکھو:

او مسجد تے مندر دے ٹھیکیدارو
آذان وی دیو آرتی وی اتارو
پر تلکو نہ تھلاں محراباں توں زر جی
ایہہ دن زندگی دے سنبھل کے گزارو (51)

مکدی گل ایہہ کہ 1947ء دی وڈ توں پہلاں لاہور دے پنجابی شعری ادب وچ جتھے ڈھیر مسلمان پنجابی شاعراں نے لازوال کردار ادا کیتا او تھے ہندو شاعراں نے وی پنجابی شعری ادب دے ودھائی اپنا حصہ پایا۔ اتلے تذکرے توں پتہ لگدا اے کہ ایس دوران شاعری دیاں مختلف صفاں وچ بہت سارا ادب تخلیق ہو یا۔ ایس دور دے سرکڈھویں ہندو شاعراں وچ کاہنا بھگت، چھو بھگت، اگرا داس، اروڑا رائے، گھسیٹا مل غمناک، پنڈت دولت رام، لالہ بانکے دیال، ملکاھی رام ملکاھی، اونکار ناتھ گیانی، شام داس عاجز، ایشر داس غالی، انتت رام وحشی، چمن لال سکھی، پنڈت رام سرنداس، گیان چند دھون، برکت رام نیمن تے سندر داس زر دے ناں شامل نیں۔

حوالے

*Research Scholar, Ph.d, Dept. of Punjabi, GCU, Lahore.

- 1.Dr. Syed Akhtar Jafari, Dastan Punjabi Zaban-o-Adab (Lahore: Idara Saqafte Islamia, 2013),169.
- 2.Rajle Haq Mahmood, Tareekh-e Adabiate Punjab (Lahore: Sang-e-Meel Publications, 2018),64.
- 3.Rajle Haq Mahmood,64.
4. Kanhya Lal, Tareekh-e Lahore (Lahore: Mushtaq Book Corner,2013),190.
- 5.Dr. Syed Akhtar Jafari,169.
- 6.Rajle Haq Mahmood,69.
- 7.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, Punjabi Sha Shairan da Tazkara (Lahore:Aziz Publishers,1988),127.
- 8.Mian Moula Bakhsh Kushta, Punjab de Hiray (Lahore: Suchet Kitab Ghar,2021),232.
- 9.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari,127.
- 10.Abdul Ghafoor Quraishi, Punjabi Adab Di Kahani (Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board,1993),365.
- 11.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari,180.
- 12.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari,180.
- 13.Abdul Ghafoor Quraishi,365.
- 14.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari,273.
- 15.Dr. Syed Akhtar Jafari,252.
- 16.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari,274.
- 17.Dr. Syed Akhtar Jafari,253.
- 18.Abdul Ghafoor Quraishi,427.
- 19.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari,360.
- 20.Abdul Ghafoor Quraishi,428.
- 21.Dr. Asif Riaz Qadeer, Punjabi Shairan ka Jadeed Tazkara (Islamabad:National Book Foundation,2017),218.
- 22.Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari,367.
- 23.Dr. Riaz Qadeer,218.

24. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 369.
25. Faqir Muhammad Faqir, Punjabi Zuban-o-Adab Ki Tareekh (Lahore: Sang-e-Meel Publications, 2002), 311.
26. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 370.
27. Dr. Asif Riaz Qadeer, 220.
28. Dr. Syed Akhtar Jafari, 279.
29. Faqir Muhammad Faqir, 294.
30. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 383.
31. Dr Faqir Muhammad Faqir, 295.
32. Milkhi Ram Milkhi, "Baran Mah Pani," Ilmi Adabi te Taqeeqi Mujala Punjabi Sewak 4(2018):66.
33. Milkhi Ram Milkhi, Khon da Piala Kulyate Milkhi Ram (Amritsar: Prem Singh Sachdev and Sons Publishers, seen, noon), 9.
34. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 410.
35. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 410.
36. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 427.
37. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 432.
38. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 417.
39. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 417.
40. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 418.
41. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 447.
42. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 447.
43. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 426.
44. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 426.
45. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 476.
46. Faqir Muhammad Faqir, 392.
47. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 476.
48. Faqir Muhammad Faqir, 393.
49. Dr. Akbar Ali Ghazi, Punjabi Adab di Rawait Sialkot vich (Lahore: Baba Farid Book Foundation, 2023), 173.
50. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 486.
51. Mian Moula Bakhsh Kushta Amritsari, 486.

محمد اقبال زخمی دی نعتیہ شاعری

ABSTRACT

Na'at is poetry in praise of the Islamic Prophet Muhammad (PBUH). Na'at is often recited in Punjabi, Sindhi, Pashtu, Persian, Urdu & Turkish languages. Muhammad Iqbal Zakhmi wrote many Na'ats in the praising of Prophet of Islam (PBUH). His Punjabi Na'at Poetry is played an vital role in Punjabi Language. He had a great Love with Muhammad (PBUH). If see, it felt that all the Na'ats of Iqbal Zakhmi are the priceless asset of Punjabi Literature. This poet of Punjabi lives in our hearts.

سوہنے رب کریم نے ایس جہان وچ انسان نوں ساریاں خوبیاں نال نوازا اے یعنی انسان نوں اشرف المخلوقات دا درجہ دتا اے تے ایسے لئی رب کریم نے کائنات تخلیق کیتی تے فیر انسان دی فطرت وچ شیواں نوں پرکھن دی صلاحیت رکھی تاں جے اوہ جان سکے کہ کائنات وچ کیہ کیہ موجود اے ایہدے لئی رب نے بندے نوں کھوج تے تحقیق دا رستہ دکھایا۔

قرآن پاک دی سورت الحجرات وچ ارشاد ہوندا اے:

”اے ایمان والو! جے کوئی تہاڈے کول کوئی خبر لے کے آوے

تے خوب تحقیق کر لیا کرو کہ کتے تئیں کسے قوم نوں بے علمی وچ نقصان

نہ دے بیٹھو تے اپنے کیہ تے پچھتاندے رہ جاؤ۔“ (1)

اگر ویکھیا جائے تے یونانی دانش ور ”ارسطو“ نے وی انسان نوں اک سماجی حیوان آکھیا

اے تے ایہہ وی دیا کہ انسان کدی وی کلا زندگی بسر نہیں کر سکدا تے اوہنوں معاشرے وچ

رہن لئی اک دوجے دے سہارے دی ہر ویلے لوڑ ہوندی اے۔ ایس واسطے سوہنے رب کریم نے

ہر کسے نوں کسے نہ کسے کم تے لایا ہويا اے تے جیویں محمد اقبال زخمی ہوراں نے پنجابی دی

خدمتِ نوں اپنے مشن دے طور تے اپنایا تے دن رات پنجابی ادب دے ودھائی کم کیتا اے۔
پنجابی دی خدمت کرنا انج تے سارے پنجابیاں دا سانجھا فرض اے پر محمد اقبال زنجی
ہوراں نے جس انداز نال پنجابی زبان دی خدمت کیتی اے اوہدی مثال گھٹ گھٹ ملدی
اے۔ اقبال زنجی اک شاعر، کہانی کار، سفرنامہ نگار، محقق تے نقاد ہون دے نال نال پنجابی پرچے
”لکھاری“ دے ایڈیٹر وی سن۔ اوہناں پبلشر دے طور تے وی پنجابی دیاں ڈیڑھ سوتوں ودھ
کتاباں چھاپیاں۔

محمد اقبال زنجی اک عاشقِ رسول ﷺ سن تے اوہناں دی شاعری وچ سانوں کئی
تھاواں تے اک سچے تے پکے عاشقِ رسول ہون دا درس ملدا اے تے ایس دے نال نال
اوہناں اپنے محلے وچ بزمِ غلامانِ ﷺ بنائی ہوئی سی تے ہر ہفتے محفلِ میلاد کرواندے سن تے
ہن وی اوہناں دی اولاد نے ایس سلسلے نوں جاری رکھیا ہویا اے۔ اقبال زنجی ہوریں پنجابی دے
اک میگزین ماہنامہ ”لکھاری“ دے ایڈیٹر وی سن۔ اوہناں نے لکھاری دے کئی خاص نمبر وی
شائع کروائے جیہناں وچوں ست نعت نمبر، تنویر بخاری نمبر، اکرم قلندری نمبر، ملاقات نمبر، ہڈ بیتی
نمبر، شاعری نمبر، اقتدار واجد نمبر تے مشتاق چغتائی نمبر خاص طور تے اہم نیں۔ اقبال زنجی ہوراں
نے ادارہ پنجابی لکھاریاں دی میمنہ جیاموسی لاہور شاہدرہ وچ رکھی۔ جیہڑا اج وی علم و ادب دی
خدمت کر رہیا تے اوہناں دی اولاد اج وی اقبال زنجی ہوراں دے بالے دیوے نوں روشن رکھیا
ہویا تے پنجابی دی دن رات خدمت کر رہے نیں۔ اقبال زنجی ہوریں اج وی پنجابی زبان تے
ادب دا مان نیں۔ اوہناں نے آون والیاں نسلاں اُتے احسان کیتا اے۔

اقبال زنجی ہوراں دی حیاتی بارے مختلف کتاباں توں پتہ لگدا اے کہ اقبال زنجی دا جنم
10 ستمبر 1941ء دا اے۔ اوہ ملاں والا ضلع فیروز پور (بھارت) وچ پیدا ہوئے سن۔ محمد اقبال زنجی
ہوراں دے جنم دن بارے اوہناں دے وڈے پتر ڈاکٹر ارشد اقبال ہوراں دا کہنا اے کہ
اوہناں دے میٹرک دے رزلٹ کارڈ تے شناختی کارڈ تے وی تاریخ پیدائش 10 ستمبر 1941ء
درج اے۔ (2)

محمد اقبال زنجی اپنے خاندانی پچھوکڑ بارے اپنی مرتبہ کتاب ”سدکول غربیاں نوں“ وچ
لکھدے نیں:

”میرے والد میاں فضل دین ہوریں سرانے عالمگیر ضلع گجرات
دے لاگے اک نکے جیہے پنڈ دے رہن والے سن۔ اراہیں برادری
نال تعلق اے۔ والد صاحب نے پہلی جنگِ عظیم وچ حصہ لیا تے بہت

دنیا دیکھی۔ بغداد شریف پہنچ کے تے اوس ویلے دے گدی نشین دے
 ہتھ تے بیعت کیتی۔ جنگ مکی تے اوہ وی گھر آگئے۔ پنڈ دے اک
 پاسے پی دا پہاڑی سلسلہ اے۔ پی دے نال نال نہر اپر جہلم گزر دی
 اے۔ دو جے پاسے دریائے جہلم اے۔ ایس علاقے دے زیادہ تر
 لوک ملازم پیشہ نیں۔ اباجی وی کچھ دن گھر رہن مگروں فیر نکلے تے
 پولیس وچ بھرتی ہو گئے۔ ضلع فیروز پور دے مختلف تھانیاں وچ تعیناتی
 رہی۔ تھانہ ملاں والا ضلع فیروز پور (بھارت) وچ سن تے ایسے ای
 تھانے دے رہائشی کواٹر وچ 1941ء وچ میری پیدائش ہوئی۔“ (3)

نامور محقق تے نقاد ڈاکٹر درشن سنگھ آسٹ، اقبال زنجی ہوراں بارے اپنے کالم مطبوعہ
 روزنامہ ”اجیت“ وچ لکھدے نیں:-

”اقبال زنجی ہوراں دا پورا ناں محمد اقبال زنجی اے۔ اوہناں دا
 پچھوکڑ چڑھدے پنجاب دے فیروز پور ضلع نال سبندھت رہیا اے۔
 1947ء توں پہلاں اوہناں دے والد فیروز پور وکھے پلس محکمے وچ
 سن۔ 10 ستمبر 1941ء نوں فیروز پور دے پنڈ ملاں والا وکھے پتا فضل
 دین تے ماما بیگم بی بی دے گھر پیدا ہوئے۔“ (4)

اقبال زنجی ہوراں نے اپنی فنی زندگی دا آغاز چھوٹی عمرے ای کر دتا کیوں جے پنجابی
 ادب نال اوہناں دی سانجھ بچپن توں ای سی۔ اوہناں دے والد میاں فضل دین ہوراں نوں
 میاں محمد بخش ہوراں دی کتاب ”سیف الملوک“ زبانی یاد سی۔ سکول دے زمانے وچ اقبال زنجی
 ہوراں نوں ہزاراں شعریا د سن تے سکول وچ ہون والے شعری مقابلے یا بیت بازی دے
 مقابلے وچ شعر سنایا کردے سن۔ دسویں تیک اپڑ دیاں اقبال زنجی ہوراں نوں آپوں وی شعر کہن
 دی عادت ہو گئی سی تے میٹرک کرن توں بعد اوہ تنویر بخاری دی شاگردی وچ آگئے تے اوہناں
 دے حکم تے اردو شاعری نوں الوداع آکھیا تے پنجابی شاعری دا مڈھ بنھیا۔ اقبال زنجی ہوراں نے
 تنویر بخاری توں پنجابی شاعری دی اصلاح لئی تے اوس دے نال نال اوہ مختلف شہراں وچ پنجابی
 مشاعرے پڑھن جاندے رہے۔ اقبال زنجی ہوراں دے ہور سجن جیہناں وچوں رؤف شیخ، سلیم
 کاشر، منظور وزیر آبادی، طفیل خلش، اطہر نظامی، معراج دین اختر، معراج دین پارس، ڈاکٹر محمد یونس
 احقر، بیراجی، ہمایوں پرویز شاہد، انور اداس تے کئی ہور شاعر شامل سن اوہ ہر دیہاڑے کوئی نہ
 کوئی ادبی محفل جمائی رکھدے سن۔“ (5)

اقبال زنجی ہوراں اپنے فنی سفر وچ ودھیا شاعری کیتی، سفر نامے لکھے، نعت دیاں کتاب مرتب کیتیاں، ہڈیتی ترتیب وئی تے ماہنامہ ”لکھاری“ ورگا دینی مزاج دا پنجابی رسالہ مرتب کر دے رہے۔ اقبال زنجی ہوریں اک سچے عاشق ہون دے نال نال محب وطن پاکستانی وی نیں۔ اوہناں دی نعتیہ شاعری نوں پنجابی ادب میں اک خاص مقام ملیا اے۔

نعت عربی دا لفظ اے جیہدے معنی تعریف یا وصف کرن دے نیں۔ اگر ویکھیا جاوے تے عربی وچ کسے دی تعریف بیان کرن نوں مدح آکھیا جاندا اے۔ نعت دی جمع نعوت اے۔ ادب دی اصطلاح وچ نعت دا لفظ صرف حضور پاک ﷺ دی تعریف دے واسطے ورتیا جاندا اے۔ اُگے نقاد، استاد تے کھوجکار ڈاکٹر سید اختر جعفری آکھدے نیں:

”نعت عربی زبان دا لفظ اے۔ ایس دے معنی ثناء یا تعریف

دے نیں پر اصطلاح وچ نعت توں مراد اوہ نظم یا شعر لئے جاندا نیں

جہناں وچ سرورِ کونین حضرت محمد ﷺ دیاں صفتاں بیان کیتیاں

گئیاں ہوں۔“ (6)

حضور کریم ﷺ دی حیاتی تے سیرت، ساری کائنات تے جن وانس لئی ہمیش توں ای مرکز تے محور بنی رہی اے تے ساڈے واسطے اوہناں دی ذات پاک اک کچی پیڈی مثال تے نمونہ بنیا رہنا اے۔ اگر اسلام دی تعلیمات دا بغور مطالعہ کیتا جاوے تے اوہ بندہ مسلمان ہواں نہیں سکدا جیس نوں اپنے محسن تے آقا حضرت محمد مصطفیٰ احمد مجتبیٰ دے نال پیار نہ ہووے۔ اس حوالے نال ڈاکٹر ملک شہباز ہوریں نعت دے معنیاں نوں انج بیان کردے نیں:

”نبی آخر الزماں، فخر دو جہاں حضرت محمد ﷺ دی ذات پاک

اللہ تعالیٰ دی ذات اقدس دے بعد اک مسلمان دے ایمان دا حصہ اے۔

کلمہ طیبہ وچ جتھے اک مسلمان اللہ دی وحدانیت دا ذکر کردا اے اوہ

رسول اللہ ﷺ دی رسالت نوں وی مندا اے۔ دوجے لفظاں وچ رب

دی حمد دے نال نال رسول پاک ﷺ دی تعریف وی کردا اے۔ ایہہ

تعریف تے ایہہ وڈیائی نعت آکھواندی اے۔“ (7)

نعت وچ حضور پاک ﷺ دی تعریف تے مدح بیان کیتی جاندی اے تے ایس لئی

نعت وچ صرف اوہ شعر ہوندے نیں جیہناں وچ حضور کریم ﷺ دی تعریف تے وڈیائی بیان

کیتی جاوے۔ اس حوالے نال ڈاکٹر انعام الحق جاوید نعت بارے آکھدے نیں:

”نعت (مونث) عربی زبان دا لفظ اے جیہدے لغوی معنی نیں

تعریف یا ثناء کرنا۔ اصطلاحی معنیاں وچ ایہہ لفظ زندگی دیاں اُچیاں
تے سچیاں قدراں دی نمائندگی کرن والی ذات تے پاک ہستی حضرت
محمد مصطفیٰ ﷺ دی تعریف تے اوہناں دے ذکر نال شگھاری گئی
رچنا واسطے مخصوص ہو چکیا اے۔“ (8)

پنجابی وچ نعت دا لفظ اپنے لغوی معنیاں دی تھاں اصطلاحی معنیاں وچ ای استعمال
ہوندا اے تے ایس حوالے نال ڈاکٹر آفتاب احمد نقوی لکھدے نیں:

”پنجابی وچ نعت توں مراد اوہ نظم لئی جاندی اے جیہڑی مدح
رسولؐ یاں ذکر رسولؐ واسطے وقف ہووے۔ ایہہ طویل قصیدے یاں
مثنوی دی شکل وچ وی ہو سسکدی اے تے صرف غزل دے اک شعر
وچ وی ہو سسکدی اے۔ مطلب ایہہ پئی پنجابی نعت لئی کوئی خاص بنر
(ہیت) یا شعراں دی تعداد مخصوص نہیں۔ نعت معنوی اعتبار نال نثر وچ
وی لکھی جاسکدی اے پر اصطلاح وی اجیہی نثری کتاب نوں جس وچ
رسول ﷺ دے حالات و واقعات کمالات و جملات تے تعریف و
توصیف بیان ہوئی ہووے توں سیرت دی کتاب آکھیا جاندی اے۔“ (9)

حفیظ تائب ہوراں بے شمار پنجابی نعتاں لکھیاں نیں۔ اوہ پنجابی نعت دے اصطلاحی
مفہوم بارے آکھدے نیں:

”ایہناں دوہاں زبانان (اردو، پنجابی) وچ لفظ نعت اپنے
اصطلاحی معنیاں وچ ای ورتیا جاندی اے تے نعت اسیں رسول پاک
ﷺ دی مدح توں علاوہ کسے ہور دی تعریف نوں نہیں آکھ
سکدے۔“ (10)

نعت دی تعریف بارے اقبال صلاح الدین اپنی لغت ”وڈی پنجابی لغت“ وی لکھدے

نیں:

”نعت، صفت ثناء تعریف، وڈیائی، حضرت محمد ﷺ دی شان

وچ لکھے گئے شعر۔“ (11)

نعت بارے بہت شاعراں نے لکھیا اے تے ہر شاعر نوں حضور پاک ﷺ دی
ذات پاک نال پیار، محبت سگوں عشق ہوندا اے تے ایس حوالے نال عبد الغفور قریشی نعت
بارے اپنے وچاراں دا اظہار کردے نیں:

”نعت اجیبی نظم اے جس وچ حضرت محمد ﷺ دی تعریف

بیان کیتی جاندی اے۔“ (12)

اگر قرآن پاک دا مطالعہ کیتا جاوے تے سانوں قرآن پاک دی ہر آیت وچ رسول پاک ﷺ دا ذکر ملدا اے۔ ایس حوالے نال مقصود ناصر چودھری ہوراں نے رسالہ ”ماہنامہ لکھاری“ وچ نعت بارے ایہہ الفاظ لکھے ہوئے نیں:-

”حضور ﷺ نوں چالھی ورھیاں دی عمر وچ نبوت دا منصب

دتا گیا تے 23 سالاں تیکر قرآن پاک دیاں چھ ہزار چھ سو چھیاسٹھ آیتاں

تھے وچ پیش کیتیاں گئیاں۔ ایہناں وچوں ہر آیت دے کچھ جتھے اللہ

رب العزت دی ذات پاک ملدی اے اوتھے حضور ﷺ دی پاک حیاتی

دا ویروا وی موجود اے۔“ (13)

اک ہورتھاں تے مقصود ناصر چودھری حضور پاک ﷺ دی حیاتی نوں کجھ انج بیان کردے نیں:

”آپ ﷺ دی ذات حیاتی دے سارے مسئلایاں دا واحد

جواب اے۔ خواہ ایہناں دا تعلق اقتصادی زندگی نال ہووے یا عدالتی زندگی

نال، تجارتی، تہذیبی زندگی نال ہووے یا ثقافتی، عائلی زندگی نال ہووے

یاں معاشرتی، غرض حیاتی دے ہر مسئلے تے حضور ﷺ دی ذات اک

فیصلہ تے ناطق حکم دا درجہ رکھدی اے۔“ (14)

مقصود ناصر چودھری ہوراں نے قرآن پاک دی ایس آیت وچ سانوں حضور پاک

ﷺ دی ذات دی اجتماعی زندگی تے اوہناں دے اعلیٰ اخلاق نوں بہترین انداز نال بیان کیتا اے۔

مکدی گل ایہہ وے کہ نعت توں مراد اوہ شعری ہیئت یا لکھت اے جس وچ حضور

سرور کائنات ﷺ دا ذکر خیر کیتا گیا ہووے۔ حضور نبی کریم ﷺ نال عشق و محبت نوں نعت

دے لوازاں وچ اک خاص مقام حاصل اے تے نعت لکھن والے شاعر لئی ضروری اے کہ اوہ

آپؐ نال عشق تے محبت دے جذبات لازمی طور تے رکھدا ہووے گا۔ عشق تے محبت صرف اوس

بندے نوں ہوندا اے جس نوں حضرت محمد ﷺ دے نال حدوں ودھ پیار ہووے تے ایس لئی

اوہ بندہ اودوں تیکر مسلمان نہیں ہو سکدا جدوں تیکر اوہ محسنؐ کائنات تے آقا دو جہاں نال پیار نہ

کر دا ہووے۔ ایس لئی حضور ﷺ دی ذات ساڈے لئی اک بہترین نمونہ اے۔

اگرچے ویکھیا جاوے تے قرآن مجید وچ سانوں بے شمار تھاواں تے آقائے دو جہاں
سرور کونین حضرت محمد رسول اللہ صلی اللہ علیہ وسلم دی شان بیان کیتی ہوئی ملدی اے۔ نعت
شاعری دی اک اجیہی صنف اے جہدے وچ حضرت محمد رسول اللہ ﷺ دی ہر صفت تے
سیرت بیان کیتی جاندی اے تے ایہہ نعتاں نہ صرف نبی پاک ﷺ دے زمانے وچ وی
لکھیاں گئیاں سگوں آج وی لکھیاں جا رہیاں نیں تے رہندی دنیا تک حضور پاک دی شان نوں
بیان کیتا جاوے گا۔ حضور ﷺ دی حیاتی تے سیرت کائنات لئی ہمیش لئی مرکز تے محور بنی رہی
اے تے اگانہہ وی اوہنے بنیاد ہنا اے۔ اوہ بندہ مسلمان ہو ای نہیں سکدا جس نوں اپنے محسن
حضور ﷺ نال پیار نہ ہووے۔ ایہہ حضور نبی کریم ﷺ دا پیار اے جس نے صدیاں تے
محیط لمبے عرصے توں نعت دی آبیاری کیتی اے۔

پنجابی نعتاں دے کھیتر وچ بے شمار عالماں، ادیبان، شاعران تے سوجھواناں اپنی اپنی
سوچ موجب کم کیتا تے ایہناں شاعران وچوں اک خاص ناں محمد اقبال زخمی ہوراں دا وی اے
تے اوہناں دی پنجابی نعت نوں بھتی شہرت اوہناں دے حُب رسول دے جذبے پاروں ملی
سی۔ کیونکہ نعت دی شاعری ربی عطا ہوندی اے تے رب دے محبوب دی شان لئی شعر کہنا کوئی
آسان کم نہیں تے ایہہ نعمت اللہ اپنے خاص تے چونویں لوکاں نوں عطا کردا اے تے ایس لئی
اقبال زخمی ہوراں نی فروغِ نعت نوں اپنی حیاتی دا مقصد بنا لیا سی، جویں اوہ آپوں آکھدے
نیں۔

فروغِ نعت لئی میری حیاتی وقف ہو جاوے
چھپاں نعتاں کراں عرضاں تیرے قدماں دے وچ آقا
دے راتیں میں ایسے کم وچ مصروف رہنداں
لکھاں نعتاں کراں عرضاں تیرے قدماں دے وچ آقا (15)

نعت گوئی وی ہووے اوس دا اک وڈا موضوع مدینہ پاک وچ حاضری دی سک اے۔
اقبال زخمی ہوراں دی نعتیہ شاعری دا اک وڈا موضوع وی ایہو اے پر اوہناں کول ایہ موضوع
روایتی نہیں سگوں روح دی آواز تے دل دی تڑپ بن کے سامنے آؤندا اے۔ ایس حوالے نال
اوہناں دی بڑبیتی دا اک حصہ قابلِ ذکر اے۔

اقبال زخمی ہوراں دا ایہہ معمول سی پئی جدوں وی کوئی اوہناں دا سنگی ساتھی حج کرن لئی
جاندا سی تے اوہ اوہدے ہتھ سنبھا ضرور گھلدے سن۔ اک دفعہ اقبال زخمی دے ماما سوہرا حاجی
اسماعیل حج تے جا رہے سن۔ اوہوں کراچی توں فلائٹ جاندی ہوندی سی۔ زخمی صاحب تے بیگم

اقبال زنجی لاہور سٹیشن تے اوہناں نوں الوداع کہن گئے تاں کجھ پیسے کبوتران نوں چوگ پاؤن لئی
تے کاغذ دا پُرزا اوہناں حاجی صاحب دے حوالے کیتا۔ بقول زنجی صاحب اوس کاغذ تے ایہ شعر
لکھے سن:

ٹپے نہیں قافلے سرکار تیرے شہر نوں
کاش میں وی دیکھ لاں اک وار تیرے شہر نوں
اک اکی میں نمائی کوچ وچھڑی رہ گئی
اُد گئی اے ہور ساری ڈار تیرے شہر نوں
غیب تھیں آئی ندا جا زنجی تینوں بھنیا

کر لیا جد مونہہ سی اوگنہار تیرے شہر نوں (16)

حاجی اسماعیل جدوں واپس آئے تے اوہناں دی سوچ کافی بدل چکی سی تے اوہ اقبال
زنجی ہوراں دی اک بزرگ ہون دے ناطے بڑی عزت کردے سن تے اوہناں دیا کہ میں ایس
وجہ توں تہاڈی عزت کرنا واں کہ میں جدوں مدینہ پاک اپڑیا تے مینوں سمجھ نہیں آ رہی سی کہ
ایس کاغذ دا میں کیہ کراں۔ آخر میں تہاڈے پیساں دی چوگ خریدی تے تہادا دتا ورقہ اُتے رکھ
کے آکھیا۔ سرکار سَلَامُ عَلَیْہِ اَیْہِہِ اِقْبَالِ وَلوں قبول کرو۔ اوسے ویلے روضہ اقدس ولوں اک کتوبر اُددا
آیا تے اوہ ورقہ چک کے غائب ہو گیا۔ گل ایہ وے کہ زنجی صاحب تہاڈی اوہ التجا منظور ہو چکی
اے تے تسلیں چھیتی ای حاضری لئی آقا دے روضے تے جاؤ گئے۔ ہن اقبال زنجی ہوراں دی
تڑپ ہور ودھ گئی سی۔ اوہ ہر نعتیہ مشاعرے وچ ایہو نعت پڑھدے سن۔ بس فیر ایہ فریاد قبولی گئی
تے 1998ء وچ اوہناں روضہ رسول تے حاضری دتی تے فیر چل سوچل۔ ایس طرح رب سوہنے
اوہناں نوں ست وار اپنے گھر تے اپنے محبوب دے ویہڑے دی زیارت کروائی۔ ستویں
پھیرے ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد وی اوہناں دے نال سن۔

اقبال زنجی ہوراں دی نعتیہ شاعری وچ تھیں تھیں دعاواں، فریاداں تے التجاواں دا
ذکر ملدا اے جیویں ایہہ نظم دی وگی ویکھو:

دیواں مُر حاضری آ کے
اذن ہووے مرے آقا مینوں
صدیاں توں ودھ جا پے
ایہ اک اک پل جدائی (17)

اقبال زنجی ہوراں دی شاعری وچ سانوں اوہناں دی مدینے پاک دی محبت تے عشق دا

پتہ چلدا اے تے ایس حقیقت دا ایس گل توں اندازہ ہوندا اے کہ جدوں اقبال زنجی نوں مدینے جاوے دا ویزہ مل جاندا سی تے اوہناں دے چہرے تے جیہڑی خوشی ہوندی سی تے اوس خوشی دا اظہار اقبال زنجی ہووے فیر ایہناں لفظاں وچ کردے نیں:

میرے تے کرم ہو یا اے ڈاڈھا حضورؐ دا
آیا اے فیر مینوں بلاوا حضورؐ دا
چھاں گا فیر جا کے چوکھٹ حضورؐ دی
ویکھاں دا فیر مُڑ کے روضہ حضورؐ دا
سجدے کراں گا مسجد نبویؐ چ فیر میں
قداں چ بہہ کے پڑھساں قصیدہ حضورؐ دا (18)

اقبال ہووے شہر مدینے نال خاص لگاؤ سی تے اک تھاں تے شہر مدینے دے لوکاں بارے گل بات کردیاں ہویاں آکھدے نیں:

مقصد دلاں دا سارے ای پاندے مدینوں
زمانے دے شہشاہ وی کھاندے مدینوں
اوہناں نوں ہور شہر کوئی چنگا نہیں لگدا
اکوڑ ہو کے جیہڑے وی آندے مدینوں (19)

اقبال زنجی ہووے مدنی مدینے والے دے سچے عاشق سن۔ اوہناں اپنی شاعری چاہے اوہ نظم، غزل یا چومصرعے دی صورت وچ ہووے اوہناں نے اپنے نبی پاک ﷺ نال اپنے سچے عشق دا اظہار کیتا۔ جیس دا اندازہ اوہناں دی ایس شعری لکھت توں لگایا جاسکدا اے:

فیر اک واری جاں مدینے
کلی پا کے رہاں مدینے
خوش قسمت میں خود نوں سمجھاں

مل جاوے جے تھاں مدینے (20)

اقبال زنجی ہووے دی اگر منظر نگاری نوں ویکھیا جاوے تے اوہناں نے جیس انداز نال مدینے دے منظر نوں بیان کیتا اوہ کوئی ہور نہیں کر سگدا کیونکہ اوہناں دے اندر حضور پاک ﷺ لولاک دی مدح سرائی تے اللہ دی عظمت رچ وں گئیاں سن تے ایہناں دوواں دا بیان اوہناں دی زندگی دا مشن سی تے اوہناں نے اپنی شاعری وچ مدینے پاک دی منظر نگاری نوں جیس انداز نال بیان کیتا اے اوہ بڑا سلاہن جوگ اے۔ اوہدی مثال کجھ اس طرح اے:

چڑھیاں نہیں رحمتاں دیاں گھٹاواں مدینیوں
بخشش پئی عام ہووندی ویکھاں مدینیوں
میں اپنا آپ زخمی چھڈ آواں اوس تھان

دے کے تے جد وی حاضری پرتاں مدینیوں (21)

اقبال زخمی ہوئیں ایس چومصرعے وچ اپنے مالک حقیقی رب تعالیٰ نال مخاطب نہیں یعنی
اقبال زخمی اللہ سوہنے دے اگے دعاواں کردے نیں کہ سانوں ہن اللہ سوہنے دے اگے دعاواں
تے التجاواں دا ذکر کرنا چاہیدا اے کیونکہ ساڈی حیاتی ہن بہت گھٹ رہ گئی اے تے ہُن سانوں
عملاں دی طرف جانا چاہیدا اے۔

اقبال زخمی ہوواں نے نعتیہ ماہیہ دا وی بڑا سوہنا نمونہ پیش کیتا اے۔ نعتیہ ماہیہ لئی
وگی دیکھو:-

کیا شان نرالی اے
درے تے جو آ جاوے
کدے مڑدا نا خالی اے
کرم کماؤ آقا
ہر سال رہواں آؤندا
ہر سال بلاؤ آقا
لکھ خوشیاں مناواں گا
آجاوے بلاوا بچے

سر پر نے آواں گا (22)

اقبال زخمی ہوواں نوں روضہ رسول پاک ﷺ نال بڑی عقیدت تے محبت سی۔ جتھے
اقبال زخمی ہوواں نوں نعت نگاری وچ اک خاص مقام حاصل اے اوتھے ای اوہناں دے نعتیہ
ماہیہ نوں وی بڑی شہرت ملی۔ اقبال زخمی اپنے اک نعتیہ ماہیہ دے ذریعے اوس منظر نوں انج
بیان کردے نیں:

ہر	سال	حاضری	ہو
سامنے	ہو	روضہ	
جب	سانس	آخری	ہو

هو اتنا کرم آقا
خواہش ہے یہی آقا
مدفن ہو بقیع میرا (23)

اقبال زنجی ہوریں جدوں حج کرن لئی گئے تے اوہناں نوں رسول کریم ﷺ نال بے پناہ عشق ہو گیا سی ایس طرح اوہ اک وڈے عاشق رسولؐ وی سن تے اوہناں نے اپنی نعتیہ شاعری دا مڈھ نعتیہ مشاعریاں توں شروع کیتا اے۔ ایس توں اڈ اوہناں نے ماہنامہ ”لکھاری“ دے ست نمبر مرتب کیتے تے ست ای نعت پراگے وی ترتیب دتے جہناں وچوں جتھے اوہناں دی حیاتی وچ ای چھپ گئے سن تے ستواں اوہناں دے پتر ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد ہوراں نے چھاپیا جیہڑا ”اقبال زنجی دیاں نعتاں“ دے سرناویں پٹھ موجود اے۔ ایہدے وچ اوہناں دیاں پنجابی تے اُردو نعتاں وی شامل کیتیاں گئیاں نیں۔ اقبال زنجی ہوراں نوں نعت نگاری وچ خاص کمال حاصل سی تے اوہناں دیاں نعت بارے کتاباں ”دم دم پڑھاں سلام مدینے“، ”یا رسول اللہ“، ”لج پال غربیاں دے“، ”وسیلہ کملی والے دا“، سلاہن جوگ نیں۔ اقبال زنجی ہوراں دیاں لکھیاں نعتاں اندر رسول پاک ﷺ دی محبت، اوہناں دے دیدار دی سبک تے روضے تے حاضری دی تڑپ دسدی اے:

صبح مدینے شام مدینے
دم دم پڑھاں سلام مدینے
رحمت رب دی دسدی او تھے
بخشش ہندی عام مدینے
زنجی ایہ دل چاہندا میرا
ہووے عمر تمام مدینے (24)

اقبال زنجی ہوراں نوں روضہ رسول پاک ﷺ داے نال خاص لگاؤ سی تے اوہناں دی شاعری وچ سانوں کثرت نال مدنیہ پاک دا ذکر ملدا اے۔ ایس حوالے نال اوہناں دے پتر ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد ہوریں گل بات کردے نیں:

”اقبال زنجی ہوریں سرکار مدینے نال انتاں دی محبت کردے سن
پر اوہ اپنے آپ نوں عاشق رسولؐ دی بجائے غلام مصطفیٰ ﷺ دے
نال نال اکھوانا پسند کردے سن تے کہندے سن کہ عاشق ہونا بڑی دور
دی گل اے، اسیں تاں اچھے غلام دے تقاضے پورے کرن جوگے نہیں

ہوئے۔ اقبال زخمی جی اجنبی غلام سن جیہڑے ہر ویلے مدینہ پاک دے
 خواباں وچ گواچے رہندے سن۔ اوہ ہر ویلے اپنے آپ نوں مدینے
 وچ گُردا پھر دا تے اُٹھدا بہندا محسوس کردے سن۔ اوہناں دیاں نعتاں
 وچ وی سبھ توں ودھ ذکر مدینہ پاک دا ای ملدا اے۔ کتے اوہ مدینہ
 پاک دی حاضری دی چاہت رکھدے نیں۔ کتے حاضری دیندیاں
 مدینے دے فضائل بیان کردے دسدے نیں۔ کتے مدینے توں واپسی
 ویلے وچھوڑے تے محرومی دے جذبے دسدے نیں تے کتے واپس
 آن کے ایس گل تے فخر کردے دسدے نیں کہ ”اک پھیر آیاں سرکار
 دے قدام وچ“ تے اوہناں نوں ایہ وی یقین اے کہ جہناں دی
 قسمت جاگدی ہووے، سرکار اوہناں نوں اپنے قدام وچ ضرور
 بلاندے نیں۔“ (25)

اقبال زخمی ہوراں نوں نعتاں نال بڑا لگاؤ سی تے اوہناں دی ایس عقیدت تے محبت
 بارے ڈاکٹر تنویر بخاری لکھدے نیں:

”حضرت حاجی محمد اقبال زخمی دیاں آکھیاں نعتاں مدینے والے
 ﷺ دی محبت تے عقیدت وچ ڈبیاں ہوئیاں نیں۔ انج گلدائے
 جیویں اوہناں جیاموئی وچ رہندیاں اکھیاں میٹ کے مدینے پُج کے
 روضہ رسول دی چھاویں بہہ کے نعت دے پُج اکھاں بھویاں نیں تے
 ہجر دے سوکے مارے دل نوں وِتر لایا اے۔ ایہناں وچ محبوب دے
 گچھڑ بہن ورگا نگھ وی اے، جیہڑا ہر نعت گو تے نعت خواں محسوس کر
 سکدا اے تے کملی والے محبوب دے ہیچلے وی۔“ (26)

اقبال زخمی ہوراں نے بے شمار تھاواں تے قرآن پاک دیاں آیتاں دے مفہوم نوں
 شعراں دا روپ دتا اے تے اللہ سوہنے قرآن پاک وچ نبی پاک ﷺ نوں تھیں تھیں تے
 وکھ وکھ ناواں نال یاد کیتا اے۔ اللہ تعالیٰ نے کسے تھیں نبی کریم ﷺ نوں یسین آکھیا اے
 تے بعض ویلے مدثر، مبشر، طہ تے دو جے القاباں نال مخاطب کیتا اے۔ اقبال زخمی ہوراں نے
 اپنیاں نعتاں وچ ایہناں قرآنی القاباں دی ورتوں بڑی محبت نال کیتی اے۔ جیویں:

اوہ طہ تے یسین احمد مدثر
 اوہ عاقب اوہ حاشر اوہ طاہر اوہ اطہر
 سراجاً منیراً مبشر منور
 منزل طس، حامی تے ناصر
 رضا دی رضا مرتضے آ گیا اے
 محمد رسول خدا آ گیا اے (27)

اللہ پاک قرآن مجید وچ فرماندے نیں:

”بے شک اللہ تے اوہدے فرشتے رسول ﷺ تے درود
 بھیجے نیں۔ اے ایمان والو! تمہیں وی رسول ﷺ تے درود
 بھیجے رہیا کرو۔“ (28)

اللہ سونے دے ایسے حکم تے عمل کردیاں اقبال زنجی ہوراں درود و سلام ردیف والیاں
 نعتاں آپ وی لکھیاں تے دو جے شاعر دوستان توں وی لکھوائیاں، فیر ایہناں نوں بڑے سوہنے
 ڈھنگ نال کتاب ”دروداں دے گجرے سلاماں دے پھل“ راہیں پڑھن باراں دی سیوا وچ
 پیش کر دتا۔ ایس کتاب وچ درود پاک دی ردیفیاں والیاں نعتاں دی تعداد 45 جدوں کہ نبی پاک
 ﷺ دی بارگاہ وچ سلاماں دی تعداد 69 اے۔ جیویں اقبال زنجی آکھدے نیں:

تیری ذات مثالی آقا
 تیری شان کمالی آقا
 رتبے تیرے عالی آقا

صلی اللہ علیہ وسلم

بن سایا توں بن کے آیا
 سارے جگ تے تیرا سایا
 سب نوں کملی پٹھ لکایا

صلی اللہ علیہ وسلم (29)

پنجابی زبان و ادب دی ترقی لئی لاہور توں پچھلے دس پندرہاں ورہیاں توں نکلن
 والیاں رسالیاں وچ ”ماہنامہ لکھاری“ دا بڑا اچا تے سچا مقام اے تے ایس رسالے نے پنجابی
 ادب نوں دن رات ترقی دتی اے۔ ”ماہنامہ لکھاری“ دا اک سلسلہ ”نعتاں جان مدینے“
 دا اے۔ اقبال زنجی ہوراں دی نعت دا مطلع اے:-

شکر کراں جے میریاں عرضاں باتاں جان مدینے

تاہیوں لکھدا رہناں زخمی نعتاں جان مدینے (30)

ایس سلسلے پٹھ ہر واری اک طرح مصرعہ دتا جاندا اے جس تے شاعر بلی نعتاں لکھ کے گل دے نیں۔ ڈاکٹر یونس احقر، عمران سلیم، ہمایوں پرویز شاہد، ظہیر احمد ظہیر، عقیل شانی، ساجد پریکی، چودھری کرم علی کیفی، اقبال زخمی تے ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد دیاں ایہناں اک طرحی مصرعیاں تے بہت ساریاں نعتاں چھپیاں نیں۔

پنجابی نعت دے حوالے نال بہت سارا تنقیدی تے تحقیقی کم چھاپن دا شرف وی ”ماہنامہ لکھاری“ نوں حاصل اے۔ ماہنامہ لکھاری دے سبھ نعت نمبر وچ کئی تحقیقی تے تنقیدی مضمون چھپے نیں۔ خاص طور تے دوسرے نعت نمبر جیہڑا 352 صفحیاں تے کھلریا سی جیہدے وچ ہر لہجے دی نعت بارے مضمون شامل سن۔

محمد اقبال زخمی دیاں عشق تے عقیدت والیاں نعتاں اج وی لوکاں دے مناں نوں ایمان دی تازگی بخشدیاں نیں تے اوہناں دے اندر عشق و محبت دے جذبات وی پیدا کردیاں نیں۔ اگرچے ویکھیا جاوے تے اقبال زخمی ہوراں نوں نعت نال بہت لگاؤ سی تے اوہناں دیاں بہت زیادہ کتاباں نعتیہ چون دے حوالے نال لکھیاں گئیاں نیں تے ایس دے نال اقبال زخمی ہوراں نے اپنی حیاتی دے آخری سالاں نوں حضور کریم ﷺ دے ذکر واسطے وقف کر دتا سی تے ہر ایوار نوں حضور کریم ﷺ دے ذکر نوں اُجاگر کرن لئی محفل میلاد کراندے سن تے اوہناں محلے وچ بزم غلامان مصطفیٰ ﷺ وی بنا رکھی سی جیہڑی حضور پاک ﷺ دی شان، محبت نوں اُجاگر کرن لئی دن رات کم کردی سی۔ ایس دے نال نال اقبال زخمی ہوراں نے نعتاں لکھن دا سلسلہ وی جاری رکھیا ہویا سی تے اوہناں نے ماہنامہ ”لکھاری“ وچ نعت نمبر وی چھاپے سن۔ ایس سلسلے نوں اوہناں دے پتر ڈاکٹر ارشد اقبال ارشد ہوراں نے اے جے وی جاری رکھیا ہویا اے۔ اقبال زخمی ہوراں دیاں نعتاں وچ اک عاشق دیاں چیکدیاں سدھراں، بار بار مدینے جاوون دی سک دا اظہار، ہرے گنبد ویکھ کے اکھیاں ٹھارن دی رنج، حشر دیہاڑے شفاعت دا ترلا وکھالی دیندا اے۔ اوہناں شعراں راہیں مناکھی جذبیاں تے صداقتاں دی ترجمانی کیتی اے۔ اگر ویکھیا جاوے تے اقبال زخمی ہوراں دیاں سبھ نعتاں پنجابی ساہت دا انمول سرمایہ نیں تے پنجابی ماں بولی دا ایہہ سرکڈھواں شاعر ساڈے دلاں وچ اج وی وسدا اے۔

حوالے

*Research Scholar, Ph.d, Dept. of Punjabi, GCU, Lahore.

1. Al-Quran, Para No.26, Surat-al-Hujrat, 49, Ayat No.6.
2. Dr. Arshad Iqbal Arshad, Gal Baat, Diyal Singh College, Lahore, March 14, 2023.
3. Muhammad Iqbal Zakhmi, Sadd kol Gharibaan Noun (Lahore: Idara Punjabi Likharian, 2007),38.
4. Dr. Darshan Singh Aasht, Roznama "Ajeet", 23-08-2029,III.
5. Dr. Arshad Iqbal Arshad, Gal Baat.
6. Dr. Syed Akhtar Jafari, Wairvey(Lahore: Aziz Book Dipu,1979),13.
7. Dr. Shahbaz Malik, Gawair (Lahore: Aziz Book Dipu,1986),52.
8. Dr. Inam-ul-Haq Javed, Punjabi Adab da Irtiqat (Lahore: Aziz Book Dipu,2004),425.
9. Dr. Aftab Ahmad Naqvi, Punjabi Lughat (Tahqeeq ta Tanqeed Jaiza)(Lahore: Pakistan Punjabi Adabi Board,2005),25.
10. Hafeez Taib, "Naat te Pnjabi Naat," Khoj,5 (Lahore: Dept. Punjabi Oriental College, University,):14.
11. Iqbal Salah-ud-Din, Waddi Punjabi Lughat (Lahore: Aziz Book Dipu, teeji Jild, 2006), 2716.
12. Abdul Ghafoor Quraishi, Punjabi Adab di Kahani (Lahore: Aziz Book Dipu,1972),17.
13. Maqsood Nasir Chaudhry, "Quran Hakeem Vich Sirat da Biyan," Mahnama Likhari,3,21 (2009),8.
14. Maqsood Nasir Chaudhry,6.
15. Dr. Arshad Iqbal Arshad, Iqbal Zakhmi Dian Naatan(Dibacha)(Lahore:Idara Punjabi Lakharian),9.
16. Dr. Arshad Iqbal Arshad,13-14.
17. Dr. Arshad Iqbal Arshad,15.
18. Dr. Arshad Iqbal Arshad,16.
19. Iqbal Zakhmi, Dam Dam Parhan Salam Madine (Lahore: Idara Punjabi Lakharian,2001), 141.
20. Iqbal Zakhmi,141.
21. Iqbal Zakhmi,141.

22. Iqbal Zakhmi, Sadd kol Gharibaan Noun, 48.
23. Arshad Iqbal Arshad, Iqbal Zakhmi Dian Naatan, 97.
24. Iqbal Zakhmi, Dam Dam Parhan Slama Madine, 18.
25. Iqbal Zakhmi, Dam Dam Parhan Slama Madine, 41.
26. Iqbal Zakhmi, Dam Dam Parhan Slama Madine, Back Title.
27. Iqbal Zakhmi, Dam Dam Parhan Slama Madine, Back Title.
28. Al-Quran, Para No 21-22, Surah Ahzab, Ayat No 56.
29. Iqbal Zakhmi, Daroodan De Gajre Salaman de Phul (Lahore: Idara Punjabi Lakharian, 2006), 24.
30. Dr. Arshad Iqbal Arshad, 54.

Government College University Press, Lahore